

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

**Issue 5(27)
Part 1**

**Warsaw
2020**

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

ISSUE 5 (27)
Part 1

MAY 2020

Collection of Scientific Works

WARSAW, POLAND
Wydawnictwo Naukowe "iScience"
31st May 2020

ISBN 978-83-949403-3-1

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS: a collection scientific works of the International scientific conference (31st May, 2020) - Warsaw: Sp. z o. o. "iScience", 2020. Part 1 - 179 p.

Editorial board:

Bakhtiyor Amonov, Doctor of Political Sciences, Associate Professor of Tashkent University of Information Technologies

Temirbek Ametov, PhD

Marina Berdina, PhD

Hurshida Ustadjalilova, PhD

Oleh Vodiany, PhD

Languages of publication: english, polski, українська, русский, қазақша, o'zbek, limba română

The compilation consists of scientific researches of scientists, post-graduate students and students who participated International Scientific Conference "MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS". Which took place in Warsaw on 31st May, 2020.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees.

The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

ISBN 978-83-949403-3-1

© Sp. z o. o. "iScience", 2020

© Authors, 2020

TABLE OF CONTENTS

SECTION: PEDAGOGY

Baimuldinova Gulzhan Kairidenovna (Nur-Sultan, Kazakhstan) INTEGRATED TECHNIQUES IN EL LESSON.....	6
Baimuldinova Gulzhan Kairidenovna (Nur-Sultan, Kazakhstan) TECHNOLOGIES and their VARIABILITY IN TEACHING FL.....	15
Eshnazarova Gulzoda Jo'raqulovna (Samarqand, Uzbekistan) DARSLIKLAR - BOLALARNI KITOBXONLIKKA O'RGATISHNING MUHIM OMILI.....	25
Joniqulova Nasiba (Jizzax, O'zbekiston) MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA CHET TILIGA O'RGATISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI.....	28
Oripov Ravshanjon Rustamjon ugli (Kokand, Uzbekistan) CONTRIBUTION OF TECHNOLOGY IN EDUCATION.....	31
Shalkar A. (Almaty, Kazakhstan) FEATURES OF DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE.....	34
Tautenbayeva Ainagul Abdumazhitovna (Almaty, Kazakhstan) MORAL UPBRINGING THROUGH THE NATIONAL TRADITIONS.....	38
Troshyna Svitlana Vitaliivna (Kremenchug, Ukraine) BUSINESS GAME IN THE CONTEXT OF ADULT INTERACTIVE EDUCATION.....	42
Usmonov Sodiq Usmonovich, Bosimov Ahror Odil ugli (Jizzakh, Uzbekistan) PROBLEMS AND SOLUTIONS OF PRESCHOOL EDUCATION MANAGEMENT.....	46
Xasanov Nurmuhammad (Farg'ona, Uzbekistan), Primqulova Sevara, Ziyaqulova Maftuna (Termiz, Uzbekistan) HARBIY FAOLIYATDA TAFAKKUR, NUTQ VA IDROKNI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI.....	48
Yaxshiboyeva Damira Tolib qizi, Ahadova Munisa Asqarali qizi (Navoiy, Uzbekistan) TA'LIMDA OMMAVIY OCHIQ ONLAYN KURSLARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI.....	52
Yusupova Dilnoza Fayzullaevna, Sadullayev Fayoz Farkhadovich (Tashkent, Uzbekistan) METHODS TO OVERCOME THE INFLUENCE OF VARIOUS ALIEN IDEAS AMONG JUVENILES IN THE MANAGEMENT OF GENERAL SECONDARY EDUCATION.....	56
Ахмедова Захро, Кучкарова Камила (Фергана, Узбекистан) XORIJIIY TILLARNI O'QITISHDA KOMPEUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA MASOFAVIY TA'LIMNING AFZALLIKLARI.....	59
Баратбоев Бекзод, Муҳиддинова Моҳидил (Қўқон, Узбекистан) ТАЛАБАЛАРДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМГА БЎЛГАН ҚИЗИҚИШНИ УЙЎТОИШ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ОМИЛИ.....	62

Гаипов Дилшод Жумабекович (Тошкент, Ўзбекистон) ЎЙИНЛАР – ЭВРИСТИК ЎҚИТИШ МЕТОДИНИНГ МУҲИМ ШАКЛИ СИФАТИДА.....	65
Зайнидинова Зулхумор Исамадинова (Самарканд, Ўзбекистан) ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	68
Закирова Дилфузахон Сайдолимовна (Фарғона, Ўзбекистон) ТАЛАБА-ЁШЛАРДА ТОЛЕРАНТЛИК ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ДОЛЗАРБ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА.....	72
Захро Ахмедова, Кучкарова Камила, Рустам Мамажонов (Ферғана, Ўзбекистан) EFFECTIVE STRATEGIES FOR IMPROVING WRITING SKILLS.....	76
Комилова Арофат, Маматова Барно (Ферғана, Ўзбекистан) БАДИЙ АДАБИЁТДА БАРКАМОЛ АВЛОД ТАРБИЯСИ.....	79
Маматова Барно, Илмидинова Гулнора (Ферғана, Ўзбекистан) ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ.....	83
Махмудов Юнусбек Бозорбаевич (Урганч, Ўзбекистон) БЎЛАЖАК ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ- ПЕДАГОГИК-ГРАФИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ОШИРИШ.....	87
Норова Камола Юнусовна (Ташкент, Ўзбекистан) ПРИМЕНЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТНО - ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВУЗАХ.....	90
Рафиев Ф. А., Нумонжонова Ф., Хамидова Г. (Жиззах, Ўзбекистан) ТАЛАБАЛАРНИНГ ИНДИВИДУАЛ-ШАХСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА.....	93
Сабри Хизметли (Алматы, Қазақстан) ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАҒЫ [ЖОО] ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ.....	97
Слуцкий Ярослав (Торецьк, Україна) КОМПЕНСУЮЧА ФУНКЦІЯ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ІНОЗЕМНОГО СТУДЕНТА.....	109
Соатов Б. А. (Жиззах, Ўзбекистон) БОЛАЛАРНИ МАКТАБГА ТАЙЁРЛАШДА ОИЛА ВА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ҲАМКОРЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ.....	112
Солиева Фароғат Нематжановна (Тошкент, Ўзбекистон) БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	116
Эргашев Тулкин Шокирович (Бухара, Ўзбекистан) ВОПРОСЫ ИНТЕГРАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НАУКОЙ И ПРОИЗВОДСТВОМ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	118
Файзулина Умида Рафаиловна, Сафаров Шермурод Нормурод ўғли, Хайруллаева Сарвиноз Хайрулло қизи (Бухара, Ўзбекистан) ТЕХНИКА ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШНИНГ 4 ПОҒОНАЛИ МЕТОДИ.....	123
Фармонов Ўқтам Неъматович (Тошкент, Ўзбекистон) ТАЛАБАЛАРНИ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ	128

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

A'zamova Gulnoza (Samarkand, Uzbekistan) TALABA-YOSHLAR MA'NAVİYATINI YUKSALTIRISHDA ILM-MA'RIFATNING O'RNI.....	130
Mahmudova Nilufar Muratovna (Tashkent, Uzbekistan) TEACHING SPANISH AS A SECOND LANGUAGE BASED ON A COMMUNICATIVE TEXTUAL PROGRESSION TECHNOLOGY.....	136
Sodaliyeva Sayyora Oqiljon qizi, Umarova Sohiba Odilovna (Namangan, Uzbekistan) KIRITMA KONSTRUKSIYALARINING ILMIY MATNDAGI O'RNI.....	139
Атаханова Нұрасила Амангелдіқызы (Атырау, Қазақстан) АБАЙ ҚАРАСӨЗДЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ КӨРКЕМ ПРОЗАНЫ ДАМУДАҒЫ МАҢЫЗЫ.....	143
Бозорова Холида Рустам кизи (Ташкент, Узбекистан) МЕТОДЫ РАЗМЕЩЕНИЯ ПЕРЕВОДОВ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН.....	148
Оралбекова Қ. О. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) ТІЛДІК ТҰЛҒА: НЕГІЗГІ ЗЕРТТЕЛУ БАҒЫТТАРЫ.....	153
Халова Мафтуна Абдусаломовна (Самарқанд, Узбекистан) МОДЕРНИСТИК ШЕЪР ЭМОЦИОНАЛЛИГИ.....	160
Эргашева Наргиза Нумонжоновна (Фергана, Узбекистан) НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	163
Эркабоева Нодирахон Адхамжон қизи (Коканд, Узбекистан) “ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ЭТИМОЛОГИК ЛУҒАТИ” ҲАҚИДА.....	171
Яхёкулова Нигора Шухратовна (Самарқанд, Узбекистан) ТЕМАТИКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ АССИИ ДЖЕБАР.....	175

SECTION: PEDAGOGY

**Baimuldinova Gulzhan Kairidenovna
S. Seifullin Kazakh Agro technical University
(Nur-Sultan, Kazakhstan)**

INTEGRATED TECHNIQUES IN EL LESSON

Abstract: *Effective instruction depends on various variables. A professor must bear in mind numerous things to carry out. But if all is organized in advance, the practice of teaching goes perfectly and the way you want it to go. A good quality session is similar to worthy meal made of well-selected ingredients, so previous to 'baking your lesson', take care of the components in advance. These days we can choose out of largest collection of sources where we choose the stuff we want. Resources for the lesson are like ingredients for a meal and can be found in the never-ending interim of the Internet and taken for free or not.*

Keywords: *student-centered learning OER, CC licenses, MOOC*

The articles I ever published have a connection through the theme of materials developing. A lesson in English is, unlike others, brings new knowledge via the language, other than the first language of the students. How we bring that knowledge matters much and one of the points to make it in a good way is to thoroughly plan and develop the materials with which actual teaching or the process of the lesson is performed.

I have already been mentioning the videos in English language lessons.

I have recently participated in the on-line courses by the MOOC Content-Based Instruction, or CBI, by World Learning and SIT Graduate Institute, which is a part of World Learning. And I have to say, that five weeks turned to be as useful as they never could be. My strong advice is to participate in such courses as they inspire to new ways of teaching, help understand many things that seem newly minted in the methodology of teaching a foreign language.

One of the best things they shared was OER!

OER or an Open Educational Resource, what is it?

The course I got the knowledge from, "Content-based Instruction," is licensed under **the Creative Commons CC BY 4.0 license**, which means that you can use materials from this course for other purposes. [1] If properly cited, the materials of the course can be used by you. The materials, for example, you can be used as they are, or can be edited to your area of use. The course also gave such idea as "Don't reinvent the wheel" that is, "If there are already good materials that you can use, don't spend time redesigning another version of it. Just use what someone else has already invested time in." – we are not just copying the worksheets developed by others, but also find out how the themes we teach can be worked out in a different way and perhaps more effective ways.

To continue on it, it says of its *Legal Part*.

I guess many of us used to copy the worksheets they like and download them any time they want. But as teachers and pedagogical workers who bring not only good knowledge but also are the good examples of personality, well, I mean there are restrictions of “copyright matters” that are to be kept in mind. The course has explained in very easy ways the restrictions and permissions of such matters.

So, *The Creative Commons (CC)* is a system for specifying what I **may** do with the text or other things that I take and use. It is an alternative to copyright and fits the realities of the internet better than the copyright system does. Through CC licensing, there are hundreds of thousands of teaching and learning materials available on the web. And these are the materials that are called **Open Educational Resources (OER)**. More than half of the **OER** available online are licensed through CC to allow us to use, edit, and redistribute the materials, as long as we cite the source correctly. [1]

Below you can see the different CC licenses that exist. What letters come after “CC BY” indicate what restrictions there are on your ability to use, edit and distribute the work. [2]. All CC license names start out with “CC.” Then they have “BY,” because no matter what kind of CC license it is, you have to attribute the source (cite the author). That is, you have to say who the OER is BY. Let us have a closer look at it and see, what we can expect trying to download this or that material.

	COPY & PASTE	ATTRIBUTION REQUIRED	COMMERCIAL USE	REMIK & ADAPT	SHARE ALIKE
	X	X	X	X	X
	✓	X	✓	✓	✓
	✓	✓	X	✓	✓
	✓	✓	X	✓	X
	✓	✓	X	X	✓
	✓	✓	X	✓	✓
	✓	✓	X	✓	X
	✓	✓	X	X	✓

Picture 1: CC licenses.

So, for example, we cannot change or edit the OER when the license says so and it is called “NoDerivs” or “ND.” You can see in Figure 1 that two of the types of license include this restriction. Another possible restriction is that you, as the user of an OER, must also offer this resource or any adaptation you create from it as an OER. This is called “ShareAlike” or “SA.” The latter is not a problematic one, it is rather challenging. You can show what you can do, and may be even better than the original one.

And one more point is “commercial” or not. For example, some CC licenses say that you cannot use their work to make something commercial (for profit). This is called “NonCommercial” or “NC.” If you use an OER to teach your class, that is considered educational use, not commercial use, and so you can use OER that have “NC” as part of their license description. [3]

So here are OER sample sites [1]:

Table 1. OER samples

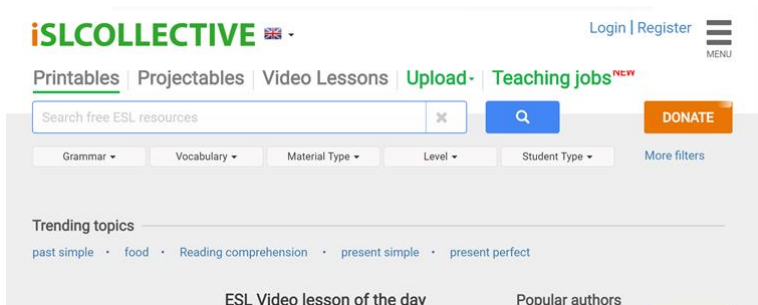
The Site	Description
<p align="center">Open Educational Resources Commons</p> <p>https://www.oercommons.org/ (Links to an external site.)Links to an external site.</p>	<p>More than 30,000 educational materials Specifies grade, topic, and whether it is aligned with the common core standards. Includes several textbooks.</p>
<p align="center">MERLOT II – Multimedia Educational Resources for Learning and Online Teaching</p> <p>https://www.merlot.org/merlot/index.htm (Links to an external site.)Links to an external site.</p>	<p>Very large collection of materials for a wide range of subjects and levels. Searchable. Many results connect you to other OER websites.</p>
<p align="center">Curriki</p> <p>http://www.curriki.org/ (Links to an external site.)Links to an external site.</p>	<p>Searchable OER collection available in English and Spanish, designed to address the “Education Gap,” or unequal distribution of educational resources. Focused on kindergarten through 12th grade (K-12).</p>
<p align="center">The Khan Academy</p> <p>https://www.khanacademy.org/ (Links to an external site.)Links to an external site.</p>	<p>Extensive collection of high-quality tutorial videos, as well as other teaching materials. Wide grade span and subject area, with focus on math in early grades.</p>

You can find even more and better, depends on what you want to find and on your searching capacities. Searching the materials for the lesson now can be more purposeful and systematic, and moreover – safe. I have visited most of the sites the course offered and should admit that they are rather informative and structured and are good for CBI or CLIL teachers or language teachers, depends on how well you can adapt the material to your lesson and class.

But enough of MOOC.

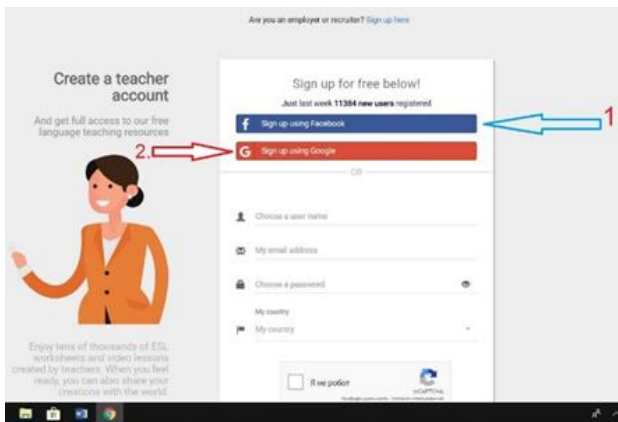
I want to offer the ways of developing the materials based on videos. There is a website “ISL COLLECTIVE” (<https://en.islcollective.com/>)

When you click it, it will look like in the following picture:

Picture1: ISLCollective site view

As you can see, there varieties of the types of the materials you can use. You can choose according to the level – from Beginner (pre – A1) to Proficient (C2). But if you want to download anything, all you have to do is to sign up/register. You can sign up with way 1 or way 2:

Picture 2: ISLCollective sign up.

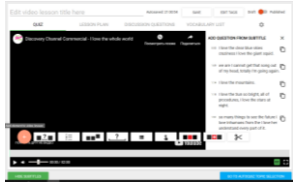
Once you sign up – you are free to use the materials from the site. Next time you can enter quicker signing in using your Facebook account.

The thing I wanted to discuss is not only this. You can CREATE your own materials and upload to this site. You can use the links of your uploads with your students and colleagues. The latter, by the way, is one more way to show your exceptional teaching abilities.

I have already mentioned of ‘the best way to use videos in class is **to totally integrate the video in the lesson**, and not using it as an extra activity or break for fun. [4].

Below, is the outline of developing a video-based material for the English language lesson or any other in case you want to adapt it for your own purposes.

Table 2. Developing a video-based material for the ELL

No	What to do	Examples	Comments
1.	You need to define the topic, the skills you want to focus on	Topic: "The environmental problems and all people on the planet". Skills to focus: <i>speaking</i> – developing vocabulary, giving opinion, discussing problems, problem solving; <i>Writing</i> – sharing opinion, sating the problem, offering solving to the problems	You can take any theme here that will relate to your current themes.
2.	Search YouTube for the appropriate video	As you chose 'environment' – you can pick your favorite videos, film episodes, programs, shows and etc., related to this topic. For example, my favorite video from YouTube is "Discovery Channel Commercial – I love the whole world"	So, I type the title of the song or video, even not exactly the title but the words I remember. Anyway, you will choose the right one you need.
3.	Leave the site open and open ISLCollective site. (Note, you need to be registered already if you want to work on developing the materials based on the video via this site.)	When you log in, you will see your avatar-photo near 'menu' icon. Click menu' icon. Then click 'upload'. Here you can choose, what you will upload, but we will choose 'Create a video lesson', click this.	So, you get here:
4	Return to video site (YouiTube), and copy the URL of the video, paste it as where shown by blue arrow: and then 'Make your own custom quiz' (yellow arrow)	You will be redirected 'TO CREATE A VIDEO QUIZ IN 3 EASY STEPS'. After you look this through, read everything attentively, click 'Start creating'.	When you click the 'red + button', you will see the elements you want to add to the video.

Here is another table to explain the icons of the elements that can be added to the video:

	Add a "gap fill question"		Add an "interactive picture dictionary task"
	Add a "multiple-choice question"		Add "correct the wrong word question"
	Add a "scrambled sentence task"		Add "find the extra word task"
	Add an "open-ended question"		Cut out parts of the video that you don't need
	Add a "matching task"		

1. When we read "The Last Leaf" by O. Henry I could see students were not quite satisfied with what they read. The problem was in believing sacrifices are necessary in relations of people, young man and woman. I decided to offer a video to reflect on it, to give in the sound and try to hear something from silent screen.

The theme of feelings, relationships with a loved one is especially close to students due to their physiological characteristics of age. This theme was combined with musical themes. Students have learned not only to sympathize with or to express negative feelings, but also to predict the course of events to come, thereby expressing their own attitude towards this or that kind of emotions or feelings:

Week 14. – 2 hours Videos "Luna", "Mahinjevar"	
Videos "Luna", "Mahinjevar": watch and do the tasks	
Object set	This lesson will help you to comprehend what you hear in different languages.
Task I.	Watch the video "Luna" for a minute without a sound. Now, in groups of four discuss what the video can be about. (https://www.youtube.com/watch?v=XY8dEY9LL2M) [10]
Task II.	Now listen to the song "Mahinjevar" for a minute and imagine what can be depicted by that song. (https://www.youtube.com/watch?time_continue=17&v=IIAdYcyzmO0) [11]
Task III.	Now watch and listen the video "Luna" and "Mahinjevar" till the end: 1. Do you recognize the artists? 2. What do you think these videos are about now? 3. Does your answer differ from the previous one? Why? 4. What words sounded familiar to you? 5. Was the picture, the plot really helpful in recognizing the meaning of the songs? 6. (Every student) Write your predictions about your ideas about the meanings of the clips in about 30 words and pass it to the teacher. You will be given 10 minutes in total
Task IV. At home:	Describe the two clips in separate compositions in 150 words each. The compositions should reveal what you really feel watching these clips, what moments appeal to you and why, how artists' manners and acting helped or confused your understanding. The answers may differ from that written task that you did during the class and passed to the teacher.

Of course, tasks can vary as every teacher relies on his or her experience as well.

One of my favorite videos is a commercial by Discovery Channel “I Love the World”!

(<https://www.youtube.com/watch?v=8ZPTryHq3ag>) [12] It is an amazing song, incredibly inspiring and setting to such a good mood that the objectives of the lesson get completed easily. I take this song with the group when we came to the theme of professions. So, here is the lesson.

Week 16. – 2 hours Video “I Love the World”	
Video “I Love the World”: watch and do the tasks	
Object set	This lesson will help you to point out different professions, countries, sightseeing and scope of work people do.
Task 1.	Make a list of 10 professions. The list should include different ones, from different fields of human activities. Be ready to show and explain your list in the group.
Task 2.	Share your list with your groupmates in small groups. See if they have the same.
At this stage, groups appoint a speaker, who will share the list of professions of their small groups and the others will have to guess the profession from description or hints.	
Task 3.	Now watch the video without the sound (mute) and count the professions you see.
Task 4.	Now watch the video with sound jotting down the professions you see and hear.
At this stage I check if all the professions are mentioned. If not, by hints and description I help them remember such ones.	
Task 5.	How many geographical places have you noticed?
At this stage students can group into sub-groups again. They try to enumerate all the places they could see. Let them share their answers. After sharing the list, I let them to listen to it again.	
Task 6.	I give tasks such as; fill in the blanks, right or wrong, true or false etc.
Task 7.	Opinionated one. Students give the ideas of replacing one or two professions in the video and explain why. They should offer the option and also should give the reasons of their decision. The task can be done in small groups or individually.
If there is still time, students divide the song and sing their parts. I get the lyrics on the screen without video as video is usually distracting their attention from the words.	

Another favorite video is “Motherland (Otan Ana)” by Bатырхан Шукенов [13]. The video is really appealing and patriotic, has the elements from history, traditions, mode of life of Kazakhs.

I ask the students to listen to it first without watching.

Week 8. – 2 hours Video “Motherland (Otan Ana)” by Bатырхан Шукенов	
Video “Motherland (Otan Ana)” by Bатырхан Шукенов: watch and do the tasks	
Object set	This lesson will help you to look at the history of Kazakhs from the other angle.

Task 1.	You will hear the song. Close your eyes and imagine what can be in the video with such music and singing background.
	After this, I give them the time to make notes on Task 1.
Task 2.	Now watch the video and listen to the song.
I ask the students about their feelings on watching the video. They share the ideas of what the song is about.	
Task 3.	Write down a composition to describe the song, the video and meaning of the song. Add the notes from Task 1. Pass the works to the teacher.

There is a website <https://en.islcollective.com/> [14] that offers the work-outs on short videos applicable in grammar lessons, conversational and others. You need to register and create an account to be able to download the materials. You can also create video tasks; instructions are easy to follow. And you can upload your video task so that other teachers could use it too.

Nowadays we can download videos from YouTube easily using different applications. So, technologies let us use them in the ways we need and want. What matters is generating ideas of making your lesson not only useful for learning the language, but also in developing students' inner world, enlarging the scope of thinking and knowledge of the life and people, nature and arts and so on. As my experience proved, students start to complete the tasks readily when they know it is combined with a video work. Students feel comfortable with the materials and the methods, they know they will perform better and feel confident about their skills. We can say that videos help students to gain confidence via repeating and imitating life patterns using the target language. That's how students are expected to be more participative and feel more motivated.

REFERENCES:

1. World Learning. (2019). Don't reinvent the wheel – Introduction to OER. In "Content-based Instruction" [MOOC].
2. <https://www.slideshare.net/xploreNET/creative-commons-licenses-explained-at-a-glance>
3. <https://www.lds.org/manual/gospel-teaching-and-learning-a-handbook-for-teachers-and-leaders-in-seminaries-and-institutes-of-religion/teaching-methods-skills-and-approaches?lang=eng>
4. https://wiki.creativecommons.org/wiki/NonCommercial_interpretation
5. Stoller L. Usage of Multimedia Visual Aids in the English Language Classroom: A Case Study at Margarita Salas Secondary School (Majadahonda), 1993, p.3
6. Tomalin B. 'Teaching Young Children with video' in Stempleski, S. and Arcano, P. (Eds.) Video in Second Language teaching: using, selecting and producing video for the classroom. Teachers of English to speakers of other languages, INC, 1991.
7. Shrossbree, M. 'Digital video in the language classroom' The Jactcall Journal, Selected Papers, Kochi University of Technology, vol. 4, no. 1., 2008, pp75-84
8. <http://stud24.ru/pedagogy/primenenie-video-v-processeobucheniya/44867-140078-page3.html>
9. <https://solncesvet.ru/использование-видео-на-уроках-англи/>
10. <https://www.youtube.com/watch?v=XY8dEY9LL2M>

11. https://www.youtube.com/watch?time_continue=17&v=IIAdYcyzmO0
12. <https://www.youtube.com/watch?v=8ZPTryHq3ag>
13. <https://www.youtube.com/watch?v=ryWH0wLDr8w> [14]
14. <https://en.islcollective.com/>

**Baimuldinova Gulzhan Kairidenovna
S. Seifullin Kazakh Agro technical University
(Nur-Sultan, Kazakhstan)**

TECHNOLOGIES and their VARIABILITY IN TEACHING FL

Abstract: *The article focuses on such approach of teaching that lets teachers make their lessons more interesting and effective. It dwells upon the instructions that let us vary the methods we apply within a lesson or a series of lessons united by one theme. In order to achieve optimal learning goals in the context of a continuous flow of information and an abundance of technologies in teaching and learning technologies, this approach is most effective in teaching foreign languages. I believe that the following lesson plans, which passed evaluation test in L. N. Gumilev ENU during English classes, most accurately reflect the principles of this approach, since one of the didactic conditions for the effective development of holistic thinking of students in a foreign language is the use of a variative-integrative system of tasks in language classes.*

Keywords: *integrated approach, variative tasks, a variative-integrative tasks system.*

In our work, we focus on such approach of teaching, in which the teacher can vary different methods and technologies of teaching. The table below gives the definitions that describe this approach: [1]

Table 1. Varying different methods and technologies of teaching

Approach	Description
Eclectic approach	<i>Instructions that are characteristic for various methods, set of certain rules, even if initially they belonged to opposite methods</i>
Integrated approach	<i>Integrated skills shaping of all types of learning activities in the study of a foreign language: listening, writing, reading and speaking.</i>

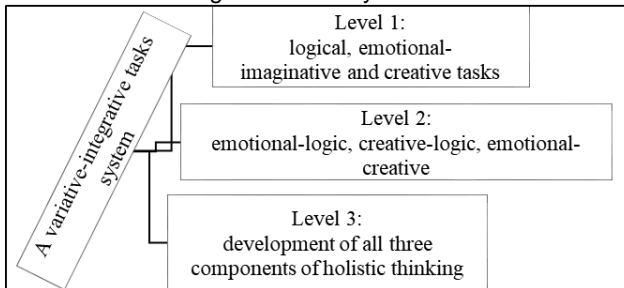
The eclectic approach of teaching is based on the instructions which are characteristic of various methods; and the approach itself admits the use and combination of features, as a part of one method, inherent in different, including the opposite, methods such as communicative and audio-lingual, communicative and cognitive, etc. [98, c 36]. As we can see, instructions let us vary the methods we apply, whereas we apply various methods united under one aim within a lesson or a theme, thus integrating them.

A variative-integrative tasks system is a three-level system of tasks, the content of which contributes to the gradual transition from the development of individual types of thinking to harmonization and development of the integrity of

thinking, taking into account individual characteristics of students' mental activity (the degree of development of its components). [2, 171]

Irina Apollonovna Kolesnikova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, full-fledged member of International Academy for the Humanization of Education [3], offers the following levels of tasks [2, c 174] as shown in Figure 1:

Figure 1. A variative-integrative tasks system

The following is a more detailed description of the levels:

Tasks of the **first level** (variative tasks) focus on developing individual components of holistic thinking. The tasks of this type include logical, emotional-imaginative and creative tasks.

Logical tasks are tasks to form up logical units (knowledge, actions, and steps) based on analysis, synthesis, comparison, systematization, summing up; to facilitate development of skills in order to comprehend the essence of the educational material, to assimilate information in the form of concepts of different breadth of summarizing.

Emotional-imaginative tasks are assignments for sensory-imaginative perception of the educational material (fancying images of studied phenomena and concepts and manipulating with them), for developing emotional and values-based attitude of students to the studied objects and to the learning process, ensuring they have the emotional experiences of the situation, letting live genuine emotions and feelings.

Creative tasks are tasks that require creative activity from students, thus, the students find solutions themselves apply knowledge in new conditions, create something subjectively new.

Second level tasks are dyadic and of a variative nature. They focus on developing two components of students' holistic thinking.

Emotional – logical tasks are assignments for logical-semantic, emotional-value-based and sensory-imaginative reflection of the content of the educational material.

Creative – logical tasks are tasks for developing methods of thinking activity (synthesis, analysis, generalization, abstraction, systematization, and comparison), creativity, and mobility of thinking.

Emotional – creative tasks are assignments for developing capacities, abilities to highlight bright, picturesque moments in the content of objects,

phenomena, summarizing them in the subjective emotional-imaginative, creative reflection of reality.

Tasks of the third level (**ternary tasks**) aim at the simultaneous development of all three components of holistic thinking. When doing such tasks, students need to summarize current knowledge about the subject, updating theoretical knowledge, ideas, and images and apply knowledge in a new situation.

Varying technologies in English lessons

In order to achieve optimal learning goals in the context of a continuous flow of information and an abundance of technologies in teaching and learning technologies, this approach is most effective in teaching foreign languages. I believe that the following lesson plans, which passed evaluation test in L.N. Gumilev ENU during English classes, most accurately reflect the principles of this approach, since one of the didactic conditions for the effective development of holistic thinking of students in a foreign language is the use of a variative-integrative system of tasks in language classes.

When teaching students conversational English (or how we call it 'practical English'), I set the goal of demonstrating and proving the effectiveness of varying methods and some subjects in students' curriculum related to other subjects. For example, connection with History, Social Science, World Artistic Culture, Literature, Ecology, Geography, etc. All those topics that students can speak every day, outside classes, outside the university, all topics that are really interesting for them to this or that extent. The goal was to develop students' communicative-situational skills of discussions, debates, judgments and expressing of one's own opinion or knowledge via integration of themes and teaching methods.

Themes can get integrated in the series of lessons united by one common theme and thus be a 'work-out' of joint universal lessons that unite the content of these subjects. For example, such topics as "Villains, Criminals and changing to better" - i.e., discussion of various types of people committing crimes or their misdeeds may be the basis for developing an integrative series of English language lessons for students with Social Science based on video "Despicable me" [4] shown in short in Table 1:

Table 1. Worksheet – "Despicable me"

Week 1. – 2 hours	Video "Despicable me" watch and do the tasks
Before watching:	1. What do we call people who commit crimes? Why would people start doing bad illegal deeds? How do you understand the word villain? Can you list synonyms of adjectives for people committing crimes?
While watching:	1 pause: pause at 03min 23sec: 1. What animals were there in the beginning of the movie? 2. Who is Justin? 3. What do we find about the pyramid of Giza? 4. When Justin was falling in the flight – what did held in his hands? 5. When Justin was falling – what were the other tourists doing? Were they trying to help? 6. What did the newsman call the person who probably had stolen the pyramid? 2 pause

	Not pressing to continue yet 1. Look at this face – (03min23sec) – can you describe in two-three words what kind of person this face might be? Is he a good person?
After watching:	Write an essay “What makes a villain and how to be a villain no more”
Week 2. – 1 hour	Discussion on the topic in the classroom: Villains: who are they? What makes a villain? How to be a villain no more?!

To continue the work with the topic: behavior and fulfilling oneself as a personality in society – this theme also showed effective results; watching the video, students discussed the ability of people to remain human, be simply kind and etc. based on the video “The Keeper” by Bonobo [5] shown in short in Table 2:

Table 1. Worksheet – “The Keeper” by Bonobo

Week 2 – 1 hour	Video “The Keeper” by Bonobo – watch and do the tasks
Before watching:	What does ‘keeper’ mean? Do you have anything you keep as the most precious thing? Why do people keep something? Why do people keep someone?
While watching:	<ol style="list-style-type: none"> 1. You will listen to the sounds of the beginning of the video without seeing the screen. In small groups discuss what can be portrayed on the screen – what is going on the screen when the sounds are heard. A subgroup gives only one version; speak it to the class when the teacher tells you to. 2. Look at the screen and watch the video (continuation) without the sound till it is paused. In small groups discuss what conversation or words or song can be recorded. A subgroup gives only one version; speak it to the class when the teacher tells you to. 3. Now you will watch the video (continuation) with sound. Be attentive as the video will be paused at some places for answering the questions. 4. When the teacher pauses the video again, write your possible ending of the video: imagine you are the director of the video and make up a possible ending in the way of a small composition – 150 words, not less or more. 5. Watch the full version of the video “The Keeper” (https://www.youtube.com/watch?v=zVUpw75JZX0) – you need to watch this version of the video, as the tasks are prepared according to this). For additional info: 1)..\..\..\Videos\Bonobo The Keeper.docx, 2)..\..\..\Videos\Bonobo (musician).docx, 3) a)..\..\..\Videos\Bonobo+bnb-e1301516154254.jpg, b)..\..\..\Videos\Bonobo+live+196.jpg)
After watching:	Write a composition – 200 words – while answering the following questions: <ol style="list-style-type: none"> 1. Who or what is or are “The Keeper (s)”? 2. Who keeps what? 3. What didn’t people manage to keep? Answers are up to you – what you feel or understand about the video.

The video “I am Sam” also touches upon the theme of a society and a human and relations of the two. Here the topic was varied by the theme of health,

about people with deficiencies in the physiological, physical or mental plan; their place in society and our relationship to them. Due to the presence of specific terms on the topic, students were asked to write small reflections on this topic in advance, i.e. the goal was to prepare students not only with lexical material, but also morally. It combines the themes of the behavior of healthy people, their lives and people with deficiencies in health and how they try to survive amongst others. Having watched the film, students could speak directly about such people, not regretting or feeling awkward or ashamed, but realizing that such people are as worth equally good attitude as just usual, ordinary ones:

Weeks 10 – 2 hours	Video “I am Sam” watch and do the tasks: “hope” and people with disabilities
Before watching:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Let’s discuss the situations when we hope for something or rely upon somebody. 2. What do you know about the troubles of people who are different physically and mentally? 3. How their life can be different from common people life?
While watching:	<p>You are going to watch the movie “I am Sam”. When there is a pause you will be given a question to write down and answer later or an oral question for a small discussion to suggest what is coming next (by the movie):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Who is this? What kind of person can he be? 2. Where can he be hurrying to? 3. The moment when he was holding the baby seems to be powerful or? 4. What kind of friends does Sam have? Are they good? 5. Did there appear any problems at Sam’s work as Lucy was growing up? 6. When did Lucy began to understand that her father is different not only for her but for others too – negatively? What did she feel? 7. How did Lucy react to people’s attitude to her father? 8. Did Sam hope for a help from a professional lawyer? What situation was that and how did it happen? 9. Do you think the lawyer that Sam found would help him with his problem? 10. What is the end of this story – what do you suggest or fancy?
After watching:	<p>Who is your hero from the film? Do you know people with deficiencies? How do you associate with them? Prepare a report about a person with disabilities who reached success in the life! What would you like to ask him/her about?</p>

Such themes as rendering of assistance, display of charity, showing true love and care are the themes of classes of a complex character. These topics were considered via video “We are the world” [6]. Students, having defined the keynote of the video, developed their own plans for implementing the idea of rendering of assistance. The goal was to build the ability to develop a plan and further implement them in projects based on the studied material:

<p>Weeks 11-12-13. – 6 hours</p>	<p>“We are the world” – video Watch the video and do the following tasks</p>
<p>Before watching:</p>	<p>A. In the beginning of the video there is speech given by Jamie Foxx. Listen to it several times and try to define what the message in his speech is? The following is the aid for you: 1. it asks us to do more than just watch and to donate for Haiti... 2. it says the original lyrics were by M Jackson alone... 3. it says the original song was written by M Jackson and Lionel Ritchie... 4. it says this video was made to remember M Jackson... 5. it says this video was made to take action to help Haiti... 6. it asks us to reach deep into our hearts and do something to help... 7. it says you must donate big sums of money... 8. it says this isn't a new version of the original song... 9. it says 25 years have passed since the first version of the song was released.</p>
<p>While watching:</p>	<p>B. Now watch the video. You will see many famous singers. This time you can simply enjoy watching and listening. C. First time you watched the video without the lyrics; second time you will have the lyrics with the gaps to fill in – now you can focus on the text as you have already seen what is going on the screen: (Short version) – <i>...There... a time</i> <i>When we ... a certain call</i> <i>When the world must come together as...</i> <i>There are people...</i> <i>And it's time to lend a hand to...</i> <i>The greatest gift of all...</i> D: there's a rap part of the song: answer the following questions about it 1. How many people are singing? ... 2. What's the number of the line where the lyrics say that friends can help... - to rebuild ... - to find a lost dream - to walk on a dark road ... - when you stumble on something, to remove those obstacles ... - to hear the music even when the radio isn't on ...</p>
<p>After watching:</p>	<p>Project work. Students in groups of three should make a project to help some people who are really in need. The project can be done in any way – a short promo movie, promo party, and dramatization and so on. It should look as a real appeal to people calling them to help those who need it!?</p>

Themes about **animals** can also be used for such approach. For example, watching “Mr. Rhino” students raised topics such as flora and fauna around any particular kind of animal they chose; considered the topic of extinction or disappearance – here again affecting human behavior and the consequences of this behavior; description of animals - physiology; on the basis of this video, students learned to look at the animal world not only as living creatures of nature,

but also as part of our world; they also learned to represent Kazakhstan's animals to foreigners – listing the main external, physical and physiological characteristics and their features.

Topics about **relative ties** were studied by students at the level of vocabulary, but not in the form of a family member's introducing but in the form of memories and rethinking of relations. Listening to the song by Earl Thomas Conley's *Brotherly Love*, many students took a new look at the relationships with their brothers and sisters, recollecting their worries again, speaking it out in a free form. The goal was to develop the ability to speak fluently in a foreign language on acute topics relating to a student personally – rethinking behavior and sharing thoughts in English motivates students to prepare their speeches better, because they represent not only their brother or sister, but also a part of themselves.

The theme of making a choice for students, especially for girls, was no less interesting. Since students are already studying at this or that major, this indicates that they have already made one of the choices. But as it turned out, not all students study English language as a result of their own choice, while describing this choice, students were able to get to know each other more closely.

I have chosen for this theme the song "Thinking Over" by Dana Glover and the poem "The Road Not Taken" by Robert Frost. Students were able to identify the differences between women and men and determine which points or questions are important for making a serious decision – a choice. If, on the basis of these studies, we tried to teach the students how to correctly place the emotional assessment, thus we achieved that the students were able to describe and determine the differences in decision-making, in determining the choice between women and men, applying the same experience from personal life and mentioned works.

This topic was expanded by the poem "Invictus" from the movie. The aim of the students was to compare the three works on the topic "choice". The answers of the students were different, but everyone could see and describe the depth of each choice and their attitude - admiration, surprise, calm attitude and pride:

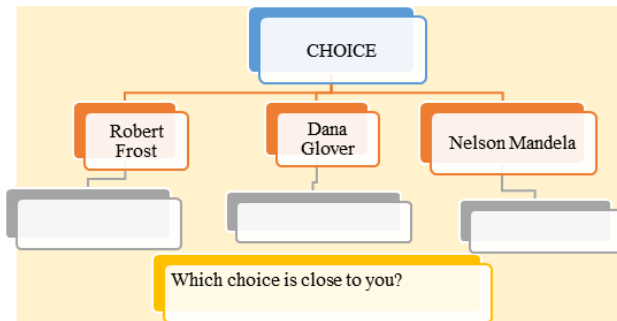
Weeks 8. – 2 hours	Listen to the song "Thinking Over" and read the poem "The Road Not Taken".
Before watching:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Once you finish your school you are before the choice – where to go to? What to choose? What major to take for higher education? As you all are here – can you tell if choosing foreign languages for major was your own choice? (share your answers in class). 2. What other important choices did you have to make in your life? Were they very hard decisions?
While watching:	<p>Now read the poem by Robert Frost and try to define the idea that the author is conveying to the reader.</p> <p>Now listen to the song by Dana Glover and also define the core of the song.</p>
After watching:	<p>After-activities 1:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Are the two songs about making an important decision? 2. What is the difference about making a choice in the two works – song and poem? 3. Can we say that a man and a woman look differently at making a choice?

<p>Weeks 9. – 2 hours</p>	<p>After-activities 2: 4. Retell the poem by Frost by heart. 5. Make your own literary translation of the poem into Russian or Kazakh; stick to the idea of the original version.</p> <p>After-activities 3: You all know or probably have heard about Nelson Mandela. He is the person, who devoted all his life to fight and foster the freedom for the peoples of Africa. For that he was imprisoned on Robben Island Prison, where he was locked up for 27 years, later he was the President of South Africa, and won the Nobel Peace Prize. Nelson Mandela recited the poem “Invictus” written by William Ernest Henley when he was in the prison. (http://life-engineering.com/1935/i-am-the-master-of-my-fate-invictus/). Mandela’s life was put to screen version and in the movie there is an episode where he recites this poem. A. Listen to how the actor Morgan Freeman in the part of Nelson Mandela recites the poem: The file to listen – ..\..\Videos\Invictus\Invictus[2009]DvDrip[Eng]-vDrip[Eng]-FXG\Invictus[2009]DvDrip[Eng]-FXG.avi, the poem is on the time-interval 00.54 The subtitles can be loaded – ..\..\Videos\Invictus\Invictus[2009]DvDrip[Eng]-FXG\Invictus[Eng][Subs].srt</p>
---------------------------	--

B. Though Mr. Mandela fully realized the dangers that can come from his activities and life-positions; he all the same continued his struggle for the freedom. Characterize the choice done by Nelson Mandela.

There is a diagram drawn for you, where you will compare the choices discussed in the previous lesson, adding the choice of Mr. Mandela:

Diagram 2:

The last column is to write about the choice that had the deepest impact on you and give the reasons why it affected you so much. (The sizes can be regulated to the extent you need!)

Thus, integrated lessons will help to form students' more holistic picture of the world not only in general, but also of themselves and of the surrounding environment in which they are - and in which the language of study performs a specific function that it serves as a means of cognition and communication. Such lessons contribute to the diversified and holistic development of students by combining the teaching, educational and development abilities of different academic subjects, in addition, lessons where the topics are integrated, expand the meaningful plan for teaching a foreign language and lead to the formation and development of broader interests, inclinations and abilities different types of activities.

Finally, these lessons create conditions for motivated practical application of foreign language knowledge, skills and abilities, and provide an opportunity to see the results of their work, to receive from it joy and satisfaction.

As practice shows, students' interest in learning a foreign language decreases with years of study. If at the initial stage the students show a great interest in studying this subject because of the novelty and specifics of this stage of training, then at the intermediate stage an additional search for motivation is needed. The decrease in interest among students is conditioned by the specific age and socially determined individual characteristics of the students. And it is at this time that the levels of student learning, their individual opportunities for overcoming difficulties in learning, and the interfering influence of their native language begin to be clearly defined. It is believed that one of the reasons for the loss of interest in most students to this subject is the lack of a natural need and a real possibility of its application. *The use of various integrated courses can to some extent solve this problem.*

In addition, the creation of integrated lessons to some extent solves the problem of developing and implementing methods of accelerated education and training, which is important in modern conditions, when mankind is looking for ways to reduce the terms of the educational process.

Another type of integration concerns the methods and approaches of conducting training sessions. First of all, this applies to computers and the Internet used in the educational process, which, as we saw, have an unlimited potential for integrating all the components of the pedagogical process.

One of the effective ways of integration in the modern educational process is to recognize multimedia technologies, namely electronic media, CD, USB and video media that allow you to go back, pause to work with information, connecting new channels of perception of the material. Practice shows that information technologies in teaching English have a number of advantages over others, allowing you to listen to authentic texts, develop speed of reading while performing test tasks, increase motivation for learning a language, develop literacy and geo-cultural erudition by getting to know a lot of video and audio material.

The second aspect of intra-disciplinary integration is expedient to be implemented both at the level of content and at the level of receptions, methods, and forms of conducting training sessions. Among the variety of innovative forms

and methods of conducting an English language training session, as practice shows, the most effective is the learning technology in cooperation in combination with the mini-project method. Integration of these methods of educational activity allows not only to achieve success in the optimal assimilation of the material, but also to create conditions for the speech activity of each student.

Unfortunately, the limited time of the training session does not allow to carry out the whole project in a quality manner, use as an element of integration of mini - projects allows to generalize the studied material and discuss it for the rest of the session. The integration of critical thinking technology and the traditional communicative method seems to be effective and expedient in teaching English to English.

REFERENCES:

1. <http://www.minuspk.ru/resource/resource1258475098.doc>
2. I. A. Kolesnikova, Pedagogical reality: the experience of inter-paradigmatic reflection. The course of lectures on philosophy of pedagogy, Detstvo-Press, 2001. – 208c.
3. http://www.petrso.ru/Institutes/ICE/Lab_CE/kolesnikova.html
4. <https://bobmovies.net/3292-despicable-me-online-free.html>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=zVUpw75JZX0>
6. (<https://www.youtube.com/watch?v=GIny4jSciVI>)

Eshnazarova Gulzoda Jo'raqulovna
Samarkand State University
(Samarqand, Uzbekistan)

DARSLIKLAR - BOLALARNI KITOBXONLIKKA O'RGATISHNING MUHIM OMILI

Pedagogika fanlari doktori C.Matchonov "...badiiy asarlarda qahramonlar boshidan kechirgan sarguzashtlar qiziqarlilik talabi bilangina qalamga olinmaydi. Balki o'sha qiziqarlilik zamirida kichik kitobxonga aytish zarur deb hisoblangan ma'naviy-axloqiy muammoga diqqat qaratiladi"¹, "... yozuvchi badiiy mahoratini belgilashda asardagi voqealar tasvirida ortiqcha ta'rif-tavsiflarga yo'l qo'yilmasligi, qahramonlarning xatti-harakatlarining badiiy dalillanishi"² asosiy mezon sifatida qayd etiladi. Adabiyotshunos olimning "Bolalar adabiyoti, ba'zilar o'ylagandek, so'z san'atining qo'lga qalam tutgan har qanday kishi yozib tashlayveradigan oddiy va soddagina sohasiga o'xshab tuyilsa-da, kitobxonlarning yosh xususiyatlariga ko'ra guruhlanishining o'ziyoq uni badiiy ijodning o'ta nozik va murakkab turi sifatida baholashga izn beradi"³, - degan fikrlariga tatbiqan boshlang'ich sinf "O'qish kitobi" darsliklariga kiritilgan badiiy asarlar tahlil qilinsa, yo'l qo'yilgan kamchiliklar bo'y ko'rsatib qoladi.

Yuqoridagi mezonlar asosida hamda kichik yoshdagi o'quvchilarning asar voqealarini udrok etish imkoniyati, asar mazmunining hayot haqiqatiga mos kelishi nuqtai nazaridan qaraganda 1-4- sinf "O'qish kitobi" darsliklari ko'rib chiqildi. Quyida 2-3-sinf "O'qish kitobi" darsliklariga bolalar adabiyotining sara namunalari bilan birga, san'at asari darajasiga ko'tarilmagan, buyurtma asosida vujudga kelgan, badiylikdan yiroq, kattalar publisistikasiga mansub matnlar ham kiritilganini kuzatish mumkin. Shuningdek, tarix va tabiatshunoslik fanlarida o'rganiladigan ma'lumotlar ifoda etilgan matnlar ham berilganki, ularning matnida qo'llangan so'z va iboralarni hamda ma'lumotlarni o'quvchilar tasavvur qilishi va anglashi o'ta mushkul. Jumladan, 2-sinf "O'qish kitobi"da bunday asarlarning o'rganilishiga ("Vatan" ("Bolalar ensiklopediyasi"), "Toshkent - O'zbekiston poytaxti") ketma-ket to'rt soat ajratilgan. 2- sinf darsligidagi "Vatan", "Ilm" (Abdulla Avloniy), 3-sinf darsligidagi "Vatan madhi" (Orif To'xtash) kabi matnlar mazmunini boshlang'ich sinf o'quvchisi anglab yetmaydi va o'z so'zlari bilan qayta hikoyalab ham bera olmaydi.

"Vatan madhi" (Orif To'xtash) matnida qo'llangan so'z va iboralarni 3-sinf o'quvchisining anglab yetishi ("...har bir o dam bolasining aziz bilgan tuprog'i bor", "tabarruk qiluvchi", "olim-u fuzalolar", "tabarruk qoni", "har zarrasini ko'zga surtamiz, muqaddas hisoblaymiz", "azim tuproq") imkondan tashqari bo'lsa, Q.Muhammadiyning "She'rim senga, Vatanim", P.Mo'minning "Vatanjonim, Vatanim" she'rlari misralarida mantiq, mazmun, shakl bog'lanishi yo'q:

Mustaqil Vatanning

Men o'g'li erkin.

Sevaman dunyoning

¹ O'zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. II. Nasr. -T.: Cho'lpon nomidagi NMIU. 2017. 9-bet.

² O'sha joyda. 9-bet.

³ O'sha manba. 10-bet.

Lazzatin, ko`rkin.
Mening Vatanimda
Tug`ilgan inson
Tabiiy ijodkor
Bo`lar, begumon.
Meni shoir etgan
Shu hayot doim (Q.Muhammadiy.)

Vatanjonim, Vatanim,
Ko`zim quvnab ko`rganim.

Istiqboldan kulganim,
O`zbekiston – gulshanim.
Bahra olib **bag`ringdan,**
Ulg`ayaman mehringdan... (P. Mo`min.)

“O`qish kitobi” darsliklariga kiritilgan ayrim matnlar hajm jihatdan mutanosiblikka ega emas. Ayrimlari bir dars uchun mazmunan ham, hajm jihatdan ham ko`plik qilsa, ayrimlari bir dars uchun yetarli emas. 2- va 3-sinf darsliklarida bitta asarning boshqa-boshqa nom bilan “Kenja o`g`il” (2-sinf), “Donishmand yigit” (3-sinf) tarzida takror berilishi bo`ljak o`qituvchi - talabalarda “Sinflar kesimida asar tanlanganda qanday me`yorlarga asoslaniladi?” degan haqli savollarni keltirib chiqarmoqda.

“Saxovatli kuz” (Sharifa Salimova), “Hosil bayrami” (Zahro Hasanova) bir xil - ilmiy-ommabop janrda yozilgan. Bu xildagi asarlar bo`linga kirish darsi sifatida ayrim boblarda berilishi metodika kitoblarida qayd etilgan.

“Yangi uy” (Hamidulla Murodov) hikoyasida 3- sinf o`quvchisi qurilishga borib, quruvchilarga g`isht, qum, tuproq tashib yordam berishi voqeasi va “Opa-singil daryolar” (G`ozal Begim) ertagidagi voqealar qanday g`oya bilan bog`langaniga, K.Turdiyevaning “Obod mahalla bo`ylab” she`ridagi ohangdosh so`zlar tizmasidan iborat misralar mazmuniga jiddiy e`tibor qaratilganda darslikka kiritishmagan bo`lardi, deb o`ylaymiz. Shuningdek, K.Turdiyevaning “Vaqting ketdi – naqding ketdi” ertagi (agar shu matn ertak bo`lsa), sun`iy sujet va kompozitsiya asosida yaratilgan matn (U badiiy asar emas) o`quvchining badiiy didini, tushunchasini o`stirmaydi.

Faxriddin Hayitning “Donishmand quyon va kichkintoy jirafa” she`riy ertagi va Olqor Daminning “Chalavoyning to`la tushi” she`rlari axoqiy va estetik tarbiyaviy jihatdan zaif bo`lsa, T.Yo`ldoshning “Hunarni sev” she`ri o`quvchini hunar nomlari bilan tanishtirish orqali hunar, xolos.

“Vatanni tanish” (Muhabbat Hamidova) hikoyasida (3-sinf) buvasi dadasiga aytgan gaplarni (quruq nasihat) bola kitobxonga aytib beradi: “Buvamning aytishlaricha, har narsaga yoshlikdan mehr qo`yish kerak ekan. Ana shunda bolaning iymoni but bo`ladi, Vatanni taniydi, uning qadriga yetadi. Uning nima ekanligini yurakdan his qiladi. Vatan himoyasiga ham tayyor turadi, deydilar dadamga takror-takror”, “Iymoni butun odam Vatanni yurakdan his qiladi”. Bobosining nutqida qo`llangan gaplarning tag zamiridagi ma`noni bu yoshdagi o`quvchi idrok eta olmaydi.

Zo`rma –zo`raki yozilgan asarlar bola qalbini tolqinlantirmasligini, bunday asarlar siz-u biz kutgan kitobxonni yetishtirmasligini, bolani kitobni sevib o`qish

tomon yetaklay olmasligini bilganimiz holda shunday kamchiliklarga yo`l qo`yishimiz insofdan emas.

Boshlang`ich ta`limda badiiy asar tahlili to`g`ri, tez, ongli, ifodali o`qish malakalarini shakllantirishga, o`quvchilarning shaxs sifatida kamol topishiga, tafakkurini rivojlantirishga, bog`lanishli nutqini o`stirishga, lug`atini boyitishga, asar mazmuni va g`oyasini ongli idrok etishga, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirishga xizmat qilishi lozimligi nazarda tutilsa, yuqoridagi kamchiliklar bilan bunday natijalarga erishib bo`lmasligi ayon bo`ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O`zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. II. Nasr. –T.: Cho`lpon nomidagi NMIU. 2017.
2. T. G`afforova va b. O`qish kitobi. 2- sinf uchun darslik. – T.: “Sharq”. 2019.
3. M. Umarova va b. O`qish kitobi. 3-sinf uchun darslik. – T.: “O`qituvchi”.2019.

Joniqulova Nasiba
Jizzax davlat pedagogika instituti
(Jizzax, O'zbekiston)

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA CHET TILIGA O'RGATISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ikkinchi tilni o'rgatishning o'ziga xosligi ochib berilgan. Mashg'ulotlardan namunalar keltirilgan.*

Аннотация: *В данной статье обосновываются характерные черты обучения детей дошкольноговозрастаниностраннм языкам.*

Annotation: *This article substantiates the characteristic features of the teaching children of preschool foreign languages.*

Prezidentimiz diqqat e'tiborini maktabgacha ta'lim sohasida davlat siyosatini samarali amalga oshirishga, shu jumladan, zarur infratuzilmani yaratishga, xodimlarning mehnatini moddiy rag'batlantirishga, pedagogik kadrlarni sifatli tayyorlash va malakasini oshirishga qaratgan.

Davr talabi asosida pedagog –tarbiyachi va o'qituvchilar maktabgacha yoshdagi bolalarni uyg'un rivojlantirish sohasidagi ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda qo'llash, sifatli maktabgacha ta'limni tashkil etishlari lozim.

Bugungi kun davlat maktabgacha ta'lim muassasasining maqsadi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish orqali bolalarni maktab ta'limiga sifatli tayyorlash, bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olishga qaratilgan.

Bu maqsaddan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim muassasasi o'z oldiga quyidagi vazifalarini belgilab olgan:

- Bolalarning hayotini muhofaza qilish va sog'lig'ini mustahkamlash;
- Bolalarda xalqimizning yuksak ma'naviyati va insonparvarlik an'analariga sadoqat tuyg'ularini shakllantirish;
- Bolaning shaxsini va boshqa jihatlarini rivojlantirgan holda uni boshlang'ich ta'limni olishga tayyorlash;
- Bolaning rivojlanishidagi (nutqida, ko'rishida, eshitishida) engil nuqsonlarni korreksiyalashni amalga oshirish;
- ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etishdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, Davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga dastur asosida ikkinchi til ya'ni ingliz tili ham o'rgatib kelinmoqda.

Bolalarning qiziqish dunyosi rang barang va biqiyos keng qamrovli bo'ladi. Ular orasida qiziqish va qobiliyat har doim ham yuqori turadi.

Qobiliyat insonga imkoniyat tarzida beriladi. Faqatgina bu imkoniyatdan unumli foydalana olish kerak. Til bilan shug'ullangan bola iqtidorli, layoqati, qobiliyati, iste'dodi namoyon bo'ladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar guruhida ingliz tili mashg'ulotni quyidagi mazmunda tashkillashtirilsa, bolalar bu tilni tez va oson o'rganadilar.

Namuna: Mavzu: My toys - Mening o'yinchoqlarim.

Yangi so'zlar: A ball, a doll, a car, a plane, a train, a cat, a dog, a hare, a bear, a frog, a toy, a bike, a helicopter, orange, violet, and, ten, nine, please, thank you.

Mashg'ulotlarda ishlatiladigan iboralar:

What is this? - This is a ball

What colour is this? - The car is blue.

What toy do you like? - I like a cat.

What toy do you have? - I have a dog.

Give me a hare please! - Here you are! Thank you.

She'r: "Butterfly"

Butterfly, butterfly, Where do you fly So quick and so high In the blue blue sky?

Ashula: v "Step - clap"

Step- step, clap - clap, Step- step, clap - clap, Turn yourself around And then you dap, clap, clap Bend and clap - clap, Bend and clap - clap, Turn yourself around And then you clap, clap, clap Hands up clap - clap Hands up clap - clap Turn yourself around And then you

clap, clap, clap Hands out clap - clap, Hands out clap - clap, Turn yourself around And then you clap, clap, clap Hands down clap - clap, Hands down clap - clap, Turn yourself around And then you clap, clap, clap

O'yin: "In the shop" Bitta bola "sotuvchi" bo'ladi. Qolgan bolalar esa "sotib oluvchilar" bo'ladilar. Stol ustiga xar nil anjomlar qo'yiladi. Bolalar birma-bir kelib sotib oladilar:

Good morning - Good morning

What do you want?

Give me a doll

Here you are - Thank you

Good bye!

Good bye!

Mashg'ulot va darslarda bolaning eng avvalo nutqi, unda psixik jarayonlari yaxshi rivojlanadi. Bola dunyoni taniy boshlaydi. Bunda o'qituvchi va tarbiyachining faolligi yanada ko'zga tez tashlana boshlaydi.

Ingliz tili mashg'ulotlari jarayonida tartib-intizom masalasini shakllantirish, bir jamoa bo'lib harakat qilish, mashg'ulotlar bilan doimiy shug'ullanish va qiziqishlarini barqarorligini tarbiyalash lozim.

Bolalarni tilni tez va oson o'zlashtirishda ota-onalar ham o'z farzandlarini oilada, tabiat qo'ynida dam olishlarini ta'minlashlari va bolani piyoda yurish sayohatlari o'rqali aqliy qobiliyatini hamda jismoniy jihatdan barkamolikka yetishishlarini amalda sinab ko'rishlari zarur bo'ladi.

Shunday ekan kelajagimiz bo'lmish farzanlarimizni barkamol qilib voyaga yetkazishda maqsadni amalga oshirishda ularga ikkinchi til bo'lmish ingliz tilini mukammal o'rgatishni to'g'ri yo'lga qo'yishimiz shartdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari. Toshkent 2018 yil
2. Ingliz tili dasturi (maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun) Toshkent 2018 yil
3. Ilk qadam davlat o'quv dasturi. Toshkent. 2018
4. Maktabgacha ta'lim metodikasi jurnali. 2019 yil 5-son

Oripov Ravshanjon Rustamjon ugli
Kokand University
(Kokand, Uzbekistan)

CONTRIBUTION OF TECHNOLOGY IN EDUCATION

Annotation: *The article explains the important role of modern technology in education and its impact on the field, as well as how much technology affects the acquisition of knowledge by students, covered on the basis of the necessary evidence.*

Key words: *Development of education, learning system, modern, method, program, social learning, modern technology, high education, computer program, communication technologies, traditional education*

Introduction.

Today, in the 21st century, modern information technology is one of the main directions in the development of education around the world. Education today is unimaginable without information technology. These are mainly computerized learning processes. This means that each participant in the learning process will have access to the Internet at any time and from different places. This new form of education is characterized by interactivity and collaboration in the learning process.

Constructivism refers to the acquisition of knowledge and skills without regard to the boundaries of time and space. Using this system, students and teachers can share their knowledge and opinions. Educational technology can be generalized as a way to implement different approaches to curricula and study programs. It is a system of textbooks that achieves educational goals.

It should be noted that information education technologies arise from the use of computer technology tools. Higher education technology also means a system of scientific and engineering knowledge, as well as the creation, collection, transmission, storage and processing of information in the field of higher education. The effectiveness of the curriculum and the degree of integration of relevant information and communication technologies will directly depend on this. At the same time, computer networks allow communication with all points of the globe. It creates new opportunities not only for the education system, but also for their participants: communication between teachers and students. That is, this system is radically different from our traditional education system, as it composes vital opportunities in the life of every student and teacher.

Main body

The novelty and uniqueness of information and communication technologies is that, in terms of human development, they can penetrate into almost all areas of human activity, and can be used for an unlimited number of places and purposes. Such information and communication technologies make it possible to overcome obstacles in the process of human development in **three directions** with unprecedented efficiency. As the German physicist Albert Einstein (1879-1955) noted: "It has become appallingly obvious that our technology has exceeded our humanity". It is known that today it is very difficult to get new information on any farm or research without the Internet and information technology. The reason is that

technology has already become a part of our lives, in other words, one of our family members. They are:

✚ **Overcoming obstacles to the acquisition of knowledge.** The use of information facilitates the formation of educational opportunities for students. If education leads to the development of cognitive skills, information will be needed to provide a meaningful aspect of the knowledge acquisition process. The Internet and the World Wide Web are the same information retrieval channels for students and teachers from all walks of life.

✚ **Removes barriers to entry into social life.** The ability to communicate with the world through the Internet has enabled the spread of many global civic initiatives in recent years. For example, there has been a movement to provide feedback in the education system.

✚ **Removes barriers to economic growth.** That is, information and communication technologies and related areas, as well as the education system are the fastest growing sectors. New information technologies dramatically expand access to information and communication. E-mail, e-libraries - sites provide unlimited opportunities for the education system, overcome any barriers, provide access to educational and scientific information from anywhere in the world.

Information and educational activities. The globalization of education is understood as increasing the importance of information and educational opportunities through the use of electronic networks, from conducting seminars to exposing the nature of terrorism and religious extremism. New information technologies make it possible to connect the knowledge gained in science and education with closer and more effective channels, such as the delivery, replenishment and re-evaluation.

Today, science is a key tool for the development of the education system. That is, *“At the heart of effective technology integration, technology offers opportunities to be more active.”* It is said here that the study of new modern technologies allows for further growth of experience because they are so relevant today. unprecedented advanced information technology has changed the importance of science in the education system. Society is creating a new scientific structure related not only to the development of science itself, but also to the system of education and training. *“Technology can become the wings that will allow the educational word to fly farther and faster than every before - if we will allow it” (Jenny Arledge).* In these verses: through the knowledge of modern technology, man can expand and strengthen his knowledge, both to gain experience and to be very much needed in their future studies and work

Conclusion

Technology is a great thing in education if it used properly and limited. As we know that students these days are very smart and intelligent. They know how to use and work their way around computers. And as well, teachers should use technology as a tool in their classroom. It is obvious that the study of modern technologies is important not only for the student but also for teachers and educators, and the role of modern education in their careers, in improving their knowledge is very large and certainly useful. It also serves as a basis for them to be highly educated and to conduct research in their chosen field.

REFERENCES:

1. Corral, S. (1998). Key skills for students in higher education. SCONUL News letter, 15, 25-29p
2. National Committee of Inquiry into Higher Education. (1997). Higher education in the learning society: London: NCIHE
3. Taylor, R. S. (1986). Value added processes in information system. Norwood, N, J: Ablex
4. Bepalko V. P. Pedagogy and progressive technologies of teaching, - M. 1995
5. Gershunskiy B. S. Computerization in the sphere of education: problems and perspectives. - M. Pedagogy, 1987
6. Kolyagin Iyu., Mixaylov G. New informational technologies and teaching techniques // Vysshee obrazovanie. - 1990. - №1. - S. 6-39p
7. Rakitov A. I. Philosophy of the computer revolution. - M. Politizdat, 1991. 287 p. Kontseptsiya informatizatsii obrazovaniya // Informatika i obrazovani. -

УДК 378.2

**Shalkar A.
KazNPU named after Abay
(Almaty, Kazakhstan)**

FEATURES OF DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

The formation of intercultural communicative competence in foreign language education requires the Informatization of foreign language education in Higher education, the creation of experience in scientific and methodological and research work on issues of intercultural communicative competence, initial experience in the beginning of pedagogical skills, and intercultural communication. The article analyzes the essence and content of competencies in foreign education, the main theories and concepts of formation.

Keywords: foreign language education, education, competence, intercultural communication competence.

*Шалқар А.
Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Қазақстан)*

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шеттілдік білім берудегі мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру үшін білім беру жүйесіне қатысты жоғары мектепте шеттілдік білім беруді ақпараттандыру, педагогикалық қызмет шеберлігін бастаудың алғашқы тәжірибесіне, мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілік мәселесі бойынша ғылыми-әдістемелік және ғылыми-зерттеу жұмыстары тәжірибесін жасауды қажет етеді. Мақалада шеттілдік білім берудегі құзыреттіліктердің мәні мен мазмұнына, қалыптастырудың негізгі теориялары мен тұжырымдарына талдау жасалады.

Тірек сөздер: шеттілдік білім беру, білім беру, құзыреттілік, мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілік.

*Шалқар А.
КазНПУ имени Абая
(Алматы, Казахстан)*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

В статье рассматриваются сущность, содержание, функции и понятия межкультурной коммуникативной компетенции. Автор предоставляет историко- педагогический обзор понятию межкультурной

компетентности, доказывает, что на любом этапе можно сформулировать модель личности, способной конкурировать в своей избранной деятельности, в соответствии с запросами общества межкультурной компетентности. Отсутствие научно-обоснованных фундаментальных исследовательских работ с точки зрения формирования межкультурной коммуникативной компетентности будущих учителей, порождает необходимость всестороннего изучения выбранной проблемы, раскрытию ее содержания, особенностей.

Ключевые слова: культура, компетентность, межкультурная компетентность, коммуникативная компетентность

Шеттілдік білім беру саласында мәдениетаралық тілдік коммуникативті құзыреттілік бірінші орында. Сондықтан мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілік ұғымын педагогикалық және кең ауқымды әлемдік білім беру үдерістерімен, шеттілдік білім үшін тіл игерудің маңыздылығымен бірге қарастырған абзал.

Құзіреттілік ұғымының мәні, мәдениетаралық құзыреттілік тұрғысынан қарастырғанда бірдей көзқарасқа негізделмеген. Мұнда күнделікті қолданыстағы білімді еске түсіру және сол білімдерді қайта жаңғырту деп көрсетіледі. Құзыреттілік, білік ұғымы қарым-қатынас үдерісінде жүзеге асатын, алған білімдер негізінде қалыптасқан дүниеге көзқараспен қарым-қатынастың ерекшеленген түрі. Аталған көзқарастардан келіп шығатыны, мәдениетаралық қарым-қатынас тек күнделікті қолданылатын білімдердің жиынтығы ғана емес, сол оқылып жатқан шетел тілі мемлекеттердің салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптарын ескере отырып, әрі өз елінің мәдениетін және өмір сүру деңгейін терең ұғынып, қарым-қатынас жасау қабілеті болып табылады.

Шетелдік, отандық әдебиеттердегі ғалымдардың зерттеулеріне қарағанда кәсіби шеберліктің қалыптасуы мен даму үдерісінде екі ұғым: құзырет (компетенция) және құзыреттілік (компетентность) ұғымдары пайдаланылып келеді.

Білім беруді жаңарту негіздерін құзыреттілік тұғыр тұрғысынан жақтаушылар күтілетін нәтижелер тұжырымдамасын әзірлеуді жүзеге асырды. Бұл тұрғыдан алғанда білім беру мақсаты мен нәтижесі ретінде білім алушының құзыреті назарда болды. Десекте, құзырет ұғымына берілген ұғымдар, анықтамалар, түсіндірмелер кей жағдайларда шатасуларға алып келеді.

Сонымен, «құзырет» термині, әдетте, белгілі бір әлеуметтік-кәсіби мәртебе иесіне байланысты қолданылады және оның сол істі атқарудағы түсінігі, білімі, іскерлігінің орындалуға тиіс мәселенің нақты өз деңгейінде шешілуімен сәйкестілігі арқылы сипатталады.

Латынның «competere» деген термині «білу», «жасай алу», «дегеніне жету» деген мағыналарды береді. Бұл жалпы алғанда құзыреттіліктің мәнін анықтайды. Кәсіби құзыреттілік категориясын айқындау үшін оларды әр түрге айналдыру, нақтылау және жалпы логикалық ұғымға біріктіру жүзеге асырылады.

С.С. Құнанбаеваның анықтамасына тоқталатын болсақ, «құзыреттілік» ұғымы төмендегіні білдіреді:

- студенттің тиісті біліктерді меңгеруі, тұлғалық қарым-қатынасын тілдік әрекетке қосу арқылы берілген салада минималдық тәжірибе әрекетін қалыптастыру; ал ол келешекте жоғары сатыға көтеріліп, кәсіби әрекет барысында құзіреттілікке жету [1].

Құзыреттіліктің түрлері өте көп. Біз солардың ішінен шет тілдік білім берудегі ең маңызды құзыреттіліктердің бірі мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікке тоқталамыз. Мәдениетаралық коммуникативтік құзіреттілік - әртүрлі ұлттар мен мәдениет өкілдерінің меңгерген тілдік білімдерінің, өмірлік немесе ғылыми тәжірибелерінің арқасында еркін қарым-қатынас жасай алу іскерлігі мен тұлғаның өзара түсінісе алушылық қасиетін қамтиды.

Қазіргі таңда Қазақстанда шетел тілін оқытудың негізгі міндеті - тілді шынайы және толыққанды қарым-қатынас құралы ретінде меңгерте отырып елімізді дамыту және бәсекеге қабілетті ету дамушы елдің қатарына кіру жолындағы маңыздылығын түсіндіру және ол тілде еркін қарым-қатынас жасауға бейімдеу болғандықтан жоғары оқу орындарында студенттердің мәдениетаралық коммуникативтік біліктілігін арттыру бірінші орында тұр. Оған студенттердің жеке жауапкершілігі мен өзіндік қызметінің білімінің, машықтарының, біліктілігінің жан-жақты жүйесі кіреді. Сол сияқты жоғары оқу орын студенттеріне шетел тілін оқытуда олардың бойында білімділікке қоса, құзіреттілікті қалыптастыруда, біздің пайымдауымызша, мәдениетаралық құзыреттілік басты орын алуы тиіс, және бұл қазіргі әлемдік педагогикадағы аса көкейтесі мәселе болып отыр.

Мәдениетаралық коммуникацияның үш қызметі бар: коммуникативтік қызмет; тіл мен қоғамның өзара қызметі; тіл және мәдениет.

Коммуникативтік қызмет коммуникация үдерісінде мәдени сәйкессіздікке практикалық талдау жүргізу және олардың туу себептерін анықтау үшін іргелі теориялық негіз болып табылатын базалық терминологиялық аппаратын қарастырамыз. Ең алдымен коммуникация ұғымының өзіне тоқталайық. Коммуникация сөзі латынның *communico* – ортақ етемін, байланыстырамын, араласамын сөзінен шыққан. Адамдар қоғамында коммуникация (орыс тілінен басқаларындағыдай) араласуды, ой, білім, сезім, мінез – құлық әдебімен және басқаларымен бөлісуді білдіреді.

Коммуникация мақсаты – осы. Көбіне бірнеше қызметті бірден (фильм көңілдендіреді, ақпарат береді, сипаттайды, ескертеді, түсіндіреді) атқарады. Адамдар немесе адамдар тобының қажеттілігі коммуникацияға адамдардың зәрулігінің бастапқы себебі болып табылады [2].

Коммуникация функциялары талдау мақсатында ғана бөлінеді. Нақты коммуникативті үдерісте, тіпті бөлініп алынған жеке коммуникативтік актіде бірнеше функцияның үйлесуі, соның ішінде біреуінің немесе екеуінің негізгі анықтаушы болуы мүмкін. Қай функцияның жетекші екеніне қарап, коммуникативтік актілердің жіктелуі құрылады.

Сөйтіп, лингвистердің көпшілігінің пікірінше, коммуникативтік, яғни адамдардың аса маңызды қатынас құралы болу – тілдің негізгі және елеулі функциясы. Біздің зерттеуімізде коммуникация жай қатынас құралы емес, түрлі мәдениет иелерінің арасындағы қатынас құралы ретінде қарастырылады, бұл коммуникация үрдісіне культурологиялық көзқарас тұрғысынан қарауды қажет етеді. Сондықтан да А. П. Саходиннің ізімен біз коммуникацияны түрлі сөзді

немесе сөзсіз коммуникативтік құралдардың көмегімен түрлі арналар бойынша жеке тұлғалар, сол сияқты бұқаралық қатынаста ақпаратты жөнелту мен хабарлаудың, әлеуметтік шартты үрдісі ретінде түсінеміз [3].

Тіл мен қоғамның өзара қызметі. Тілді қатынас құралы ретінде қолданатын адамдар (ақпарат беруге және қабылдауға қатысатын адам бойынша коммуникация үдерісінің жүруі мүмкін емес. Өйткені қоғам – адамдардың өзара қызметінің жемісі, ал араласқанда қоғам мен тілдің өзара қызметі орын алады.

Тіл және мәдениет. Мәдениетаралық коммуникация екі құрамдастастан – тіл мен мәдениеттен тұрады. Зерттеуіміздің тұрғысына мәдениетаралық коммуникация терминін нақтыламас бұрын тіл мен мәдениеттің арақатынасын қарстырғанымыз жөн.

Қазіргі коммуникативтік кеңістік күрделі жүйеден тұрады, онда негізгі орындардың бірі коммуникацияның әр түрлеріне тиесілі. Себебі адам өзін әр түрлі жағдайларда түрліше ұстайды, сөйтіп әрбір жеке жағдайда басқа адамдармен ерекше қатынас орнатады. Сонымен қатар коммуникацияның сипаты мен ерекшеліктері ақпарат беру құралдарымен, тәсілдерімен, коммуникация субъектілерімен, мақсаттарымен және басқа көптеген себептермен анықталады. Коммуникацияның төмендегі түрлерін атап көрсетуге болады: этника аралық, іскерлік, әлеуметтік, халықаралық, тұлғааралық, бұқаралық, мәдениетаралық және басқалары. Аталған түрлердің ішінен бұл еңбекте мәдениетаралық коммуникация қарастырылады.

Зерттеу проблемасы күрделі болғандықтан, оның барлық бағыттарын толығымен қарастырып шығу мүмкін емес, өйткені қоғам талабынан туындап отырған сұранысты қанағаттандыру білім саласының басты идеологиясы болып табылады. Ал оның барлығын бір ғана зерттеу проблемасының аясына сыйғызу мүмкін емес. Сондықтан зерттеу барысында алынған нәтижелер оны шешудің бір ғана жолы деп есептеп, бұл бағыттағы ізденістер жекелеген пәндерді ізденіспен оқыту мәселелері арнайы дербес зерттеуді қажет етеді.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Құнанбаева С. С. Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы, Алматы, 2011. 78-б.
2. Вторушина Ю. Л. Формирование межкультурной компетенции в контексте профессиональной подготовки будущих учителей иностранного языка: на материале преподавания английского языка с использованием народного фольклора: 13.00.02.- Москва, 2007.- 218 с.
3. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2009. – 254 с.

Tautenbayeva Ainagul Abdumazhitovna
T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts
(Almaty, Kazakhstan)

MORAL UPBRINGING THROUGH THE NATIONAL TRADITIONS

Abstract: *In modern society, the formation of the moral foundations of the personality through cultural values and national traditions has become one of the priority directions of pedagogical activities. Therefore, spiritual and moral values inherent in ethnical pedagogy became the dominant motive for the education and upbringing of the younger generation. National traditions have significant pedagogical potential and can serve as the effective means of spiritual and moral education. This article is devoted to the possibility of applying educational aspect of national traditions in moral upbringing of the youth. The content of Kazakh national traditions, features of the national culture are studied as the means of upbringing process.*

Keywords: *national traditions, customs, ethnopedagogy, moral education, values, upbringing, ethnopedagogical knowledge.*

Currently many researchers are turning to the study of various aspects of ethnopedagogy and they devoted lots of works to the study of ethnopedagogy and its role in raising children. Ethnopedagogical knowledge and use of national traditions in raising and socialization of children are especially important in a multinational republic as Kazakhstan. The continuity of traditions and the culture of each nation is individualized with national characteristic features. It is well known that national traditions and folklore works are considered to be means of upbringing. The great educational value of traditions and customs can be attributed to ethnopedagogic knowledge. During centuries they were sorted, selected, destroyed, accumulated in the pedagogical culture of the public in accordance with national spirit of the people. In modern educational practice, these approaches of ethnical education can be used both in content and in practice.

Definition of the term *tradition* elicits a variety of responses. In one definition, tradition is explained as something passed down from one generation to the next, generally by informal means with little or no change in the transmission of that item [1, p 800].

According to the scientist, philosopher N. Sarsenbayev «*Tradition* includes sets of the best types of customs and household forms, rites». He outlines that *Rite* is an action that is expressed through a ritual procedure. In particular, he noted that customs are the part of traditions [2, p 87].

Traditions are historically developed standards of behavior and principles of social relationships transferred from generations to generation. Since ancient times our ancestors had paid special attention to the upbringing of children, introducing them to moral qualities, preserving their conscience, hard working and traditions.

Having analyzed the traditions and customs, we can see the following features. *First*, traditions can appear as the result of people's worldview, thoughts, beliefs. *Second*, traditions can pass down from generation to generation. *Third*, the traditions may be changed in accordance with modern requirements. *Fourth*,

sometimes old traditions that contradict new social relations might be existing no longer, and the public needs might develop new tradition. *Fifth*, the formation of a connection with the traditions and customs of other people, identity. It can be noted that such a meaningful feature common for the traditions of the Kazakh people also.

For example, *the family traditions* of the Kazakh people have their own characteristics and educational values. The birth of a new baby brings great joy to parents, relatives, and the community, but it also brings great responsibility. Family education is open from the moment of the first birth of the baby. There is a lot of hope and blessings in the hearts of the people for their children and their dreams.

The first principle of education is harmoniously combined with the parents' dream and the child's hope. Every child grows up surrounded by a number of cultural, national, and traditional features that provide its first set of perceptions about the world. The appointment of the god father and god mother in the traditions of western people differs from the traditions of Kazakh people. For example, a woman who picked the child up from the first moments of the birth, cut the umbilical cord and dressed the baby was called «kyndyk sheshe» or «child's second mother». «Kyndyk sheshe» helped the household, taking care of the mother and child until the mother could do housework herself. People wanted to appoint a respectable woman as «kyndyk sheshe» who had many children, so not everyone could become second mother [3, p 13].

All nations of the world have customs related to the choice of the bride, arranged marriage and these customs are similar in content to each other. Although the marriage of the man and the woman seemed to be their own affairs, but it is also in the interests of the whole family and its future. That is why in ancient times parents used to get their children married with good daughter-in-laws.

In Kazakh lands, such tradition is known as «Bride watching» (Khyz koru) or «choosing a bride» (Zhar tandau). When the young man wanted to get married, he had the right to choose the girl and ask parents to arrange marriage. When the father of the man came to girl's house, girl's mother asked him to leave something as a sign of certain marriage. After that the young man's father would hang his whip (kamchi) in the house and a horse. A bride had to wait for the groom one or a half year, if during that time there was no message from groom's side, her father returned kamchi to the groom's father [3, p 152].

As a rule, creating a way of new life, a good family in the future requires from young people to know each other well. Two young deceived feelings should not be the victim of thoughts and intentions, but should only go together when they beliefs in their future. Therefore, the question of a wedding requires from two young people great responsibility.

Countries, societies always interact and communicate in many ways. Therefore, there might be not only differences, but also similarities, in their customs, traditions, beliefs. For example, in Iran, it is believed that the last Wednesday of the year is called the Holy day, and all wishes will be accepted and come true in that day. The Iranians call this day «Red Wednesday». Especially young women wait for this day, because they believe all rituals done in red Wednesday will come true and they will get married successfully [4, p 23]. Wednesday is considered to be a successful day to start new business in Kazakh beliefs too. These examples show

that there might be both continuity and similarity in different cultures as the result of unity of religion, historical communication, long-term neighborhood.

The Kazakhs strictly observed the preparation process during the wedding, and used to collect trousseau for the bride, and relatives had to take part in it. People made fun of those who raised the issue of marriage immediately without possessions, saying «He has not chosen a house but has chosen a place». Kazakhs also consulted with relatives in order to arrange marriage. All these traditions is one of the ways of educating relatives in order to strengthen kinship.

One of the types of Dating for Kazakh youth was the organization of «Bastangy» for young men and women. The girl's sisters-in-law took great responsibility for the girl's reputation, therefore they did not allow young girls to stay alone with men [5, 13]. For example, in the Akan sery's poem «Balkhadisha», the words: «Two sister's-in-law came with you. You have permission, we let you to go Balkadisha» shows a great role of sisters-in-law (zhenges) in Kazakh society.

Preparing the daughters for marriage, for future life had great value for every nation. Parents wanted to be sure that their daughter would enjoy her life and be happy in marriage. There is also a system of demands that each nation has regarding its historical, cultural, traditional, and religious backgrounds. But the common goal is for all every nation to see their daughters happy in marriage, loved by their husbands, and to give birth to children in family life. It is generally observed that the ideological harmony in the marriage tradition of any nation is closely linked to their outlook, religious beliefs, and household activities.

Kazakhs believed in superstitions; it was considered a bad superstition if bride had crossed the threshold with her left foot. Therefore, the tradition of a young bride entering the house with right foot have not changed in Kazakh tradition for many centuries.

The development of society, late marriage, divorce, remarriage, and other causes have influenced on old wedding procedures of the Kazakh traditions developed over the centuries. For example, the wedding ceremonies of today's young people are not at all like weddings in the old Kazakh villages. Kazakhs have saying «New country in fifty years, a new boiler in forty years». Kazakhs have preserved many traditions and customs that pervade life's important moments, like birth, marriage, raising children which have been passed to generations throughout the centuries. But many are no longer relevant in modern society. Undoubtedly, in the terms of technological progress, new traditions are coming into life not waiting for fifty years.

It is an undeniable process that death occurs with birth, and life can not stay without constant changes during human's life. Kazakh traditions also have careful attitude toward the death procedures.

A person who is passing away and knowing he will die will say goodbye to his wife, family, and say the last words. First of all, the man asks to forgive the God and then if there is any sin he has committed in this world. If the person who is dying has any wishes, then relatives will try to fulfill his wishes. Undoubtedly, it is of great moral importance to respect and value the deceased person, Kazakhs also try to say only good deeds of the deceased. Along with the praise of the deceased, the «Zhoktau» ends with the belief and wishes of a place in paradise for deceased

person. The «Zhoktau» is usually done by close relatives of the deceased, his wife, only women.

Giving a meal on the seventh, the fortieth days and after one year of the death of the person is still continuing in Eastern culture. The Kazakh tradition of giving a meal (As beru) is based on the idea that by remembering and honoring the deceased, the ghosts of the dead will support and help alive relatives. This tradition was originated in Kazakh society before the Islamic religion, due to their belief in the power of the ancestors' spirits.

Kazakhs still keep the ancient tradition of mourning the dead. «Zhoktau» is not a religious song, it tells about good deeds that the deceased person did in this life. The wife, sisters, daughters could sing «Zhoktau» within the whole year daily in the morning and at sunrise [6, p 70].

It is a fact that some traditions are associated with the celebration of holidays. The holiday is one of the ways to popularize the culture and art, plays, customs, music and handicrafts in the public life of each country. That is why the folk songs, the traditions and national music, and the types of games are shown at national holidays. National holidays are not only the means of uniting people, but also a part of culture that reflects own characteristics, specifics, peculiarities of each nation. They are used as means of upbringing that form the national identity of the people. Every nation is proud of its national holidays. After all, national holidays are inextricably linked with the history of the people, their language, national psychology, and national culture.

National holidays represent the spiritual and moral attitudes of the people, all holidays symbolize the entire national culture. By learning and respecting traditions, we can know the ethnopedagogic culture better and enrich our culture. At the same time, it might have positive influence on the assessment of the value of human culture and to form moral feelings among young people.

National traditions can act as the means of upbringing, as they influence on child's moral education. Young generation learns to respect human culture, ethics and aesthetics. Therefore, it is necessary to look at the meaning of traditions from a pedagogical point of view, to distinguish them from the old ones, to be able to use progressive traditions that meet today's requirements as an effective tool for the education of future generation.

REFERENCES:

1. Thomas A. Green. Folklore: An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art, Volume 1. Santa Barbara, Calif., 1997. – 892p
2. Sarsenbayev N. Customs, traditions and public life. – Almaty: Kazakhstan, 1974. – 227 p.
3. Kaliev S. K., Orasaev M. Customs and traditions of Kazakhs. – Almaty: Rauan, 1994. – 218 p.
4. Asylov U, Nuskabaiyly Zh. Ethics. – Almaty: Rauan, 1998. – 272 p
5. Tautenbayeva A. Applying Kazakh and English national values in the educational process. Almaty, 2012. 116
6. Argynbayev Kh. Rfazakh family traditions. – Almaty: Kainar, 2005. – 216 p.

УДК 378.147.88

<https://orcid.org/0000-0002-6338-6161>

Troshyna Svitlana Vitaliivna
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchug, Ukraine)

BUSINESS GAME IN THE CONTEXT OF ADULT INTERACTIVE EDUCATION

Annotation: *The article deals with the essence of the business game, its introduction into the educational process in higher educational establishments; the basic properties and functions of business games in the formation of future professional activity of specialists, as well as clarifies the mechanism of conducting a business game, its structural components, stages, conditions.*

Keywords: *business game, interactive learning, high school, functions of business game, credit in the form of business game.*

One of the great disadvantages of training future specialists and specialists in higher education is the lack of practical orientation of the acquired knowledge during the training. That is why higher education institutions more and more are trying to develop and use in the educational process new mechanisms and technologies that can become a bridge between the theory and practice, between the higher education and specific professional activity.

For the first time in business training a business game was applied in 1932 in Leningrad by M. M. Birshtein [1].

L. Vygotsky, B. Likhachov, V. Platov, G. Selevko, and others have devoted a great deal of research to the use of the game in the professional training of the future specialist.

A. Verbitsky, Y. Belchikov, P. Shcherban, E. Khrutsky, T. Khlebnikova, G. Selevko were engaged in the implementation and development of business game in the educational process. While developing the theory of business play, L. Vygotsky and B. Elkonin argued that it is an important pedagogical tool and an active form of learning that shapes learning activities and provides the process of developing professional skills [3; 10].

And some scholars see the business game as an important means of developing professional creative thinking in which the individual acquires the ability to analyze specific situations and solve professional problems [4].

Particularly noteworthy are the works of P. Pidkasisty who believes that the widespread use of business games in the educational process of a higher education institution contributes to the development of experience of future professionals. Moreover, conducting business games based on enhancing the integration of education, science and real professional activity allows students not only to see imitations of different professional situations, but also to participate directly in scientific and creative activity [6].

Educational business game is a variant form of organization of purposeful interaction, activity and communication of all participants during the implementation of pedagogical guidance by the teacher. The essence of this form is the interrelation

of simulation modeling and role behavior of all participants in the process of solving their typical professional or educational tasks of a sufficiently high level problems.

Business play (game) is a normative model of the processes of activity. The game method used is, first and foremost, the fulfillment of a role according to the certain rules. In addition, the problem raised during the game is of the particular importance, and it determines the educational and instructional values of a particular game, as well as a source of development and creation of new problem situations already within the playing field [9].

What do students receive during a business game?

1) To consolidate and deepen the knowledge of the discipline being studied; 2) acquisition of skills in various fields; 3) developing skills to prepare the necessary documents for the tasks specified in the game; 4) gaining experience in public speaking; 5) better assimilation of the content of the discipline and development of skills to correctly and convincingly construct their answer, motivate the choice and decision; 6) activation of cognitive activity, activation of thinking through the implementation of the principles of clarity, competitiveness and creativity; 7) stimulation of motives to study the subject and future specialty; 8) formation of an active life position in education, future profession; 9) disclosure of personal potential; 10) developing the ability to work in a team, a sense of mutual assistance; 11) development of ingenuity and activity; 12) expanding outlook, cognitive interests and creative intelligence.

The main pedagogical goal of the business game is to activate the thinking of students, to increase the independence of the future specialist, to introduce the spirit of creativity in the educational process, to prepare the student for practical professional activity. Development and effectiveness in the course of the game develops the logical thinking, the ability to find answers to questions, language, speech etiquette, the ability to communicate in the discussion process.

In the course of the game, "first of all, the plot" (according to D. Elkonin), in which the main role is given to self-organized, creative activity of students, aimed at modeling professionally meaningful actions and increasing the level of theoretical training in order to form professional competence [10].

One of the most difficult steps in designing and developing a business game is to select and describe a simulated object. The most typical fragment of professional reality is selected as an object, the implementation of which requires the systematic application, a variety of skills and skills; a particular circle of specialists is involved in solving of the professional tasks, these people have different interests and their subjects of activity. Thus, not any content of professional activity is suitable for game modeling, but only one that is quite complex, but contains problems and cannot be mastered individually.

The basic element of any business game is the scenario. It is the main document for the game.

Generally, the scenario shows the overall sequence of the game, broken down into milestones, operations and steps.

The scheme of the scenario can be described by the following elements: real contradiction (should be distinguished from the game conflict, due to the different positions of the players), conflict - the presence in the situation of disagreement of

the parameters of the activity, the collision of diverse phenomena, contradictory criteria for decision-making, and so on.

Game conflict may also be present in the scenario. A business game mostly has a mixed way of generating events when the game process follows any generalized algorithm that reflects the technology of the production process but which takes into account the likely nature of events.

A business game can be conducted before presenting lecture material to identify gaps in students' knowledge when their basis is only personal experience, or after a lecture course to consolidate and actualize knowledge into experience. You can also organize the entire learning process through a through-the-board business game. In the latter case, the dynamics of interest is determined by the dynamics of changes in traditional and business forms of conducting classes which completely reproduce the process of future professional activity.

A business game, depending on the content, can last from one to three academic hours, which can be small pieces or a full-fledged business game. Given the high emotional load on the participants of the game, it is advisable to finish the day by the business game.

A business game can also be successfully used as a credit score. In this case, the teacher determines what problems are brought into its content, by what criteria the level of knowledge will be evaluated. The content, course of play (game) and participation in the game are discussed in advance by the student audience. You can select an expert team to closely monitor the game process, and then decide about each team member's score. The teacher removes the responsibility for taking or not taking the test, but in reality, he creates the conditions for students in which there is a necessity to show responsibility for knowledge, both their own and other students, to argue decisions, the ability to critically evaluate what is happening, to express notes, see the positives in the actions and actions of others.

Thus, business game is a form of reproduction in the educational process of the substantive and social content of the professional activity, modeling of the relations' systems that are characteristic for this type of work. Business game is an integral part of the educational process at any higher level to improve all the acquired knowledge and skills of students.

REFERENCES:

1. Belchikov Y. M, Birshtein M. M. Business Games - Riga: AVOTS, 1989 - p. 304
2. Verbitsky A. A. Active learning in higher education: contextual approach: method. allowance. - Moscow: Higher School, 1991. - 207 p.
3. Vygotsky L. S. Play and its role in the mental development of the child / LS Vygotsky // Questions of psychology. - 1996. - № 6. - P. 24–27.
4. Volkova N. P. Play as an active method of preparing future teachers for pedagogical communication / Volkova N.P. // Creative personality of the teacher: problems of theory and practice: Coll. Sciences. / O. G. Frost, N. V. Guziy. - K.: NPU, 2003. - P. 132-141.
5. Vorovka M. I. Business play as a means of preparing future teachers for professional activity: author. diss. for the sciences. degree of Cand. ped. Sciences: Special. 13.00.04 "Theory and methodology of vocational education" / M. I. Vorovka - Ternopil, 2007. - 22 p.

6. Pidkasty P. I. Psychological-didactic reference book of the teacher of higher school / P. I Pidkasty, L. M. Friedman, M.G. Garunov. - M., 1999. - 354 p.
7. Khlebnikova TM Business game as a method of active training of the teacher: a teaching-methodical manual for teachers, students of IPO, headmasters, heads of RUO / TM Khlebnikov. - H.: Basis, 2003. - 80 p.
8. Khrutsky EA Organization of conducting business games: textbook. manual / E. A. Khrutsky. - M.: Higher School, 1991. - 320 p.
9. Shcherban P. M Educational-pedagogical games in higher educational establishments: textbook. tool. / P. M. Shcherban. - K.: Higher School, 2004. - P. 24–41.
10. Elkonin D. B Psychology of the game / D.B. Elkonin - Moscow: Knowledge, 1989.

Usmonov Sodiq Usmonovich, Bosimov Ahror Odil ugli
Jizzakh State Pedagogical Institute
(Jizzakh, Uzbekistan)

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF PRESCHOOL EDUCATION MANAGEMENT

Аннотатсия. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорларининг ижроси қанчалик таъминланганлигини ва қарорлари асосида мактабгача таълим тизимининг муаммо ва ечимлари ҳақида фикрлар билдирилган.

Таянч нушунчалар: мактабгача таълим, янги дастур, "Илк қадам", компетенция, кадрлар етишмовчилиги.

Аннотация: В данной статье приводятся отзывы о реализации решений Президента Республики Узбекистан, а также о проблемах и решениях системы дошкольного образования, основанных на принятых решениях.

Ключевые слова: дошкольное образование, новая программа, «Первый шаг», компетенция, нехватка персонала.

Annotation. This article provides views on the implementation of the decisions of the President of the Republic of Uzbekistan and the problems and solutions of the preschool education system based on the decisions.

Key words: preschool education, new program, "First Step", competence, staff shortage.

It is well known that the pre-school education system plays a vital role in one's future development. Clearly, it is through education in kindergartens that a person's desire for knowledge, respect for adults and respect for the little ones are formed. That is why the tasks set for preschool education institutions are more important than ever.

Today, the ongoing social and economic reforms in the preschool education system in the country are showing positive results.

According to the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, September 30, 2018, № 3955 **"On measures to improve the management of the preschool education system"**, further improvement of the preschool education system as an important link in the integrated system of continuing education, expansion of the network of preschool education institutions and strengthening their material and technical base; The main goal is to introduce modern educational programs and technologies in the educational process, which will comprehensively develop the intellectual, spiritual, aesthetic and physical development of children, to radically increase their level of readiness for school.

As in all areas, there are a number of shortcomings in the pre-school education system that need to be addressed. So what are the problems in the system and how are they solved? What is new in the field? We will try to explain all of them in as much detail as possible.

The new preschool education program, which was implemented from September 2018, was based on state requirements and all preschools in the country have been introduced to the new program. A package of documents containing state and program requirements has been delivered to Preschools in all regions. In addition, for the first time in Uzbekistan, thematic planning programs were distributed to all. The main principle of the new program, called "*The First Step*," is called the first steps of young children joining the learning process.

In general, government requirements state that children of preschool and pre-school age should be developed in five areas. By developing these five areas, the child will have 4 competencies, that is, he will be motivated to enter the 1st grade," said the Minister of Preschool Education of the Republic of Uzbekistan Agrippina Shin.

The aim of this new program is to protect the child and his or her interests. At the heart of the program is the development of the learning process through games. Children develop concepts such as knowledge, creativity, social orientation, are brought up in a healthy lifestyle, and they learn to behave among people in the external environment. There are a lot of innovations in the pre-school education system, and there are many problems, one of which is the lack of qualified staff. It is no exaggeration to say that there is a shortage of qualified staff.

It should also be noted that without a good salary in preschool education, there will be no interest in the profession. To date, many experienced, good staff have left the profession due to low salaries. Therefore, in March this year, the President issued a decree to increase the salaries of teachers.

In this regard, according to Agrippina Shin, in the past 27 years, the tariff rate for educators and MTM staff in the preschool education system has not been increased. In March 2018, the Ministry of Preschool Education for the first time came out with a proposal to increase the basic tariff rates for teachers by 30%. It was suggested that from September this year, the basic tariff rates for teachers with higher education will be increased by another 30%. In this regard, the potential of staff in the preschool education system is growing.

In conclusion, if all the above-mentioned reforms are reflected in practice, our children - quality and reliable preschool education, and educators - will be provided with decent wages and benefits. So that every child does not shed tears without wanting to go to kindergarten, and good educators do not give up their profession!

REFERENCES:

1. Mirziyoev Sh. Together we will build a free and prosperous, democratic state of Uzbekistan. T., Uzbekistan, 2016. -14 p.
2. The state curriculum of the preschool educational institution "First step". - Tashkent, 2018.
3. Hasanboeva O. U. and others. Pedagogy of preschool education. -T., "Science enlightenment". 2006.
4. www.lex.uz

Xasanov Nurmuhammad
Farg'ona Davlat universiteti
(Farg'ona, Uzbekistan),
Primqulova Sevara, Ziyaqulova Maftuna
Termiz Davlat universiteti
(Termiz, Uzbekistan)

HARBIY FAOLIYATDA TAFAKKUR, NUTQ VA IDROKNI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

Annotatsiya: *ushbu maqolada harbiy faoliyat olib borishda harbiy xizmatchilarning o'рни haqida so'z boradi. Shu bilan birgalikda harbiy faoliyat jarayonida tafakkur, nutq hamda idrokni rivojlantirish tamoyillari ilmiy jihatdan tadqiq etilgan.*

Kalit so'zlar: *harbiy faoliyat, harbiy islohot, vatanparvarlik, nutq, tafakkur, idrok, ta'lim.*

Yurtimizda barqarorlik, ijtimoiy farovonlik, aholining tinch-osuda hayot kechirishi uchun barcha imkoniyatlarni ta'minlash va shu asnoda eng muhim, suverenitetimiz, istiqloq tufayli erishgan yaxlitligimiz mustahkamligini ta'minlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda olib borilayotgan harbiy islohotlar, yurtimizda barqarorlikni yanada chuqurroq ta'minlashga qaratilgan barcha ta'lim-tarbiyaviy tadbirlar yetuk harbiy xizmatchi shaxsini shakllantirishga yo'naltirilgandir.

Harbiy xizmatchi murakkab vazifalarni hal qilish uchun oldindan ma'lum bilimlarni egallash zarur. Masalan, hozirgi sharoitda o'quv dala maydonida amaliy mashg'ulotlarni olib borish uchun bo'linmalarning jangovar tartibini ma'lum taktik qoidalar bo'yicha zarur vositalar ketma-ketligi ko'rinishida tuzish kerak bo'ladi. Buning uchun ular shu paytgacha to'plagan jangovar tajribaga tayanadilar. Shu tariqa bunday masalalarni qiyinchiliklarsiz yechish uchun kuchli tafakkur, mustahkam iroda va nazariy bilimlarni puxta egallash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shubhasiz, tafakkur insonlar, jumladan, harbiy xizmatchilar hayotida katta rol o'ynaydi.

Tafakkur – bu borliqdagi buyumlar va hodisalar o'rtasidagi murakkab bog'lanishlarning inson ongida aks etishi, yoki boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, tafakkur shaxning ob'ektiv voqelikdagi narsa va hodisalarni, ularni muhim xususiyatlari, bog'lanish hamda munosabatlarini vosita umumlashgan holda aks ettirishdan iborat bo'lgan aqliy faoliyat.

Hayotimizda o'ta murakkab vazifalar ham bo'lib, ularni mavjud bilim va tajribalar ko'magida yechib bo'lmaydi-endi ijodiy tafakkur talab etiladi. Har qanday vazifa-masalalarni yechishda uni turli bosqichlarga ajratish yaxshi samara beradi. Masalani to'g'ri qo'yish muammoni hal qilishning birinchi bosqichi hisoblanadi. Birinchi bosqichning vazifasi qo'yilgan masalani oydinlashtirishdan iborat.

Topshiriqni tushunish malakasi harbiy xizmatchiga xos bo'lgan muhim sifat hisoblanadi. Uning vazifani qanchalik to'g'ri tasavvur qilishiga qarab, undagi ishga bo'lgan munosabatni bilish mumkin. Agar harbiy xizmatchi vazifaning ijrosiga uning

mohiyatiga to'liq yetmasdan kirishar ekan, u yetarlicha mas'uliyatni his qilmasligi oydinlashadi. Bu esa qo'yilgan vazifa hech qachon bajarilmasligini anglatadi.

Tug'iladigan savollarga javoblarni oldindan hozirlab qo'yish aqliy jarayonning ikkinchi bosqichini tashkil qiladi. Bu bosqich psixologiyada *gipotezalarni ishlab chiqish* bosqichi, deb ataladi. Masalan, komandir o'zi qo'riqlayotgan hududga dushmanning yangi kuchlari kiritilganligini bilishi bilan kuchlar nisbatidagi o'zgarishlar xarakterini taxmin qiladi, o'zining jangovar rejalarini o'zgartiradi. Bu bos-faoliyatimiz ham, uning muvaffaqiyat va mag'lubiyatlari ham his-tuyg'ular uyg'otadi.

Tafakkur inson miyasining alohida funktsiyasi bo'lib, miyaning ikkinchi signallar tizimiga asoslangan reflektor analitik-sintetik faoliyatining ruyobga chiqish shakli hisoblanadi.

Ob'yektiv borliqdagi buyumlar va hodisalar o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlar moddiylashmagan, demakki, ularda sezgilar va idrok vositasida aks ettirib bo'lmaydi. Faqat tafakkur vositasidagina ushbu munosabat va aloqalar ong, akslanadi. Lekin, ushbu akslanish sezgilar va idrokning miyaga yetkazib bergan ma'lumotlari asosida amalga oshadi.

Masalan, jangovar vaziyat nafaqat ma'lum predmetlardagi sifat, xususiyatlar bilan, balki, ushbu predmetlar o'rtasidagi murakkab aloqa va munosabatlar bilan ham xarakterlanadi.

Bular:

- dushman kuchlarining jangovar tartibi;
- bo'linmalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va aloqalar;
- dushmanning jangovar rejaları;
- ularning yakuniy maqsadlari va hokazo.

Ushbu aloqa va munosabatlar tafakkur jarayoni vositasidagina jangchi ongida o'z aksini topadi.

Insonning tafakkuri va nutqi o'zaro birlikda rivojlanadi va namoyon bo'ladi. Tafakkurning har qanday turida nutq intiroq etadi. So'z tushunchalar, mulohazalarni ifodalash tuzish, buyum hamda hodisalarni ongda aks ettirish vositasi bo'lib hisoblanadi.

Nutq – bu tildan individual foydalanish jarayoni. Boshqalar bilan muloqot jarayonida biz tildan eng ko'p foydalanamiz. Insonga tovushlardan buyumlarni belgilashda foydalana bilash va voqelikni anglash layoqati berilgan. Inson nutqi voqelikni miyada belgilar vositasida aks ettirishdan iborat. Bu esa axborotni kodlash va uzatishning asosiy vositalaridan biridir. O'zga kishilar nutqini tushunish uchun uni qaytadan kodlash, ya'ni ichki ma'noga ko'chirish kerak bo'ladi.

Harbiy xizmatchilar nutqi ham shakli, ham mazmuniga ko'ra o'zida harbiy hayotni aks ettiradi. Harbiy xizmatning o'ziga xosligi komandirlik nutqini hosil qilgan. Harbiy xizmatchilardagi nutqiy muloqot, shunidek, buyruq, talab va bildiruvlarning tuzilishi nizomlar hamda qo'llanmalar bilan tartibga solinadi. Harbiy xizmatchilar oldida so'zlanadigan tashviqot nutqi ham o'zining shakli va mazmuniga ko'ra ajralib turadi.

Komandirlik nutqining idrok qilinishi bir qator sharoitlarga bog'liq. Buyruq va talablar qanchalik aniq hamda tushunarli ifodalansa, harbiy xizmatchilar ularni shunchalik oson va to'liq tushunadilar. Buyruqdagi qisqalik va qae'iylik komandir nigohidagi tashqi xotirjamlik bilan qo'shilib, harbiy xizmatchilarda topshiriqni muvaffaqiyatli bajarishga nisbatan ishonch uyg'otadi. Shu bilan birgalikda

buyruqdagi so'zlarda, ayniqsa, jang sharoitida askar, serjant va ofitserga bo'lgan hurmat o'z ifodasini topishi kerak. Harbiy xizmatchi buyruqni olar ekan, uning ohangida o'ziga nisbatan ishonch va qo'llab-qo'vvallashni his qilishni xohlaydi. Ba'zan, komandir buyruq berayotganda nutq talaffuzida ushbu narsalarni ijrochiga qo'ngildagidek qilib yetkaza olmaydi. Odatda, bunday holatda buyruq berib bo'lingandan so'ng komandir o'zidagi askarga nisbatan iliq tuyg'ularni berish usullarini topadi – askarning qo'lini qisib qo'yadi, rag'batlantiruvchi so'zlar aytadi va hokazo.

Xizmat va jangovar faoliyat juda murakkab hamda xilma-xil sharoitlarda amalga oshiriladi. Jangovar holat eshitaladigan, ko'riladigan va hokazo sifat hamda xususiyatlardangina iborat emas. Bu, demak, joyning relyefi, o'simliklar dunyosi, qurilishlar, jangovar texnika, shaxsiy tarkib kabi tuzilmalarni o'z ichiga oladi. Uni to'g'ri tushunish va baholash uchun alohida sifatlarning o'zi kamlik qiladi, balki, predmet va hodisalarni to'raligicha tushunish lozim bo'ladi.

Idrok – bu sezgi organlarimizga bevosita ta'sir etib turgan narsa va hodisalarni ongimizda bir butun, yaxlit holda aks ettirishdan iborat bo'lgan ruhiy jarayon. Odamning hayotida idrokning ahamiyati juda katta bo'lib, bunda undagi kuzatish qobiliyati muhim rol o'ynaydi. Kuzata olish qobiliyati kishining vaziyatni yaxshiroq fahmlab olishiga, narsalarni yanada aniqroq idrok etishiga, odamlarni durustroq tushunishiga imkon beradi. Bularning barchasi odamga yanada to'g'riroq ish ko'rish, tashqi ta'sirlarga oqilona javob qaytarish imkoniyatini yaratadi.

Idrok jarayonida barcha ruhiy hayotimiz, ongimizning butun mazmuni, bilimlarimiz va tajribalarimiz ishtirok etadi. Shuning uchun ham idrok sezgilarga nisbatan murakkab va mazmundor ruhiy jarayon bo'lib hisoblanadi. Buning uchun esa predmetlarni, hodisalarni, vaqtni, fazoni va harakatlarni idrok qilish kerak. Chunki har qanday predmetning mohiyati undagi sifat va xususiyatlar yig'indisida namoyon bo'ladi.

Idrok odamning faoliyati bilan bog'liq faol jarayondir. Agar biz biron rasmga mahliyo bo'lib, uning qarshisida qimirlamay tursak ham, bari bir biron aqliy ishni amalga oshiramiz, aks holda hech narsani anglay olmagan va nigohimiz qaratilgan joydagi narsani ko'rmay qolgan bo'lur edik.

Harbiy xizmatchilardagi idrok quyidagi xossalarga ega bo'ladi:

Idrokning predmetligi. Inson predmetlarni qancha ko'p va chuqur bilsa, uning idroki shunchalik samarali bo'ladi. Idrok jarayoni muayyan predmetlarga asoslanadi.

Idrokning anglanganligi. Idrok ob'ektining foydaliligi yoki zararliligi, uning termin bilan ifodalanishi. Idrok qilamayotgan predmet oldin idrok qilingan, tajribada ko'rilgan, bilib olingan predmet bilan solishtiriladi.

Idrokning butunligi. Idrok qilamayotgan predmet yoki hodisa o'zining barcha sifat va xususiyatlari bilan to'raligicha inson ongida tiklanadi.

Shuni aytib o'tish kerakki, insonning idroki faol jarayon bo'lib, uning faoliyat xarakteriga bog'liq bo'ladi. Idrok insonning tajribasiga, bilimlariga, kayfiyatiga, kechinmalariga asoslanadi. Bundan tashqari, idrok insondagi xohish va istakka, uning yoshiga va jinsiga ham bog'liq bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. N. Boymurodov. Amaliy psixologiya. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2008 y.
2. M. Mirzayev. Nutq madaniyati. Ma'ruzalar matni. TATU FF. 2017 y.
3. M. G. Davletshin, S. M. To'ychiyeva. Umumiy psixologiya. Toshkent, 2002 y.
4. P. Korchemniy. Voyennaya psixologiya. Uchebnik. M., 2005 g.

**Yaxshiboyeva Damira Tolib qizi, Ahadova Munisa Asqarali qizi
Navoiy davlat pedagogika instituti
(Navoiy, Uzbekistan)**

**TA'LIMDA OMMAVIY OCHIQ ONLAYN KURSLARIDAN
FOYDALANISH ISTIQBOLLARI**

Annotatsiya. Ushbu ishda ommaviy ochiq onlayn kurslarning o'ziga xos xususiyatlari talqin qilingan. Shu bilan birga ularning e'tiborga molik jihatlari, kamchiliklari hamda ta'lim tizimida undan foydalanishning istiqbollari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: smart-jamiyat, ommaviy ochiq onlayn kurslar, kontent, konnektivizm, ochiq ta'lim resurslari.

**ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАССОВЫХ ОТКРЫТЫХ
ОНЛАЙН КУРСОВ В ОБРАЗОВАНИИ**

Аннотация. В этой статье выявлены отличительные особенности открытые онлайн-курсов. Рассмотрены вопросы организации данных курсов, а также перспективы их использования в системе образования.

Ключевые слова: интеллектуальное сообщество, открытые онлайн-курсы, контент, подключение, обучение с открытым исходным кодом, коннективизм.

PROSPECTS FOR USING OPEN ONLINE COURSES IN EDUCATION

Abstract. In the article the distinctive features of public online courses were identified. At the same time, their considerations and shortcomings and the perspectives of their use in the education system were discussed.

Keywords: smart community, open online courses, content, connectivity are open sources of studying.

Hozirgi zamonda jamiyatning ijtimoiy sohasida o'z mavqeiga ega bo'lgan axborot ko'lami kompyuter texnikasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishda muhim omil bo'lib hisoblanmoqda. Futurologlarning (kelajak ta'limot vakillari) fikricha axborotlashgan jamiyatning navbatdagi bosqichi smart-jamiyat yoki bilimlar jamiyati-deb nomlanadi. Bu esa, yuksak turmush tarzining ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari yangi samaralarga erishishlarga imkon beradigan sub'ektlarning o'zaro ta'sirlashuvining sifat jihatidan o'zgarishiga olib keladigan Internet va texnik vositalardan unumli foydalanishning majmuaviy ko'rinishidir. 2010 yilda Janubiy Koreaning Seul shahrida o'tkazilgan "Katta yigirmatalik" sammitidagi "Smart va barqaror rivojlanish" mavzusi bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Jahon banki smart-jamiyatga (aqlli-jamiyatga) yaqinlashayotgan mamlakatlarning milliy farovonchilik tuzilmasining o'zgarishini quyidagicha bashorat qilgan: unga ko'ra milliy farovonchilikda tabiiy resurslar ulushi 5% ni, ishlab chiqarish jamg'armasi ulushi 18% ni, bilim va ko'nikma (intellektual jamg'arma) ulushi esa 77% ni tashkil etadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, smart-jamiyatda

ta'limning ahamiyati va qimmatini ortadi. Chunki, u mamlakat aholisining intellektual jamg'armasi shakllanishi jarayonida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham, rivojlangan mamlakatlarda ta'lim mammolarini hal etishga bo'lgan yuksak e'tiborni kuzatish mumkin. Yevropada, shuningdek Avstraliya va Janubiy Koreya kabi davlatlar ushbu sohaga katta miqdorda mablag' ajratmoqda va ta'lim tizimini rivojlantirishning istiqbolli dasturlarini ishlab chiqmoqda.

Uzluksiz ta'lim ya'ni, "butun umr davomida ta'lim olish" konsepsiyasi ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda o'z o'rnini mustahkam egallamoqda. Bu jarayon birinchi navbatda axborotlashgan jamiyat va kelgusidagi smart-jamiyati tomonidan inson oldiga qo'yiladigan chaqiriqlarga, ya'ni: axborot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning jamiyat hayotidagi mavqeiini kengayishi, doimiy ravishda bilimlarning o'sishi, globallashtirish va boshqalarga bog'liqdir. Albatta, uzluksiz ta'limni samarali amalga oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyasini, xususan elektron va masofaviy ta'lim salohiyatini jalb etmasdan mumkin emasligini ta'kidlash lozim.

Masofaviy ta'lim hozirgi kunda ham davr talabi bo'lib qolmoqda. Hozirgi kunda jahonda 43 million onlayn o'quv kurslar orqali tahsil olayotgan talabalar mavjudligi qayd etilgan. Masalan, Xitoy va Janubiy Afrikada har o'nnta talabadan bittasi masofaviy ta'lim oladi. AQSh ning 30% talabalari hech bo'lmaganda bir marotaba onlayn kursi ta'limidan o'tishgan. Shu narsaga e'tiborni qaratish lozimki, smart-jamiyatda "aqlli" texnologiyalar ishlab chiqarishdan tortib xizmat ko'rsatishning ko'pgina sohalariga kirib boradi, mutaxassislar esa ishlab chiqarish va boshqa sohalarini ommaviy avtomatlashtirilishini bashorat qilishmoqda.

Kompyuter qat'iy tavsiflangan va algoritmlashga mansub bo'lgan ishlarni amalga oshirishda inson o'rnini egallashi mumkin. Ammo, u insondan farqli o'laroq ijod qila olish qobiliyatiga ega emas. Shuning uchun smart-jamiyatda ijodiylik, kreativ-kasbiylik kabi jihatlari talab etiladi. Aynan, shuning uchun ham hozirgi davrda ta'lim natijalarini qayta baholashning umumjahon tendensiyalari o'rganilmoqda. Agar o'tmishda qadriyatlar faqat bilim va ko'nikmalar sifatida tasavvur etilgan bo'lsa, hozirda esa shaxsning umumiy rivojlanishi, uning ijodiy salohiyatiga qaratilmoqda, bu yerda asosiy e'tibor shaxsning mustaqil bilim olish va rivojlanishi bilan bog'liq kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Buni shunday talqin qilish mumkinki, smart-jamiyatda bilim va axborotni tezkor tarzda yangilanib boradi, demak bunda tezkorlik bilan axborotlarni topish ko'nikmasiga, mustaqil ta'lim olishga, o'zgaruvchan muhit sharoitlariga moslashishga, yangi kasblarni egallashga talab ortadi. Demak, masofaviy va elektron ta'lim texnologiyalaridan foydalanishgina ko'p sonli kishilarning uzluksiz ta'limdagi ehtiyojlarini qondirishi mumkin.

YuNYeSKO ma'lumoti bo'yicha: "Hozirgi vaqtda jiddiy muammo yuzaga kelgan – butun jahonda ta'lim olishni hohlovchilarning soni ta'lim muassasalaridagi ish o'rinlarga nisbatan ko'pchilikni tashkil etmoqda va taxminlarga ko'ra 2025 yilga borib dunyodagi talabalar soni 165 milliondan 198 milliongacha o'sishi mumkin [1]. Dunyo bo'yicha sifatli ta'limga nisbatan o'sib borayotgan ehtiyojni qanday qondirish mumkin? Ushbu holatdan chiqish uchun esa ta'lim amaliyotiga ochiq ta'limiy resurslarni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mazkur resurslardan o'qitish, ta'lim berishda foydalanish, shuningdek ochiq litsenziyaga ega bo'lgan ilmiy izlanishlarga kirish mumkin bo'lgan hamda ulardan foydalanishda o'zgartirish va ommalashtirilishiga to'siqlarsiz ega bo'lishiga yo'naltirilgan.

Ochiq ta'lim resurslar 10 yildan ortiq vaqt mobaynida jahon amaliyotida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Ochiq ta'lim resurslarning jahon miqosida ommalashuviga Massachuset texnologik instituti tashabbusi bilan OpenCourseWare (<http://ocw.mit.edu./index.htm>) loyihasining ishga tushirilishi sabab bo'lgan. Ushbu loyiha doirasida institutning o'quv kurslari hujjatlari (kurs rejalari, o'quv ishlanmalar, ma'ruzalar va uning videotasmalari, uyga vazifalar, imtihon savollari va boshqalar) tizimiga ochiq kirish imkonini bergan. Shuningdek, boshqa oliy o'quv yurtlari ham shu yo'nalishga amal qilgan holda keng auditoriya ommasiga o'quv va ilmiy dasturlarini namoyish etish bilan bir qatorda o'z ta'lim tizimini ommalashuvini targ'ib etish orqali butun dunyo talabalarini ta'lim olishga jalb etish ishlarini amalga oshirishga muvaffaq bo'lishmoqda.

Ommaviy ochiq onlayn kurs ochiq ta'limiy resurslarning rivojlanishi uchun yangi trend (internetdagi o'rgatuvchi) bo'lib hisoblanib, masofaviy ta'lim sohasini yangi imkoniyatlarini yuzaga keltiradi va u 2028 yilgacha ta'lim rivojlanishining istiqbolli yo'nalishi deb topilgan 30 talikdan o'r in olgan.

Birinchii ommaaviy ochiq onlayn kurs "Connektivism and Connected Knowledge" Djordj Simens va Stiven Dauns tomonidan 2008-yildan o'tkazilgan. Ushbu o'quv kursida 2300 nafar talabalar ishtirok etgan va shundan keyin ommaviy masofaviy kurslar tashkil etila boshlangan. Bundan tashqari Stenford universitetining professori Sebastyan Trun tomonidan tekin o'tkazilgan "Suniy intellekt" onlayn kursida 190 mamlakatdan 160000 nafar talaba tahsil olib, shundan 28000 nafar talabalar kursni muvaffaqiyat bilan yakunladi. 2011 yildan boshlab dunyoning nufuzli universitetlari ommaaviy ochiq onlayn kurs harakati ishida ishtirok etishni o'zining burchi deb e'tirof etishdi va maxsus joriy etilgan ommaaviy ochiq onlayn kurs provayderlari platformalarida tashkil etildi. Ommaaviy ochiq onlayn kurs eng ommalashgan Coursera platformasi 600 dan ortiq kurslarni tavsiya etgan va Shimoliy Amerika, Yevropa, Avstraliya va Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlaridan 100 ga yaqin universitetlarni birlashtirdi.

Ommaviy ochiq onlayn kurs atamasining o'zi esa quyidagilarni ko'zda tutadi: ommaviy (bir necha yuzlab tahsil olish), ochiq (bepul, har qanday ishtirokchining ta'lim olish imkoniyati), onlayn (Internet tarmog'ida masofaviy elektron kurs) va har qanday kurs aniq maqsadlar, ish tartibi, tuzilmasiga ega bo'lishi kerak.

Albatta bir savol tug'iladi: shunga o'xshash ommaviy masofaviy ta'lim qanday shaklda amalga oshiriladi? Ommaaviy ochiq onlaynning katta qismi elektron kurslar bo'lib, unda ta'limiy kontentlar ma'ruza matni ilovasi bilan videoma'ruzalar, chuqur o'rganish uchun qo'shimcha adabiyotlar, testlar, amaliy vazifalar va yakuniy nazorat ishidan tashkil topadi. Masofaviy ta'limda teskari aloqaga katta e'tibor beriladi. Mohiyatan ta'lim oluvchilar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi samarali o'zaro ta'sirlashuv masofaviy ta'lim sifatini belgilab beradi. Ta'lim oluvchilarning soni yuzlab va hatto minglab nafarni tashkil etsa qanday qilib o'zaro harakatlarni ta'minlashi mumkin? Bu muommoni hal etish uchun ommaviy onlayn kurslarning eng birinchi tashkilotchilaridan biri Djordj Simens yangi ta'lim nazariyasi konnektivizm (bog'lanish)ga tayangan.

Konnektivizm tarmoq nazariyasi, murakkab tashkil etilgan va o'z-o'zini mustaqil tashkil etuvchi tizimga asoslangan va ta'limni aloqalar yaratish va tarmoqlarni rivojlantirish jarayoni sifatida qaraladi. Konnektivizm nuqtai-nazaridan o'quv – bu tarmoqni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni bo'lib, ta'lim oluvchilar

muntazam ravishda yangi bog'lanishlarni birlashtirish orqali aloqalarni o'rnatadilar (bu bog'lanishlar kishilar, tashkilotlar, kutubxonalar, veb-saytlar, kitoblar, jurnallar, ma'lumotlar bazasi yoki boshqa axborot manbaalari bo'lishi mumkin) ya'ni, ushbu aloqalarni yig'ish va ular bilan ishlash imkoniyatini ifodalaydi.

Har bir ta'lim oluvchi o'zining bilimlar tarmog'ini o'z nuqtai-nazari va tajribasiga tayangan holda kursning mazmunini anglashga intilish asosida yaratib, bloglardagi sahifalar, diagrammalar, mental xaritalar, ishlanmalar va videolarga o'xshash o'quv qurollaridan foydalanadi. Shunday qilib, onlayn kurslar tarmoq ichidagi turli bilimlar darajasiga ega bo'lgan ishtirokchilar tarkibidan tashkil topadi, yangi ishtirokchilar tarmoq ichidagi resurslardan o'zining keyingi harakati uchun foydalanadi. Bundan har bir ta'lim oluvchi boshqa kurs ishtirokchilari uchun o'qituvchi hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ta'lim oluvchilar jamoasining sa'i-harakati bilan kursning ta'limiy kontenti yaratiladi va kengaytiriladi. Ta'limning ushbu tashkiliy jarayonida o'qituvchi majburiyatlarining bir qismi ekspert zimmasiga yuklanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Рекомендации по работе с открытыми образовательными ресурсами (OOP) в сфере высшего образования. – М.: Институт Юнеско по информационным технологиям в образовании, 2011. – 23 с. // URL: <http://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214729.pdf>
2. George Siemens. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age // URL: <http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm>
3. Jeff Rice. MOOCversations: Commonplaces as Argument // INVASION OF THE MOOCs: THE PROMISES AND PERILS OF MASSIVE OPEN ONLINE COURSES. Edited by Steven D. Krause and Charles Lowe. – Parlor Press Anderson, South Carolina, 2013. – P. 86–97.

**Yusupova Dilnoza Fayzullaevna,
Sadullayev Fayoz Farkhadovich
(Tashkent, Uzbekistan)**

**METHODS TO OVERCOME THE INFLUENCE OF VARIOUS ALIEN IDEAS
AMONG JUVENILES IN THE MANAGEMENT OF GENERAL
SECONDARY EDUCATION**

Annotatsion: *This article discusses the role of spirituality in the growth of young people, which is one of the current topics of today. In addition, special attention was paid to the views of our President in this regard. At the end, suggestions and conclusions were given on the topic.*

Key words: *Religious extremism, pedagogical forms, child-parent relationships, psychological approach.*

*"However, we have no right to forget what a unique wealth of intellectual and cultural potential is, and how crucial it is to nurture and develop valuable talents."
(Sh.M. Mirziyoev)*

Introduction: The President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev said that, in his Address to the Legislative Chambers of the Oliy Majlis, "We will further improve the work on social rehabilitation of citizens who have fallen victim to the ideas of religious extremism and return them to a healthy life. In order to prevent the dissemination of destructive ideas through information resources, it is necessary to create separate units within the law enforcement agencies..." [1], and expressed his views on protecting our youth from various alien ideas and defencing of them from their vicious threats.

Main part: Today, in the spiritual and moral education of students in general secondary education, the development of effective organizational and pedagogical forms and methods of cultural and historical traditions, customs and universal values of the people has become a priority for education, personal development and all-round development.

In today's era of globalization, educating young people who with independent thinking and able to fight against various threats to the spiritual world, destructive, destructive ideas, religious extremism and fundamentalism, terrorism, ideological attacks such as missionary work and "popular culture", patriotism is one of the most pressing issues. This requires the introduction of non-traditional methods and tools for more effective organization of the educational process. To date, there has been a radical shift in improving public policy in this area. In this regard, the laws of the Republic of Uzbekistan "On State Youth Policy", "On protection of children from information harmful to their health" and "On the celebration of Youth Day of the Republic of Uzbekistan" adopted in recent years play an important role in this regard.

Nowadays, there are many people with malicious intentions towards our country, which is on the path of independent development. The desire of these evil

forces to divert us from the path of development through terrorism, to make us dependent, requires students to be self-aware, intelligent and independent. Unfortunately, the existence of negative conditions, indifference, arrogance, economic need, disobedience to reality, localism, bureaucracy, corruption, unhealthy environment, etc., which are contrary to the national ideology encountered in society, is a sad situation. Speaking of which, we can mention ways to overcome them.

Liberal thoughts, diversity of ideas, criticism, strengthening the environment of democracy and openness, creating an environment of healthy and free competition, raising the status of science and education in society are necessary to carry out educational work aimed at educating as strong-willed, selfless and patriotic people who are able to stand firm. Such as:

- When working with students who are prone to the influence of foreign ideas, to determine their individual qualities and the specificity of the mental processes that take place in them. The importance of child-parent relationships in working with such students
- peculiarities of students.
- Reasons for the emergence of negative aspects in student behavior.
- Positive impact on parents of students who do not attend classes.
- Explain the consequences of behaviors that negatively affect society to students with a tendency.
- Development of effective preventive measures against offenses,
- Monitoring the spiritual and ideological upbringing of young people by the staff of the educational system in the process of training and their analysis at the meetings of the pedagogical council;

Conclusion: To sum up, it is based on the ability to take measures to increase the vitality and effectiveness of spiritual and educational activities, as well as to involve students who are prone to the influence of ideas on these spiritual and educational activities, through an individual psychological approach and directing students to various sports and science clubs and also carrying out resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated 14.03.2017 No PP-2833 "On measures to further improve the system of crime prevention and fight against crime", Presidential Decree of 28 July 2017 "Spiritual and educational Ensuring the implementation of Resolution No. 3160 "On increasing the efficiency of work and raising the development of the industry to a new level.", I believe that we will be able to prevent such problems than we think.

REFERENCES:

1. MirziyoevSh.M. Address to the Legislative Chambers of the Oliy Majlis January 24, 2020
2. MirziyoevSh.M. We will build our great future together with our brave and noble people. "Uzbekistan" 2017. 102p
3. "Revealing the harms of alien ideas and ideological attacks in the era of globalization and ways to combat them" H. Akieva, N. Saidova "Journal of Modern Education" No. 3, 2015 5-8p

4. "Innovative approach to the education of students: New methods of education and the role of communication technologies in it" Republican scientific-practical conference - T.: TSU, 2018-16-17 p
5. Umarov BM Monograph on socio-psychological problems of juvenile delinquency in Uzbekistan - T.: TSJTU, 2008 – 214 p
6. Khushmuradova IB Innovative diagnostic methods in the process of general secondary education // Public education. - Tashkent: 2014. - №5. - P. 11-12 p

УДК 370.12 +408/409

Ахмедова Захро, Кучкарова Камила
(Фергана, Узбекистан)

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA KOMPEUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA MASOFAVIY TA'LIMNING AFZALLIKLARI

Annotatsiya: *chet tillarini o'qitishda kimpyuter texnologiyalaridan keng foydalanish O'quvchi xotirasidan tez o'rin olishning samarali usullaridan biri.*

Masofali o'qitishning an'anaviy o'qitishdan farqi shundaki, qog'oz va ruchkaning o'rnini kompyuter va internet to'ldiradi. Bu usullar o'qitish jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, o'z nuqtayi nazarlarini ifoda etishlari, real xolatlarni aks ettirishi kabi ijobiy natijalarga olib keladi.

Kalit so'zlar: *ta'lim, kompyuter texnologiyalari, chet tillari, internet, xolatlar.*

ПРЕИМУЩЕСТВА КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация: *использование компьютерных технологий в обучении иностранных языков является одним из наиболее эффективных способом быстрого доступа к памяти читателя. В отличие от традиционного обучения, бумага и ручки заменяются компьютерами и интернетом. Методы приводят к положительным результатам, таким как независимое мышление учащихся, выражая их точку зрения, отражающие реалистичные ситуации.*

Ключевые слова: *обучение, компьютерные технологии, иностранные языки, интернет, ситуация.*

Abstract: *the use of computer technology in teaching foreign languages is one of the most effective ways to access to the reader's memory. Unlike traditional teaching, paper and pens are replaced by computers and the internet methods leading to positive outcomes, such as the independent thinking of the students, expressing their points of view, reflecting realistic situations*

Key words: *education, computer technology, foreign languages, internet, situations*

Bugungi kunda jamiyatimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – bu ma'naviy jihatdan barkamol insonni tarbiyalash, ta'lim tizimini yanada takomillashtirishdir. Ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'rganishga alohida e'tibor berilayotgani ham bejiz emas. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ingliz tili o'qitish, davr talablariga to'la javob bera oladigan yangi axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalar joriy etilishi asosida yangi sifat darajasiga ko'tarilib bormoqda.

Zamonaviy texnologiyalar asrida yashayotgan ekanmiz, nafaqat ta'limda, balki barcha boshqa yo'nalishlarda ham kompyuter texnologiyalaridan, multimedia vositalaridan mahorat bilan foydalanish yuqori samarali natija beradi. Ayniqsa, ingliz tilini kompyuter texnologiyalari yordamida o'rgatish tizimi o'zining yuqori darajadagi

samaradorligi bilan ajralib turadi. Bugungi kun ingliz tili o'qituvchisi ma'ruza va bo'rga ishonib biror natijaga erishib bo'lmagligini juda yaxshi tushunadi. Chunki, bu "tezlik" asrida bir zum intilishdan to'xtalsa, o'quvchi bu muallimni o'ziga bilim berishi uchun munosib ko'rmay qo'yadi. Shu asnoda, yangi interaktiv usullardan, foydalanish eng samarali yo'ldir. Ingliz tilini kompyuter yordamida o'rgatishning an'anaviy o'rgatish usullariga nisbatan bir qancha afzalliklari bor.

Birinchidan, kompyuter asosida ingliz tilini o'rganayotgan o'quvchida tilni to'rt yo'nalish (gaplashish, eshitish, yozish va o'qish) da o'z ko'nikmalarini chuqurlashtirilgan holda o'rganish imkoniyati bo'ladi.

Ikkinchidan, kompyuter texnologiyalari yordamida tushuntirilgan dars o'quvchi xotirasida yaxshi qolishi isbotlangan. Masalan, "My favourite place to visit is Paris" gapini olsak, buni oddiy tarzda o'rgatish ham mumkin, lekin unga kompyuter grafikasi orqali Parij shahrining surati qo'yilib, audio, grafik, video usullar orqali tushuntirilsa, o'quvchi xotirasida tez va uzoq vaqt saqlanadi.

Uchinchidan, kompyuterda internet tarmog'ining mavjudligi chet tillarini kompyuter yordamida o'rgatishning yanada samaradorligini oshiradi. Bunda o'quvchilar nafaqat kompyuter grafiklari orqali, balki internet orqali boshqa davlat talabari bilan onlayn suhbat olib borishi, bilimlarini amaliy tarzda mustahkamlashi mumkin. Yana bir jihat borki, bugungi kunda CEFR va IELTS tizimida tehsil olayotgan talabalar uchun internet tarmog'ida ko'plab onlayn test materiallari bor. Ular o'z imkoniyat va bilim darajalarini bilish uchun onlayn testlardan o'tishi natijalarni esa atigi bir necha soniyalarda bilish imkoniyatlariga ega. Bundan tashqari ta'lim tizimimizda paydo bo'lgan yana bir ibora "masofaviy o'qitish" chet tillarini o'rganishda jahon tan olgan oltin standart sifatida amalda qo'llanmoqda. Ushbu atama aslida nimani anglatadi?

"Masofaviy o'qitish" bu – mamlakat va xorijdagi keng aholi qatlamiga maxsus axborotlarni internet yordamida taqdim etadigan, masofada o'quv axborotini almashish vositasi asosidagi, ta'lim xizmatlari majmuasidir. Masofaviy o'qitish yordamida hozirgi vaqtgacha yetib kelgan, axborot uzatishning deyarli barcha shakllarini samarali amalga oshirish mumkin. Masofaviy o'qitishning an'anaviy o'qitishdan farqi "qog'oz" va "ruchka"ning o'rnini kompyuter va internet bajaradi. Multimedia kompyuteri bu – nafaqat yangi ma'lumotlarning integrallashgan sohibi, balki bu "face to face" modelini to'la va muqobil aks ettiruvchi uskunadir. O'quvchi o'z tengdoshi bo'lgan chet ellik talaba bilan fikr almashishi yoki chet ellik malakali o'qituvchilardan onlayn tarzda ta'lim olish uchun davlatimiz tomonidan ham keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Jumladan, har bir ingliz tili xonasini zamonaviy kompyuter jihozlari bilan ta'minlash, proektorlar o'rnatish, bepul Wi-fi tizimini tashkil qilish kabilari. Xorijiy davlatning obro'li universitetlari va malakali o'qituvchilari bilan ham shartnoma imzolamoqdaki, kadrlarni almashib o'qitish tizimi ham rivojlanmoqda.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I. Karimov "Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch" nomli asarlarida ta'kidlanganidek: "Agar O'zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va "ogur" kelajagini ulug'lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo'lsak, avvalombor bo'lajak buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak". [1]. Shunday ekan, bugungi kun o'qituvchisi bir yo'nalishda "qotib" qolmay, yangidan-yangi interaktiv usullardan, kompyuter texnologiyalaridan unumli foydalangan holda zamonaviy o'qitish tizimlarini yaratish lozim. Xorij

tajribasini o'rganib, quyidagi hulosaga kelish mumkin: o'qituvchi axborot uzatuvchi rolida emas, balki maslahatchi, konsultant, ba'zan hatto o'rganuvchining rolida ham bo'lishi kerak. [2]. Bu esa o'z o'rnida o'qitish jarayonida talabalarning faol qatnashishlari, mustaqil fikrlashlari, o'z nuqtai nazarlarini ifoda etishlari, real holatlarini aks ettirishi kabi ijobiy natijalar beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Karimov I. A. "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch". Toshkent. 2008. 84-b.
2. Jo'rayeva R. T. "Pedagogik mahorat" Toshkent. 2007. 3-b.

Баратбоев Бекзод, Мухиддинова Моҳидил
Кокандский государственный педагогический институт
(Қўқон, Ўзбекистан)

ТАЛАБАЛАРДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМГА БЎЛГАН ҚИЗИҚИШНИ УЙЎТИШ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ОМИЛИ

Аннотация: *Қўйилган муаммо ва вазифалар бўйича маълум ечимга келиш ҳамда унинг оптимал вариантини танлаш учун керак бўлган мустақил фикрлаш кўникмаси мустақил ижодий ишлаш жараёнида шаклланади ва мустақамланиб боради.*

Калит сўзлар: *Мустақил, талаба, таълим, фан, мамлакат.*

Кириш

Мамлакатимиз Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов ёш авлод таълим-тарбияси ҳақида давлатнинг бош ислоҳатчилик роли тўғрисида тўхталар экан, “Бизнинг асосий бойлигимиз, ривожланган давлат тузишга олиб борадиган йўлдаги асосий таянчимиз – инсондир. Юксак малакали ва юксак маънавиятли инсондир. Бу нарса айниқса ёш авлодга тегишли. Келажаги буюк давлат, энг биринчи навбатда, бўлажак фуқароларининг маданияти, маълумоти ва маънавияти ҳақида ғамхўрлик қилмоғи зарур” эканлигини қайд этади. Мустақил мамлакатнинг келажак пойдевори бўлган баркамол авлодни тарбиялаш, унинг кенг тафаккур ва дунёқарашини шакллантириш борасида юртимизда таълим соҳасида бир қатор ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Ушбу ўзгаришлар жамиятимиз раўнақига ижобий таъсир қилиши шубҳасиздир. Улар мамлакатнинг интеллектуал салоҳиятини оширишда, давлат таълим стандарти талабларига жавоб бера оладиган, етук, рақобатбардош кадрлар тайёрлашда муҳим омил ҳисобланади. Айниқса, бу жараёнда мустақил таълим кўникмасини тўғри ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки ахборот ва билимлар доираси жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган ҳозирги кунда ҳамма маълумотларни фақат дарс машғулотларида бериб бўлмайди.

Асосий қисм

“Педагогика” фанидан изоҳли луғатда “мустақил таълим” тушунчаси олинган билим, кўникма ва малакани мустақамлаш, қўшимча материални ўрганиш мақсадидаги ўқув шакли деб қаралади. Айни вақтда илмий ва ўқув адабиётларда “мустақил таълим олиш”, “ўзини тарбиялаш”, “мустақил ўқиш” тушунчаларидан синонимлар сифатида фойдаланилмоқда.

Билимларни мустақил равишда эгаллашга интилиш – талаба фаолиятининг таълим муассасасидаги энг ажралиб турадиган хусусияти, мустақил ўқиб, билим орттириш асоси ҳисобланади. Бу жараён талабаларнинг мустақил тайёргарлик кўриши демақдир.

Таълим тизимида мустақил билим олиш, назорат қилиш мустақил таълим олишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Мустақил билим олишда аввало, талабаларда мустақил ишлашга, эркин, ижодий фаолият юритишга ва энг муҳими мустақил фикрлашга эҳтиёжни шакллантириш лозим.

Мустақил ўрганиладиган манбалар нисбатан содда, ўқитувчи изоҳларини талаб қилмайдиган даражада бўлиши зарур. Кейинчалик эса талабада тажриба ортиб борган сари мураккаброқ даражадаги материалларни аста–секин тушуниб бориши, эслаб қолиш нуқтаи назаридан эмас, балки маълум бир ўқув масалаларини ҳал этиш учун зарур бўлган материални топишга қўйилган саволларга жавоб бериш нуқтаи назаридан ёндошиш лозим. Мазкур ҳолатда талабалар ўқув адабиёти билан ишлаш жараёнининг самарасини яққол кўрадилар. Бу эса ўз навбатида, маъносига тушунмай, ёдлаб олишга интилишни бартараф қилади. Шу ўринда қайд этиб ўтиш жоизки, ҳозирги кунда ҳар қандай таълимни тўғри ташкил этишда мақсад, жараён ҳамда натижа энг муҳим кўрсаткичлар саналади. Таълимий учлик – «мақсад – жараён — натижа» нинг ўрта бўғинига ҳозирда эътибор кучайган бўлса-да, бир қатор педагог олимлар ушбу занжирнинг бошидаги ва охиридаги ҳалқаларини чуқур ўрганмоқдалар. Масалан, бу соҳада Чикаго университети профессори Бенжамин Блум томонидан билим олиш соҳасидаги ўқув мақсадлари таксономиясининг яратилиши диққатга сазовордир. Бу эса мустақил таълимни ташкил этишда таълим воситаларини қўллашни такомиллаштиришда муҳим омил ҳисобланади.

Рус олимларидан Н. А. Марозова мустақил таълимни талабаларнинг мустақил ишлари орқали янги билимларни ўзлаштириши, маълумотлар кенгайиши, амалий қобилият ва кўникмалар шаклланиши ва талабанинг таълимдан қаноатланиш жараёни билан боғлиқ эканлигини таъкидлайди. Мустақил таълим ўз-ўзини ҳаракатга келтириш асосида ривожлантиришнинг самарали усулидир. Мустақил таълимни шакллантириш жараёни орқали талабаларда таълимга бўлган онгли қизиқишни уйғотиш зарур. Талабаларнинг ўқув фаолиятини кузатиш давомида шу нарса аниқландики, онгли қизиқиш мустақил фаолиятга ундовчи, ҳавас уйғотувчи куч бўлиб ҳисобланади. Онгли қизиқиш – мустақил фаолиятнинг энг муҳим кўрсаткичи, юқори даражасидир. Бу эса фанлардан дарс бераётган педагог-ўқитувчилар маҳоратининг даражасига боғлиқлиги сабабли талабаларда у ёки бу фан ёхуд касб мутахассислигига нисбатан қизиқиш шаклланади.

Олий таълим тизимида мустақил таълим икки хил шаклда: аудиторияда (мустақил иш) ва аудиториядан ташқарида (мустақил билим олиш) амалга оширилади.

Мустақил иш аудиторияда бажарилиб, унда ўтилган мавзуни қайта ишлаш, кенгайтириш ва мустаҳкамлашга оид топшириқлар бажарилади. Шунингдек, ўқув дастуридаги айрим мавзуларни мустақил ҳолда ўзлаштириш, уйга берилган вазифаларни бажариш, амалий ва лаборатория ишларига тайёргарлик кўриш, берилган мавзуларни конспеклаштириш ва бошқа шу каби топшириқлар ҳам мустақил иш тарзида бажарилиши мумкин.

Мустақил билим олиш (ўрганиш) аудиториядан ташқарида бажарилади. Унда ижодий ва илмий тадқиқот ҳарактердаги ишларни бажариш ҳамда билим эгаллаш учун ахборот излаш, йиғиш, таҳлил қилиш, таққослаш ҳамда хулосалаш каби фаолиятлар мустақил амалга оширилади. Мустақил билим олиш маълум мақсадга йўналтирилганлиги билан ажралиб туради.

Одатда, олий таълим муассасаларда ихтисослик фанларни ўқитиш жараёнида талабалар мустақил таълим олишлари жараёнида кўпроқ қўшимча

адабиётларга мурожаат қиладилар. Аксарият талабалар уйга берилган топшириқлар устида ишлайдилар, рефератлар тайёрлашда илмий–оммабоп ва даврий нашрлардан фойдаланадилар. Бу эса мавжуд ахборот-ресурс марказлари ва тегишли “интернет кутубхона” имкониятидан оқилона фойдаланиш, уларнинг захираларини янада кенгайтириб боришни талаб этади.

Шуни таъкидлаш лозимки, ихтисослик фанларни ўқитишда мустақил таълимни самарали амалга ошириш учун қуйидаги мезон ва талабларга риоя этиш талаб қилинади:

- мустақил таълимни ташкил қилишга тизимли ёндашиш;
- унинг барча босқичларини мувофиқлаштириш ва узвийлаштириш;
- мустақил таълим топшириқларининг бажарилиши устидан қатъий назорат ўрнатиш;
- мустақил таълимнинг ўқув-услубий таъминотини яратиш ва такомиллаштириб бориш.

Олий таълим тизимида фанларни ўқитишда мустақил таълимни самарали ташкил этиш ижодий фикрловчи, рақобатбардош, етук мутахассислар тайёрлашда энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади.

Хулоса

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, талабаларни мустақил фикрлашга ўргатишда мустақил таълимни ташкил этиш масаласини назарий ва методик жиҳатдан ишланганлик даражасини ошириш лозим. Бунинг учун ихтисослик фанларни ўқитишда талабаларда мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантириш самарадорлигини ошириш мақсадида модулли тизим асосида машғулотларни ташкил этиш методикасини ишлаб чиқиш, талабаларнинг мустақил ишлашларига имкон берувчи моддий-техник базани мустаҳкамлаш чора-тадбирларини белгилаш ҳамда мустақил таълимни ташкил этишда ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш имконини берувчи махсус электрон дастурлар, дарслик ва қўлланмалар яратиш лозим.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т: Ўзбекистон 1996 й, 231-б
2. Морозова, Н. А. Организация самостоятельной работы студентов в условиях проектирование ООП ВПО, реализующих требования ФГОС / Н. А. Морозова. М - 2010. 70 с

Гаипов Дилшод Жумабекович
(Тошкент, Ўзбекистон)

ЎЙИНЛАР – ЭВРИСТИК ЎҚИТИШ МЕТОДИНИНГ МУҲИМ ШАКЛИ СИФАТИДА

Аннотация. Ушбу мақолада ўйинларни эвристик ўқитиш методининг муҳим шакли сифатида таҳлил қилинган. Шунингдек, ишчан ўйинларнинг ташкилий жиҳати турли ҳаракат моделларни имитациялашда намоён бўлиши ҳамда муаммоларнинг вужудга келиши ва уларга ечим излаш жараёнини ўзида мужассамлаштириши ҳақида фикр юритилган.

Таянч сўзлар: ўйин, ишчан ўйинлар, эвристик методлар, эвристик ўқитиш, ўқув жараёни, компетенциявий ёндашув, индивидуаллаштириш, эвристик тафаккур, мустақил иш, нуқтаи назар, топшириқ, мулоқот, ўз-ўзини ривожлантириш.

Эвристик метод педагогикада ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятини ривожлантирувчи, уларда мақсадга йўналтирилган, сермаҳсул ўқув-билув ҳаракатларини таркиб топтирувчи метод сифатида алоҳида аҳамиятга эга. Эвристик метод инновацион, универсал метод ҳисобланади. У эвристик саволлар, топшириқлар, машқлар шаклида намоён бўлади.

Эвристик методлар сирасига синектик метод ҳам киради. Синектик (юнон. *synergeia* – ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик) метод – жамоавий интеллектуал фаолиятнинг психологик асосларини ўзида мужассамлаштирган тасвирий-ижодий иш туридир [1; 98-б.].

Уни қўллаш методикаси ақлий ҳужум методига ўхшайди. Ушбу метод иждодий фаолият тажрибасига эга бўлмаган ўқувчилар билан ишлаш давомида қўлланилади. Бунинг учун иждодий фаолиятга оид тажрибаларни тўшплаш усуллари билан ишлайдиган ўқувчилар гуруҳини жамлаш талаб этилади. Бунда ўқув-билув йўналишидаги махсус тайёргарлик жараёни амалга оширилади. Бошланғич синф ўқитувчилари ҳам мазкур методни қўллаш тажрибасига эга бўлишлари лозим.

Синектик машғулотлар қуйидаги таркибий тузилишга эга: танишиш мақсадида уни таҳлил қилиш, дастлабки ечимларни саралаш, муаммони англаш, ўхшаш саволларни топишга ундаш, муаммонинг ўхшаш жиҳатларини уйғунлаштириш, уларнинг ривожланиши учун шароит яратиш, янги ғояларни уйғунлаштириш учун уларнинг ўхшаш жиҳатларини излаб топиш, муқобил вариантларини танлаш, янги муқобил ғояларни илгари суриш, янги ғояларни ривожлантириш ва унинг иждодий жиҳатларини баҳолаш.

Дидактик ўйин методидан турли-туман кўринишларда фойдаланиш мумкин: ишчан, роли ва бошқарувга асосланган, ташкилий фаолиятли ўйинлар. Педагогик жараёнда энг кўп тарқалган ўйин тури ишчан ўйинлардир.

Эвристик методлар ўқувчиларнинг рухиятига қуйидаги шаклларда таъсир кўрсатади. Барча муносабатларни йўналтириш ва қатъий таҳлил қилиш, таълим жараёни субъектларининг ўқув ҳамда касбий фаолияти жараёнида вужудга келган муаммоларни бартараф этиш талаб қилинади.

Ишчан ўйинларнинг ташкилий жиҳати турли ҳаракат моделларни имитациялашда намоён бўлади. Мазкур ўйинлар муаммоларнинг вужудга келиши ва уларга ечим излаш жараёнини ўзида мужассамлаштиради.

Б. Садуллаевнинг фикрича, ишчан ўйинлар таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи характерга эга бўлиб, уларнинг мазкур жиҳатлари педагогик жараёнда ривожланиб боради. Ишчан ўйинлар ўзининг дидактик имкониятига кўра ўқувчини фаоллаштирувчи, ривожлантирувчи характерига эга. Ишчан ўйинлар ўқувчиларнинг шахсий сифатларини такомиллаштирувчи педагогик восита ҳисобланади. Мазкур ўйинлар икки хил характерга эга: касбий ўқув фаолияти ва унда вужудга келадиган муносабатларни тартибга солиш имкониятига эга [2; 31-б.].

Ўқувчиларда билим, кўникма ва компетенцияларни ҳосил қилиш ўқув предметини ўқитиш ва ижтимоий ҳаётга тайёрлаш жараёнида амалга ошади. Билимлар ижтимоий ҳаётда фаол қўллаш, ўқувчиларда ижтимоий фаолият тажрибасини ҳосил қилиш мақсадида уларга тақдим этилади. Муайян сюжет билан боғлиқ бўлган ҳаракатлар динамикаси, касбий вазиятларнинг яхлит манзарасини шакллантириш мақсадида эвристик машғулотлар ташкил этилади. Ишчан ўйинлар жараёнида ўқувчилар интеллектуал ҳамкорлик кўникмаларини ҳам ўзлаштирадилар. Шунингдек, муайян касбга оид қадриятли йўналишлар ва қоидаларни ҳам ўзлаштириш имконини беради [3].

Ишчан ўйинларни қўллаш жараёнида ўқитувчи умумпедагогик ҳамда хусусий педагогик принципларга таянади. Улар:

- ўқув ҳамда касбий фаолиятни имитацион моделлаштириш;
- ўйинни ташкил этишда ранг-барангликка асосланиш;
- педагогик бошқариш кабилар.

Ушбу принциплар ўйинга асосланган ўқув жараёнининг таркибий қисмлари, мантиқий асослари, ички алоқадорлиги, тизимли қўллашнинг самарали омилларини ўз ичига олади.

Кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, ўйинларнинг педагогик жиҳатдан ўзига хослиги ва фойдалилиги ўқитувчи фақат ўқув ёки ўйин мақсадини алоҳида алоҳида илгари сурганда ўз аҳамиятини йўқотади. Бундай вазиятда ўйинларнинг шакллантирувчилик аҳамияти пасаяди. Дарснинг барча мақсадларини мувофиқлаштирган ҳолда ўйиннинг ривожлантирувчилик функциясига алоҳида эътибор қаратилгандагина унинг самарадорлиги ва эвристик моҳияти ортади.

Ўқувчиларда шахсий сифатларнинг ривожланишида ишчан ўйинлар бир қатор имкониятларга эга:

- ўрганилаётган ўқув материалларини тизимлаштириш, ҳаётга яқинлаштириш ва имитацион моделларини шакллантириш;
- фаолиятнинг алоҳида компонентлари ва таркибини шакллантириш;
- ўқувчиларни билимларни эгаллаш эҳтиёжи, унга эришиш йўллари ва усуллари, уни сақлаш, ўқув жараёни ҳақида чуқур ўйлаш, шахсий фаолликка ундаш, ҳиссий майллардан онгли равишда касбий майлларга ўтиш имкониятларини кенгайтириш учун қулай шароит яратиш ва ўқув жараёнини реал воқеликка яқинлаштириш имконини бериши;
- педагогик жараённинг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи функцияларини уйғунлаштириш;

- ўқувчиларнинг интеллектуал ривожланишлари, ўз фаолиятларини намоёт этишлари, ўз-ўзларини бошқаришларини таъминлаш.

Ишчан ўйинлар ўқувчилар ўзлаштиришлари зарур бўлган фаолиятнинг мазмун моҳиятини англаб етганларидан кейин ташкил этилади. Унинг ўзига хос жиҳатларини ойдинлаштириш ва таянч тушунчаларни ўзлаштиришга кўмаклашади.

Юқорида таъкидланган талабларга амал қилинмаган ҳолларда ишчан ўйинлар ўқувчиларга билим бериш, уларни ривожлантириш ва тарбиялаш имкониятига эга бўлмайди ва ўзининг педагогик аҳамиятини йўқотади.

Ишчан ўйинларнинг турли-туманлиги ўзининг мураккаблик даражасига кўра қуйидагиларда намоён бўлади:

- имитацион машқлар;
- ўқув касбий вазиятлар таҳлили;
- муайян ролларни бажариш

Ишчан ўйинларнинг тўлақонлилиги қабул қилинадиган ечимлар доирасида ўқув, касбий фаолиятни уйғунлаштириш имконини беради. Эвристик ўқитиш методининг саамарли шакли сифатида ишчан ўйинлар бошланғич синф ўқувчиларини мулоқот ва изланишга ундаш, уларни самарали ижтимоийлаштиришда муҳим педагогик восита бўлиб ҳизмат қилади.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Педагогика: энциклопедия. III жилд. жамоа // Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. 424-бет.
2. Садуллаев Б. Б. Ишчан ўйинларнинг турлари ва уларнинг дидактик самарадорлиги // *Vola va zamon*. №4. –Тошкент, 2014. Б.30-33.
3. Андреев В. И. Эвристика для творческого саморазвития / В. И. Андреев. – 2-е издание. - Казань.: Академия, 1994. — 237 с. - ISBN 77-20215-0592-7.

Зайнидинова Зулхумор Исамадинова
(Самарканд, Узбекистан)

ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Тарихимизга назар ташласак, Шарқда яратилган қатор ноёб асарлар ёшларни маънавий-ахлоқий шакллантиришда асосий мезон, қоида, қўлланма ва маслаҳатлардан иборат қайдномалар сифатида хизмат қилиб келган. Бу борада айниқса Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Шайх Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бустон”, Абдурахмон Жомийнинг “Бахористон”, Навоийнинг “Махбуб ул-қулуб” ва “Ҳайратул Аброр”, Ҳусайн Кошифийнинг “Ахлоқи Мухсиний” каби асарлари ўзбек миллий ахлоқини, маънавиятини, қадриятларини юксалтиришда катта аҳамиятга эгадир.

Буюк аллома Кайковус ўзининг “Қобуснома” асарида оила ва фарзанд хусусида тўхталиб, шундай деган: “Энг биринчи галда насл-насабни тоза сақламоқ, асли қадди-қийматини билмоқ, инсон тарбиясининг гултожидир. Ҳар фарзандки, оқил ва доно бўлса, ҳеч вақт ота-онанинг меҳр ҳаққини адо қилмоқдин холи бўлмагусидир. Ота-онанинг иши сенга парвариш қилмоқдир ва фармони сенга яхшилик ўргатмоқдир. Эй фарзанд, шул важдан ота-онангни сағал ҳам ранжитмагил.”

Мазкур фикрлар ёшларни маънавий-ахлоқий шакллантиришда, уларда ақл юзасидан ота-онага муносабатда бўлишда, уларга нисбатан мурувватли бўлишларида катта тарбиявий аҳамиятга эга.

Оилада болаларга берилган одоб яхшилик билан ёмонликни фарқини билиш, фойда билан зарар ўртасидаги тафовутни англашга ўргатиши лозим. Чунки одоб воситасида инсон ўз жонини ёмон хислатлардан асрайди, ёқимсиз айблардан поклайди ва чиройли фазилатлар билан ўз хулқини таркиб топтиради.

Буюк мутафаккир меросида оилада болага сингдириладиган ақл, одоб, ҳаё, инсонпарварлик асосий ахлоқий мезон сифатида қаралади. Бундай ахлоқий сифатларни шакллантиришда ҳикматларнинг роли каттадир. Маълумки ҳикмат барча илмларнинг булоғи, у кишини боқий саодат сари етаклайди. Шу борада Ҳаким Афлотун айтган экан: “Баданнинг жароҳати даъво билан, жоннинг жароҳати ҳикмат билан тузалади.”

Ўзининг “Шоҳнома” асари билан машҳур бўлган Абулқосим Фирдавсий инсонни бутун борлиқнинг энг баркамоли, тараққиёт чўққиси, барча нарсаларни яратувчиси ва ижодкори деб билади.

Мирзо Абдулқодир Бедил ҳам инсонни юксакларга кўтариб, инсонларни “Ҳазрати инсон” деб атайди.

Оилада комил инсонни тарбиялаб, вояга етказишда Фаробийнинг педагогик қарашлари катта аҳамиятга эга. Унинг таълим-тарбия тўғрисидаги фикрлари умумий дунёқараши тамойилларига асосланади ва инсон ҳақидаги таълимотдан ҳамда психологияга оид қарашлардан келиб чиқади.

Фаробий асарларида педагогикага оид, яъни инсоннинг ижтимоий моҳияти, унга таълим ва тарбия бериш зарурияти, бунинг учун нимага

асосланиш лозимлиги, тарбия услублари ва ундан қутилган мақсад каби масалалар кенг ўрин олган.

Айниқса унинг ижтимоий ва ахлоқий масалаларга оид рисоалари “Бахт-саодатга эришув ҳақида”, “Ақл маънолари ҳақида” ва бошқа асарларида инсон қамолоти масалалари фалсафий жиҳатдан шарҳлаб берилган.

Ўрта аср Шарқининг машҳур алломаси Абдурахмон Жомийнинг меросида фалсафа, этика, педагогикага тегишли қатор асарлар жой олган. Унинг “Бахористон”, “Хиродномаи Искандарий”, “Хуфатул-аброр” каби асарларида таълим-тарбия, касб-ҳунар, ахлоқ-одобга доир бир қатор таълимий ва услубий фикрлар баён этилган.

Ёш авлодни тарбиялаш ва юксак фазилатли инсон даражасига етказиш ўтмишнинг бой маънавий меъросидан самарали фойдаланишни тақозо этади.

Буюк аллома Абу Райхон Беруний ўзининг “Ёдгорликлар”, “Ҳиндистон”, “Китоб ас-Сайдони”, “Ал-қонуни ал-масъудий” каби асарларида одоб, ахлоқ, нафосат, меҳнат тарбияси, оила, оилада ота-она тарбияси хусусида қимматли фикрлар билдирилган.

Кишиларнинг юриш-туришлари, ўзларини тутишлари ва шахсий гигиена масалалари алломанинг “Минералогия” асарида ўз аксини топган.

Берунийнинг оилада одоб-ахлоқ тарбиясини амалга ошириш ва уни услубларини такомиллаштириш соҳасидаги фикрлари катта аҳамиятга эга. Унинг таъкидлашича оиладаги ёмон тарбия нафақат оиланинг, балки бутун жамиятнинг фожиасидир.

Оила тарбияси масаласи буюк аллома Абу Али ибн Синони ҳам бефарқ қолдирмаган. У ўзининг кўплаб асарларида оилада бола тарбияси, уларнинг саломатлиги, энг муҳими мутафаккирлар ичида биринчи бўлиб бола руҳиятини ўрганиш асосида тарбиявий муносабатда бўлиш ҳақидаги фикрни кўтариб чиқди. Унинг “Ишороат”, “Донишнома”, “Тиб қонунлари”, “Тадбири манзил” ва бошқа асарларида оила ва оилавий тарбия масаласида қимматли фикрлар билдирилган. Унинг таъкидлашича: “Агар оилада, оила бошлиғи тажрибасизлик, нўноқлик қилса, у оила аъзоларини яхши тарбиялай олмайди ва оқибатда ёмон натижалар келиб чиқади”. Ибн Сино оила ва бола тарбиясида шундай дейди: “Ота-онанинг ким бўлишидан қатъий назар уларнинг биринчи ва энг муҳим вазифаси бола тарбиясидир”.

Ибн Сино оилада болаларни тарбиялашда унинг ёшлигидан бошлаб фақат яхши қилиқларга ўргатишни, бу қилиқ эса келажақда унинг характериға айланиб мустақкам иродали бўлиб етишишини таъминлайди.

Шарқда ўзининг даҳо асари бўлган “Қутадғу билиг” билан машҳур бўлган мутафаккир Юсуф Хос Ҳожиб инсон боласи ҳаётда нимаики яхшиликка эришса, фақат билим туфайли эришиши мумкин, деб шундай ёзади: “Билим агар ўйлаб кўрилса, мисоли бир жипов. У барча ёмон, ярамас ишлардан инсонни тийиб туради. Билим эгаси ўз тилақларини топади, орзу-мақсадларига эришади”. Унинг фикрича оиладаги энг фазилат эзгу қилиқ ва гўзал хулқ эканлигини ўқтириб, ростгўйлик, ҳаё барчаси бирлашса инсон мукамал бўла олади.

Юсуф Хос Ҳожиб бола тарбияси бобида шундай фикр билдиради: “Одамзод онасидан билимсиз бўлиб туғилади. Аммо у билиб, ўрганиб, тўрга

чиқади. Бахт-иқбол, очиқ кўнгиш одамга ярашади. Агар у камтар бўлса, хусн устига хусн. Одамгарчилик эса ҳамма эзгу ишларга асос бўлади.”

Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари бугунги кунда ҳам нафақат фарзандларни маънавий-ахлоқий шакллантиришда, балки биз катталарнинг ҳам давр талаби билан ҳамнафас бўлиш, ўз-ўзимизни мутассил тарбиялаб боришимизда ҳам катта аҳамиятга эга.

Оила ва айниқса бола тарбияси мавзуси буюк шеърят султони Алишер Навоийнинг адабий меросидан муҳим ўрин эгаллайди. Унинг “Ҳамса”, “Маҳбуб ул-қулуб” асарларида шу масалага катта аҳамият берилган.

Навоий ижроининг асосий мезони идеал инсонни кўришдан иборат. Шунинг учун ҳам у барча асарларида ёшларнинг тарбияси ҳақида гапириб, нима яхши, нима ёмон, ижобий хулқлар қандай ҳосил қилинади, ёмон хулқлардан қандай холос бўлиш йўлларини очиб беради.

Навоий инсонда камтарликни шакллантириш, болага илму адаб ўргатиш, фарзандларнинг ота-онани ҳурмат қилишлари каби масалаларни бетакрор мазмундаги шеърят билан ифода эта олган.

Бола тарбиясида устозга бўлган ҳурмат эҳтиромни ифода этар экан Навоий шундай дейди:

“Халқ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила
Айламак осон эмас ҳаққин адо минг ганж ила.”

Марказий Осиёда XX-аср бошларида яшаб ижод этган ўзбек педагогика фанига асос солган, миллий тарбияни тарғиб этган Абдулла Авлоний ўзининг “Туркий гулистон, ёхуд ахлоқ” асари билан шуҳрат қозонди. Унинг бу асари Кайковуснинг “Қобуснома”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Носир Хисравнинг “Саодатнома”, Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб” каби тарбиявий аҳамиятга эга асарларидек аҳамиятга эга.

Абдулла Авлоний педагогик меросининг асосий мезонини комил инсон ташкил этади. Айниқса унинг ижодида оилада болаларни тўғри тарбиялаш, маънавиятли қилиб ўстириш муҳим ўрин эгаллайди.

Абдулла Авлоний педагогик фаолияти давомида болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда умуминсоний ва миллий қадриятлардан унумли фойдаланишни тарғиб этади. У бола тарбияси билан шуғулланувчиларни табибга ўхшатади. Табиб хастанинг баданидаги касалини даволаганидек, тарбиячи боланинг вужудидаги ёмонлик ўрнига “яхши хулқ” даъвосини беради.

Абдулла Авлоний шундай дейди: “Болага тарбияни туғулган кунидан бошламоқ, вужудини қувватлантирмоқ, ахлоқини гўзаллаштирмоқ, зеҳнини равшанлаштирмоқ лозим, бунда асосан оила тарбияси жуда зарурдир.”

Абдулла Авлоний таърифи билан айтганда: “Тарбия инсон учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат бўлиши билан бирга, тарбия нафақат инсон ҳаёти, балки жамиятнинг қандай ҳолатда эканлигини белгилаб берувчи омилдир.”

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ёш авлодни яхши хулқли, комил инсон қилиб тарбиялашда шарқ алломаларининг фикрларидан кенг миқёсда фойдаланиб, айниқса, педагогика ўқув адабиётлари саҳифаларида акс эттириб бориш йўли билан оммалаштириш ишларига алоҳида эътибор берилиши зарур.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Абу Наср фаробий “Рисолалар” Т. “Фан” 1975 й.
2. Х. Аликулов “Жалолиддин Давоний” Т. “Ўзбекистон” 1992 й.
3. Кайковус “Қобуснома” Т. “Мерос” 1992 й.
4. С.Рахимов “Абу Али ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида” Т. “Ўқитувчи” 1967 й.
5. Абдулла Авлоний “Туркий гулистон, ёхуд ахлоқ” Т. “Ўқитувчи” 1992
6. Донишмандлар тарбия хусусида. Т. “Ўқитувчи” 1992 й.

**Закирова Дилфузахон Сайдолимовна
(Фаргона, Ўзбекистон)**

ТАЛАБА-ЁШЛАРДА ТОЛЕРАНТЛИК ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ДОЛЗАРБ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Аннотация. *Мазкур мақолада “толерантлик” тушунчаси мазмуни ва моҳияти ҳамда талаба-ёшларда толерантлик тафаққурини шакллантириш долзарб педагогик муаммо эканлиги асослаб берилган.*

Калит сўзлар: *талаба, ёшлар, бағрикенглик, толерантлик, толерантлик тафаққури, файласуф, диншунос, тарихчи, педагог, сиёсатшунос, миллатлар, маданиятлар, эътиқодлар, урф-одатлар, динлар.*

Ўзбекистонда мамлакатнинг халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатидаги ўрни ва ролини ошириш, ривожланган демократик давлатлар қаторига киришда диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувликни таъминлаш, ёшларни олиб борилаётган ислохотларнинг фаол иштирокчисига айлантиришга қаратилган ислохотлар доирасида олиё таълим муассасалари ўқув мазмунига толерантлик тафаққурига оид компетенциявий ёндашувларни жорий этиш имкониятини кенгайтирмоқда.

Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълимтарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чоратадбирларида “юксак маънавиятли, қатъий ҳаётий позиция, кенг дунёқарашга эга бўлган фидойи ва ватанпарвар ёшларни тарбиялаш, ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, улар ўртасида ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар содир этилишининг олдини олиш” [1] каби вазибалар белгиланган. Бу эса толерантликнинг ижтимоий-педагогик заруриятдан келиб чиқиб, ёшларда толерантлик тафаққурини шакллантириш технологияларини ишлаб чиқиш, унинг дидактик, аксиологик ва акмеологик мазмунини такомиллаштириш, бу борада педагогик ҳамкорлик ва интеграцион омиллар хусусиятларини белгилаш, мавжуд тизимдаги педагогик фаолиятни оптималлаштириш заруратини юзага келтирмоқда [2, 5].

Толерантлик тафаққурининг ижтимоий, фалсафий, тарихий, психологик, педагогик ва социологик жиҳатлари файласуф, диншунос, шарқшунос, тарихчи, педагог, сиёсатшунос олимлар томонидан ўрганилган. Ўзбекистонда толерантлик ғояси “бағрикенглик” тушунчасининг турли қирраларини ўзида мужассам этади. Бағрикенглик ғояси ўзбек халқининг миллий тафаққуридан чуқур илдиз олган тушунчадир. Мустақиллик билан толерантлик тушунчаси ижтимоийсиёсий ва фалсафий-тарихий тушунча сифатида мафкуравий жараёнларга қайта кириб келди [2, 6].

Толерантликнинг ижтимоий-сиёсий воқелиқдаги зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари Д. Алимova, Х. Бобоев, И. Жовлиев, А. Закрулаев, Э. Каримова, З. Мунавваров, Н. Раҳмонов, И. Саифназарова, З. Қодирова, З. Хуснутдинова, М. Хажиева, М. Шарифхўжаев каби олимлар томонидан умумий тарзда ўрганилган бўлиб, бағрикенглик тушунчаси ижтимоийфалсафий синтегма сифатида баҳоланади.

МДҲ мамлакатларида таълим олувчиларда толерантлик тафаккурини шакллантириш муаммоси Н. Б. Агабаян, М. И. Рожков, М. А. Ковальчук, Л. И. Антонова, В. М. Куницина, Н. Л. Оконешникова, Н. А. Саблина, Э. Соколовларнинг илмий-тадқиқот ишларида ёритиб берилган.

Толерантлик инсонлар, миллатлар, маданиятлар, эътиқодлар, урф-одатлар, динлар, мафкуралараро турли ижтимоий-сиёсий муносабатларни мувозанатда сақлаб туриш меъёридир. Педагогик нуқтаи назардан, толерантлик жамиятдаги турли иқтисодий, маънавий, мафкуравий ва диний қадриятлар тизими доирасида инсон ахлоқига нисбатан қўйиладиган маълум этик-эстетик норма ва талаблар мажмуини ташкил этади.

Тарихий шаклланишига кўра толерантлик динларга бўлган ҳолис муносабат, динларни бир-биридан устун қўймаслик, ажратмаслик, инсон диний эътиқодига эътиром, эътиқоддилар ва даҳрийлар ҳуқуқларининг ҳурмат қилиниши каби моҳиятан зарур бўлган ғояларни ўз ичига қамраб олади.

Толерантлик дунёвий давлатнинг энг зарур ижтимоий-маънавий хусусиятларидан бўлиб, замонавий жамиятларда инсонлар орасидаги турли фарқларга нисбатан тенг ва сабр-бардошли муносабат сифатида талқин қилинади [2, 11].

А. Г. Асмолов “толерантлик” тушунчасининг мазмунига уч муҳим хусусиятни киритади. Булар: инсон сабр-тоқати ва бардоши билан боғлиқ хусусиятлар; бошқаларга нисбатан ҳам жисмоний, ҳам маънавий-руҳий жиҳатдан қаноатли бўлиш хусусияти; инсонлараро муносабатларда агрессив амалларнинг қатъий ман этилиши.

Рус олими Г. Д. Дмитриев замонавий демократик жамиятлар бош хусусиятларидан бири толерантлик мафкураси эканлигини қайд этади.

Ғарблик Риэрдон Бетти Э., Т. Адорно, М. Хоркеймэр, Ж. Элпорт, С. Мендус каби олимлар фикрига кўра, замонавий жамиятлардаги толерантлик тамойиллари модели интеллектуал эркинлик ва бошқаларга нисбатан мутлақ, яъни абсолют бардошлилик мезонларидан иборатдир.

И. В. Цветкованинг фикрига кўра, толерантлик феномени рус жамияти учун ханузгача ёт тушунча бўлиб қолмоқда.

Р. Г. Апресян толерантлик мазмуни “бардош қилиш” тушунчасидан анча кенгайиб бораётганлигини қайд этади.

П. А. Сорокиннинг фикрига кўра, толерантлик бугунги кунда, бир томондан, англаган, иккинчи томондан, фаол муносабат сифатида шакллантирилган хусусиятга тўғри келади. Бу жараёни “меҳрли сўзга учмаслик, кўпол сўздан ранжимаслик” тарзида англаш тўғрироқ бўлади. Бироқ, В. А. Тишковнинг уқтиришича, ақлий салоҳият ёки билимнинг ўзигина толерантлик мезони бўла олмайди.

Р. В. Валитова толерантлик тарбияси ёшлар ичида учраб турадиган ҳар қандай агрессив ҳолатларнинг олдини олишга қаратилиши зарур, деб ҳисоблайди. Шу боис, Б. З. Вульфов толерантликка ўргатувчи инсон, яъни ўқитувчининг ана шу қадриятларни ўзига синдирган бўлиши лозимлиги борасида сўз юритади.

Г. Р. Акрамованинг фикрига кўра, “Ўқувчида толерантлик тушунчаларини шакллантиришдан мақсад жамият аъзолари орасида барқарор ижтимоий муносабатларни таркиб топтириш”дан иборатдир. Г. Арипова

толерантликни кўп қиррали ижтимоий-психологик категория сифатида баҳолайди.

Бизнинг фикримизча, толерантлик инсоннинг шахслараро, жамиятлараро муносабатларга кириша олиш қобилияти, унинг турли зиддиятли вазиятларга тайёрлиги ва муаммоларни адекват хулосалаш каби хусусиятларни ҳам ўз мазмунига қамраб олади [2, 13-14].

Замонавий таълим жараёнининг асосий функцияларидан бири талабаларни дунёга очиқ қарашга, янгиликларни қабул қилиш қобилиятини шакллантиришга, инновацион ва тадбиркор бўлишга, бошқа одамларнинг фикрларига чидамли бўлишга, тез ўзгарувчан шароитларга мослашишга ўргатиш муҳимдир. Замонавий инсонга хос бўлган хусусиятлар таълимтарбия жараёнига жуда катта масъулиятни юклайди;

- бир томондан, талабаларнинг дунёқараши ва ижтимоий ҳаётига виртуал оламнинг таъсири кундан-кун ортиб бораётгани натижасида (турли интернет ижтимоий каналлари: facebook, telegram, watsapp, odnoklasniki.ru ва бошқалар) селфипарастлик, эгоцентризм, худбинлик авж олаётгани билан;

- иккинчи томондан, таълим муҳитида педагогнинг интеллектуал салоҳияти яъни унинг ўзи ўргатаётган фанини чуқур ўзлаштираётганидан ташқари, педагогик хусусияти: талабалар билан яхши муносабатда бўлиши, ижтимоий тармоқларда ва ҳозирги кунда дунёда бўлаётган воқеаҳодисалардан хабардорлиги ва уларга муносабатини, буларнинг барчаси таълим берувчи сифатида ўзини намоён қилиши билан;

- учинчидан эса, ўқитувчиларнинг ўзини айнан бугунги кундаги толерантликнинг педагогик мазмуни билан таништириш лозимлиги (профессор - ўқитувчиларни таълим муҳитида бош педагог ва таълим жараёнини ташкил қилувчилар сифатида толерантликнинг кўп қиррали замонавий мазмунига доир билим ва малакалар билан қуролланиши зарурлиги) билан;

- тўртинчидан эса, таълим муҳитининг ўзига хос бетакрор маънавийруҳий аънаналари, таълим берувчи ва таълим олувчилар (профессор – ўқитувчи ва талабалар) ўртасидаги яқин, меҳр ва мурувватга асосланган алоқаларнинг мавжудлиги (мана шу таълим муҳитидаги аънавий кадриятларни сақлаб қолган ҳолда, толерантликнинг замонавий мазмунини ҳам таълим муҳитига сингдириш зарурлиги) билан белгиланади [3, 11].

Глобаллашув кўлами кенгайиб бораётган бир даврда талабалар тафаккурига толерантлик ғояларини сингдириш энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таъкидлаб ўтиш керакки, фалсафий контекста толерантлик маданиятлар ва цивилизациялар ўртасидаги мулоқотга бўлган зарурият билан изоҳланса, педагогик-нуқтаи назарга кўра эса у коммуникатив кўринишдаги ижтимоий воқелик, замонавий педагогиканинг ўзига хос шакли сифатида намоён бўлади [3, 13].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сон қарори.

2. Кушакова Г. Э. Ёшларда толерантлик тафаккурини шакллантириш технологияси (олий таълим муассасалари мисолида): п.ф.б.ф.д. (PhD) дисс. автореф. Самарқанд – 2020.
3. Саматов Д. Т. Таълим муҳитини барқарорлаштиришда толерантлик тамойилининг педагогик асослари (Олий таълим муассасалари мисолида): п.ф.б.ф.д. (PhD) дисс. автореф. Наманган – 2019

УДК 371 +003

Захро Ахмедова, Кучкарова Камила, Рустам Мамажонов
(Фергана, Узбекистан)

EFFECTIVE STRATEGIES FOR IMPROVING WRITING SKILLS

Abstract: *the purpose of this article is to provide research-based techniques successful in improving the writing skills of EFL students. The findings suggest that through the use of technology, pre-taught vocabulary, various teacher influences and the implementation of positive diverse literacy practices, this goal can be attained.*

Key words: *language acquisition, writing process, innovative technology, interactive websites, collaboration, class competitions, literacy*

ЭФФЕКТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ПИСЬМЕННОГО НАВЫКА

Аннотация: *целью данной статьи является предоставление методов, основанных на исследованиях, позволяющих улучшить письменные навыки студентов. Полученные результаты свидетельствуют о том, что с помощью технологии, заранее обученного словарного запаса, различных влияний учителей и применения положительных разнообразных практик грамотности может быть достигнута.*

Ключевые слова: *овладение языком, процесс письма, инновационные технологии, интерактивные сайты, сотрудничество, конкурсы, грамотность*

Writing has always been seen as an important skill in English language acquisition. This importance is due to the fact that it reinforces grammatical structures and vocabulary that educators strive to teach their students. It is the area in which learners need to be offered adequate time to develop their writing skill, therefore more time should be devoted to it in classrooms containing ELLs so that they will be prepared to effectively communicate in real life as well as academic situations. Exposing them to the writing process itself through various venues is an excellent way to reach this goal. Additionally, writing skills can be developed when the learners' interests are acknowledged and when they are given frequent opportunities to actually practice writing. Because one of the main goals of EFL students is to learn to produce a well-thought-out piece of writing, a specific writing program must be in place in order to meet the needs of these learners.

The rise of technology integration has significantly contributed to the change in teaching reading and writing in learning foreign languages. These recent developments reveal that rapid changes in literacy have taken place as a result of the arrival of the computer and the development of other new technologies. Consequently, the pressure on teachers to keep up with such developments and to raise standards in their classrooms is ever present. Not only does it motivate and encourage EFL students to engage in reading and writing, but the various ways it is used proves beneficial in cultivating writing skills among this population of students.

In order to improve writing skills of English language learners, educators must consider new and innovative methods for their instruction. Current methods are simply not moving these students to the level of proficiency that is expected of them. A safe environment can reduce EFL anxiety and provide opportunities for risk taking which is necessary to produce even adequate writing. Scaffolding coupled with peer work provides English language learners the support they need to facilitate the writing process. Finally, diverse literacies along with technology, work together to capture their interest while motivating them to succeed in the writing classroom. When students are given opportunities to write for authentic meaning-making, message-sharing purposes, they can enjoy the benefits of writing even when they are beginning readers and writers who are doing so in a language they have not yet mastered.

Now, the teacher could use interactivewriting and grammar websites filled with games and activities for the students to participate in as a whole group. The ELs had a renewed excitement for this unit, as interactive websites have become visual representations of the content as well as class competitions. Whole-group and small-group games focus on writing conventions, and they allow ELs the opportunity to work within the zone of proximal development where they are able to acquire more vocabulary and more complex language structures.

When the laptops are used in class, the students will be able to visit websites to independently play the grammar "games". They can improve their writing skills as well as the lessons and methods will be fun, engaging, and used innovative technology.

For interaction around the computer to take place, there must be collaboration between two or more people. Collaboration is defined "as a process in which two or more learners need to work together to achieve a common goal, usually completion of a task or the answering of a question". During this collaboration around the computer in constructivist tasks (of which process writing forms a part), students are constantly negotiating meaning, clarifying, confirming, repeating and noticing. As mentioned previously, these conditions are necessary for language learning to take place as well as providing the opportunity for scaffolding, comprehensible input and comprehensible output. Structuring collaboration for it to be successful around the computer is related principally to the idea that "no-one is successful unless everyone is successful".

There is no doubt that experience and good textbooks do help a lot, but technology has proved to be one of the best tools because adolescents love all kinds of gadgets and software. Teenagers are always so involved with attractive and fast-paced webpages and social networking sites that a classroom, a teacher and a board seem boring and unattractive to them.

For this reason, I think that newer technology can be an effective way to catch students' attention and interest and help me lead my students along the path of learning a foreign language. Although choosing a good textbook has certainly made my life easier as a teacher, I often feel like going beyond text books and surprising students with a different project.

Outcomes of using innovative methods enhancing writing skills in teaching foreign languages can be summarized as following:

Firstly, innovative technologies can contribute to the development of students writing performance as well as they can be motivational for the students.

Secondly, they require students to work in a collaborative learning environment. Besides, they increase students' autonomous learning.

Finally, they allow students to write with a low stress environment which encouraged students to communicate in English without worrying too much about making mistakes.

REFERENCES:

1. Baradaran, A., & Sarfarazi, B. (2011). The impact of scaffolding on the Iranian EFL learners' English academic writing. *Australian Journal Of Basic & Applied Sciences*.
2. Bitchener, J., Cameron, D., & Young S. (2005). The effect of different types of corrective feedback on ESL student writing. *Journal of Second Language Writing*,
3. Ghandoura, W. A. (2012). A qualitative study of ESL college students' attitudes about computer-assisted writing classes. *English Language Teaching*.
4. Webb, S. A. (2009). The effects of pre-learning vocabulary on reading comprehension and writing. *Canadian Modern Language Review*.

УДК 371.153+370

Комилова Арофат, Маматова Барно
(Фергана, Узбекистан)

БАДИЙ АДАБИЁТДА БАРКАМОЛ АВЛОД ТАРБИЯСИ

Аннотация: бу мақолада шарқ халқларининг ёш авлод тарбиясига катта эътибор берилиши, аввало, уларнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, маданий савияси, қолаверса диний этиқоди билан боғлиқлиги кўрсатилган.

Калит сўзлар: тарбия, баркамол авлод, халқ, нафс, маърифат, маънавият.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА В ВОСПИТАНИИ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация: эта статья свидетельствует о том, что внимание Востока к воспитанию подрастающего поколения связано, прежде всего, с их образом жизни, традициями, культурным уровнем и религиозной принадлежностью.

Ключевые слова: воспитание, гармонично развитое поколение, народ, желание, образование, духовность.

Abstract: this article attests to the fact that the attention of the Orient to the upbringing of the younger generation is primarily related to their lifestyle, traditions, cultural level, and religious affiliation.

Key words: upbringing, harmoniously developed generation, people, desire, education, spirituality

Шарқ халқлари азалдан ёш авлод тарбиясига катта эътибор қаратишган. Бу фазилат, аввало, уларнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, маданий савия тақозоси билан, қолаверса диний этиқоди билан боғлиқ. Чунки ислом дини ва этиқоди инсон тарбияси, ахлоқи ва илм-ҳунар ўрганишга асосий эътибор қаратади, инсонларни етукликка, комилликка чақиради. Абу Наср Фаробийнинг фикрича комил инсон бу – ақилли инсон: “Ақилли деб шундай кишига айтамызки, унда ўткир зеҳн, идрок бўлиши билан бирга, у фазилатли ҳам бўлсин. Бундай киши ўзининг ақл-идрокни яхши ишлар амалга оширишга, ёмон ишлардан ўзини сақлашга қаратади”, дейди.

Ибн Сино “Донишнома” асарида ўз-ўзини идора қилишни ҳам илм дейди. Бунинг сабаби одам ўзини идора қилиш учун ўзлигини, яъни ким ва қандай инсонлар тоифаси (наслу насаб)га мансуб эканлигини англаши керак бўлади. Ҳадиси шарифда ҳам “Ўзини таниган Роббисини (Яратувчини) танийди” дейилади. Ўз-ўзинианглаш осонлик билан амалга ошириладиган иш эмас. Боиси бу ишда Шахс ва Жамият ҳамкорлиги жуда ҳам муҳим. Яъни шахснинг хоҳиш иродаси ва жамият таъсири - тарбия зарур бўлади. Таълим-тарбия ишининг энг тасирли воситаларидан бири ёш авлодни бадий адабиёт орқали тарбиялашдир. Зеро адабиёт арабча “адаб” сўзидан олинганлигини ҳам нутмаслик керак. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Исло

Каримов ўзининг “Юксак манавият – енгилмас куч” асаарида адабиётнинг инсон ҳаётидаги ўрнини ва аҳамиятига алоҳида тўхталар экан, жумладан, шундай дейди: “Инсонни, унинг маънавий оламини қашф этадиган яна бир қудратли восита борки, у ҳам бўлса, сўз санъати, бадиий адабиётдир. Адабиётнинг инсоншунослик деб, шоир ва ёзувчиларнинг эса инсон руҳининг муҳандислари, деб таърифланиши бежиз эмас, албатта”.

Улуғ марифатпарвар Абдулла Авлоний инсонлар тарбиясида адабиётнинг беқиёс аҳамиятга эга эканлигини ўзининг назарий ва амалий фаолияти орқали исботлайди. “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” номи асаарида Авлоний яхши хулқли кишилар нафс тарбияси орқали вояга етиши мумкинлигини уқтиради. Нафс тарбияси эса мумтоз адабиётимизда асосий ғоялардан бири ҳисобланади.

Шарқмутафаккирининг тарифларига кўра ҳаёт дунёси, жонли нарсалар уч хил кўринишга эга. Бўлардан бири – ҳайвоний, иккинчи – шайтоний, учинчиси – раббоний, яъни фаришталарга хос софлик, покизалик, сифатларига эга бўладилар. Инсонлар ана шу уч сифат ва қувватнинг бирлигидан яралган эмиш. Кимнинг вужудида агар ҳайвоний ҳислар ғолиблик қилса, у, албатта, одамдан кўра онгсиз махлуқотларга яқин, шайтоний хислатлар ҳукмрон бўлса, шайтонга ўртоқ, раббоний ёки илоҳий фазилатлари устун бўлса, фариштасифат зот бўлар экан. Тасаввуф таълимоти асосида ривожланган мумтоз адабиётимизнинг улуғ вакиллари Аҳмад Яссавий, Паҳлавон Маҳмуд, Хоризмий, Лutfий, Бобур, Машраб, Сўфи Оллоёр, Ҳувайдо ва бошқалар ижодидаги бош етакчи ғоя – инсонлар табиати ва тарбиятидаги ҳайвоний ва шахвоний сифатларини енгиб, илоҳий сифатларни камол топтирашга қаратилган.

Бу мақсад ва ғоя улуғ шоиримиз Навоий ижодида янада юқори бадиият билан тарғиб этилади. Ҳайвоний сифатлар ғолиб келишининг энг ёрқин белгиси кишининг нафс тузоғига тушиб қолишидир. Навоий нафсни тобе этиш, унга банди бўлиб қолмасликни уқтиради:

Бўлиб нафсинга тобиъ, банд этарсен тушса душманни,

Сенга йўқ нафсдек душман, қила олсанг ани қил банди.

Навоий ғайрат, шижоатнинг олий кўриниши ҳам нафс итини енгилганда, деб билади: “Нафс итин қилсанг забун, оламда йўқ сендек шужо”.

Чунончи, нафс тарбиятини Яссавий ҳам жуда кескин тарғиб этган эди:

Нафс йўлига кирган киши расво бўлур,

Йўлдан озиб, тойиб, тўзиб гумроҳ бўлур.

Ётса-турса шайтон билан ҳамроҳ бўлур...

Нафсни тебгил, нафсни тебгил, эй бадқирдор.

Нафсни жиловлаш, уни ўзига тобе этиш кишига хотиржамлик келтиради, кўнгилни тиндиради. Айнан шу нарса Навоий таъкидлаган фикрлардан эканлигини кўраемиз:

Нафс амрида ҳар нечаки талпингайсен,

Кўп гарчи бутунлик тиласанг, сингайсен.

Кам истаю неча элга ёлинггайсен,

Нафсинга хилоф айлаким, тингайсен.

Кишилардаги ҳайвоний сиффатларидан белги берувчи хислат – очкўзлик ва хирсдир. Навоийнинг фикрича очкўз ва ҳарис одамлар тирик кўринсалар-да, хирс уларни ҳалок этган бўлади: “Ҳирс они ҳалок этти, ул билмас ҳеч”. Бу иллатлар қораланмас, барҳам берилмас экан, бутун бир халқ, жамиятни хонавайрон этади, юқумли касаллик каби мамлакатни таназзулга етаклайди. Навоийни изтиробга солувчи оқибатлар ҳам ана шунда:

*То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,
То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас,
То зулму ситам жонига бедод ўлмас,
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.*

Жавонмардлик тасаввуф таълимотининг ўзига амалий ва назарий тариқати бўлиб, Оврўпадаги олийжаноб рицарлик ҳаракатига мос келади. “Қобуснома”да: “Билгилки, жавонмардликнинг такомиллашгани шундай бўладики, ўз молингни ўзингники, ўзганинг молини бошқаники деб билгил. Халқ молидан тамаъ қилмагил, ўз кўлинг билан қўймаган нарсани олмагил. Ҳалққа яхшилик қила олмасанг ҳам ёмонлик қилмагил”, дейилади. Умуман “Қобуснома”да жавонмардликнинг уч шарти келтирилади. Биринчиси, айтилган сўзни бажариш, иккинчиси, тўғрилиқка хилоф иш қилмаслик, учинчиси, доимо ҳайру эҳсон қилиш. Бундан ташқари жавонмардлар ваъдага вафо этган, ғариб-бечораларга ёрдам беришдан ғурурланган, яхшиларни ёмонлардан ҳимоя этишдан роҳатланганлар. Шоир ва донишманд Паҳлавон Маҳмуд бу тариқатнинг ёрқин вакили сифатида оддий халқ ва тасаввуф аҳли орасида машҳур бўлган. Умр бўйи елкаси ерга тегмаган хоразмлик ватандошимиз Ҳиндистон подшоҳи Рай Ропойини ўлимдан қутқазади. Шоҳ мамнун бўлиб: “Тила тилагингни”, дейди. Паҳлавон молу дунё, олтину қумуш талаб қилмай, бир вақтлар Ҳиндистонга асир тушган хоразмликларни озод қилишни илтимос қилган. Подшоҳ паҳлавоннинг жавонмардлигига тан бериб, тутқунларни озод қилган экан.

Алишер Навоий бизга яхши таниш бўлган фардларининг бирида жавонмардликнинг олий кўриниши – чинакам меҳр-мурувват, саҳоват намунаси таърифлайди:

*Мурувват – барча бермакдир, емак йўқ,
Футувват – барча қилмакдир, демак йўқ.*

(Чинакам мурувват йўқсилларга йзи емай борини беришдир, футувват, яъни жавонмардлик эса имкони борица яхшилик қилиб, бир оғиз ҳам бу ҳақда сўз айтмасликдир).

Бизнинг фикримизча, улуғ шоиримиз бу сўзларини шунчаки айтиб қўймай, ўз ҳаёти давомида амалий ақидага айлантирган, яъни жавонмардлик тариқатига қатъий амал қилган дейиш мумкин. Муҳрдорлик, вазирлик мансабида бўлган даврида ўз ҳисобидан камбағал етим – есирларга ошу нон улашган, масжид – мадрасалар қурдирган, илм аҳли ва талабаларга нафақа тайинлаб ҳолидан хабар олган, ўзи эса борига шукур этиб, қаноат билан фақирона умр ўтказган:

*Қаноат тариқига кир, эй кўнгил,
Ки хатм ўлғай ойини иззат сенга.
Десенг шоҳ ўлай еру кўк басдурур,
Бу бир тахту ул чотири рифъат санга.*

“Чинакам шоҳлик қаноатдадур. Унга ер бир тахт бўлса, кўк – чатри рифъат, яъни юксаклик ходиридир”, дейди. Чиндан ҳам, ўз нафсини қаноат, сабр билан жиловлай олган зотгина кўкка, илм-маърифатга интилади, акс ҳолда нафс уни мол-дунёга боғлаб қўяди.

Шарқ шеърияти, бир жиҳатдан, огоҳлантирувчи шеърият, у инсонни ўз ҳулқий ва ақлий имкониятларидан, демакки кўп нарсадан қониқма деб огоҳлантиради. У одамни маънавий, руҳий балоғатга – комилликка тинимсиз интилишга ундайди, бепарволик, лоқайдлик, ўздаражасидан қониқиш ҳолатларидан, уларнинг оқибатларидан огоҳ этади:

Эрусен шоҳ, агар огоҳсен сен

Агар огоҳсен, шоҳсен сен.

Бизнинг фикримизча, авлодларгина уз даврининг ҳушёр, зийрак ва огоҳ кишилари булиб, халқи, мамлакат тинчлиги, осойшалиги ва равнақиға масъулликни ҳис эта оладилар. Фарзандлари маърифатли, ўзлигини таниган халқнинг эса иқболи кулади. Комил фарзандлар юрт тинчлиги, ватан равнақи, эл фаровонлиги йўлида ўқиб-ўрганиш, меҳнат ва ижод қилишдан бир дам тўхтамайдилар.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Каримов И. К. “Юксак маънавият – енгилмас куч” Тошкент. 2008. 84-б.
2. Ибн Сино “Донишнома” – С. 1957., 171 б.
3. Абдулла Авлоний “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” – Т., 2015.

УДК 378.014 (47+57)

Маматова Барно, Илмидинова Гулнора
(Фергана, Узбекистан)

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация. В статье раскрыты пути формирования духовно-нравственных ценностей подрастающего поколения, а также говорится о новых подходах к формированию личности на основе этнопедагогики. Раскрыты взаимосвязи общечеловеческих и национально-культурных ценностей, этнопедагогизации образовательного процесса как основной и важной формы возрождения духовности.

Ключевые слова: духовно-нравственные ценности, общечеловеческие и национально-культурные ценности, этнопедагогизация, гуманизация, этнокультурный компонент.

Abstract. The article is devoted to the analysis of formation of spiritual and moral values of younger generation in educational space of higher education institution, and also describe new approaches to formation of personality on the basis of ethnopedagogy. interrelation of the universal and national marked cultural values, a higher education institution ethnopedagogization as effective factor of its humanization and humanitarization, as main and important form of revival of spirituality.

Keywords: spiritual and moral values, social and national – cultural values, ethnopedagogization, humanization, ethnocultural component.

Для современного общества характерны развитие науки и рост искусственного интеллекта, расширение рамок индивидуальной свободы, доступность разнообразного знания для всех людей в любой точке планеты. Технологический, насыщенный информацией и коммуникациями мир XXI века нуждается в нравственно-духовном просвещении молодежи. Изменение социально-экономических условий отражается на системе ценностных ориентаций. Следует отметить, что современное молодое поколение отличается прагматичностью, стремлением к получению материальных благ. Вместе с тем, процессы глобализации, охватившие весь мир, требуют сохранения национальных традиций, самобытности народной культуры, для которой характерно превалирование духовных ценностей. Целью воспитания современного молодого поколения должна быть личность, умеющая принимать решения моральной обоснованности. Необходимы новые подходы к формированию личности, которая обладала бы высоким уровнем духовно-нравственной культуры, могла бы выступить в качестве транслятора ценностей и норм, определяющих жизненную позицию человека. Воспитание у подрастающего поколения устойчивых нравственных убеждений на основе традиционных исторических, духовных, культурных ценностей стоит в ряду главных задач образования. По нашему мнению, воспитательная работа по формированию базовых общечеловеческих норм и ценностей будет наиболее

эффективной, если будет опираться на национальные традиции народа, его культуру, обряды, обычаи и привычки. При реализации этнопедагогического подхода к духовно-нравственному воспитанию учащихся рассматривается обращение к сущности каждого человека. Воспитательное воздействие, учитывающее природное начало в личности, ее интересы и потребности, сохраняет свою эффективность вне зависимости от особенностей того или иного общественного строя. Педагогический опыт народа, отраженный в многочисленных произведениях устного творчества, традициях, обычаях, манере поведения в тех или иных ситуациях, испокон веков использовался в воспитании подрастающего поколения. С его помощью народ из поколения в поколение сохранял свою культуру и духовность. Проблема духовно-нравственного воспитания личности всегда была одной из актуальных, а в современных условиях она приобретает особое значение. Духовно-нравственные ценности складываются веками, собирая по крупице воспитательные ценности каждого поколения, отсеивая и совершенствуя их содержание и форму. Из века в век происходит умножение духовных ценностей, что является фактом огромного социального и культурного значения как в масштабе нации, так и в масштабе всего человечества. Фундаментом духовно-нравственного развития, по мнению Г.Н. Волкова, является усвоение элементарных норм человеческого общежития: неприкосновенность личности, неприкосновенность чужих и общественных вещей, трудовое обслуживание самого себя, этикет и товарищеское отношение к людям, бережное отношение к природе и продуктам человеческого труда, учение и общение с искусством [1, с. 10]. В научно-педагогических исследованиях утверждается тезис о том, что духовность не бывает спонтанной и достигается в процессе работы человека над собой. Если проанализировать роль педагога в духовно-нравственном воспитании молодежи, то безусловно, к ней направлено самое пристальное внимание социума, ведь важным фактором успешного развития как личности, так и всего образовательного процесса в школах, вузах является личный пример учителя.

Формирование личности, происходит через присвоение ею ценностей культурно-исторического опыта в активной деятельности, но при этом она не терпит изначальной заданности. Эти нормы зафиксированы в этнокультурных традициях, религиозной культуре и выступают как образцы, где сосредоточены лучшие качества личности, нравственные эталоны, принятые в этом обществе. Социальный опыт передается и фиксируется в форме исторически сложившихся явлений человеческой культуры, приобщение к культуре происходит через освоение определенных образов.

Это гражданское равенство, трудолюбие, честность, культ учености и образования, светская страна – страна толерантности. Сегодня педагог берет на себя ответственность не только за образовательные достижения, но и за нравственное и гражданское воспитание молодежи, гуманизирует процесс воспитания и одновременно преобразует саму социальную действительность, учитывая весь человеческий опыт духовной культуры, народную мудрость поколений. Осмысление духовности есть осмысление не только единичных фактов, но и культурно-ориентированных общественных систем. Духовность

базируется на прошлом, соприкасается с настоящим, ориентируется на будущее. Без духовности как в обществе, так и в отдельном человеке не может быть определяющей воли к жизни, устремленности в ее продолжение. Педагогический процесс только тогда хорош, когда в нём воспитание идёт впереди обучения, ибо вызванные им к действию духовные силы будут впитывать знания как пищу, необходимую для дальнейшего роста и становления личности школьника [2, с. 36]. Современная педагогика призвана сделать эти постулаты мудрости предусловием и условием интегрального синтеза двух основ: природосообразующей и трудосообразующей. Их взаимосвязь и взаимодействие через человеческую суть создадут гармонически развитого, созидającego и творящего человека.

С раннего детства ребёнок наполняется духовностью, далее формируется и развивается уже заложенное. Масару Ибука отметил, что до 3 лет уже формируется личность ребёнка, её интеллектуальные задатки. Образная память сохраняет духовные ценности народа, интеллектуальные задания, эмоциональные впечатления раннего детства на всю жизнь [3, с. 223].

С древних времён у народов Центральной Азии сложилось много хороших традиций. Так, встречаясь, мусульмане должны обязательно приветствовать друг друга, даже если они не являются друзьями и даже в том случае, если между ними враждебные отношения. Отвечать на каждое приветствие считалось признаком хорошего тона.

С момента рождения у восточных народов ребёнок был окружён заботой и вниманием, которые ярко отражены в таких семейных традициях, как «Бешик туй», «Исм куйиш», «Бешикка солиш», «Беш окшоми», «Чилакузаранг» и т. д. Яркая эмоциональная насыщенность этих семейных традиций, искреннее проявление добрых чувств по отношению к малышу со стороны родителей и родственников служили основой для формирования и развития личности ребёнка, а также были примером для подражания, ориентируя других детей на проявление заботы о младших, прочные семейные взаимоотношения в будущем.

Восточное гостеприимство – это не просто обычай, это нравственный закон, пришедший к нам из глубины веков. «Гостеприимство – выше мужества» - так гласила старинная пословица. И это не пустые слова. Отказать гостю в приёме, не посадить его за стол, не угостить или принять его плохо – такое негостеприимство ложилось тяжким позором не только на семью, но и на весь род. В гостеприимстве нельзя было отказывать даже врагу. Эта традиция передаётся из поколения в поколение, совершенствуется, видоизменяются её формы, но суть сохраняется – уважение к людям. Эта традиция строго соблюдается в семейном укладе жизни восточных народов.

У узбекского народа развита соседская община – махалля, которая всегда принимает живое участие во всех главных событиях узбекской семьи. Принцип махалли – это самостоятельность и самоуправление с целью взаимопомощи. Обладая огромным тысячелетним опытом ведения дел, узбекская махалля и сегодня является центром семейно-бытовых и религиозных обрядов. Община является хранителем культуры и традиций узбекского народа. Но махалля – это не просто общество взаимопомощи, она также успешно выполняет воспитательные функции. Под непосредственным

присмотром всей общины вырастает поколение за поколением. Дети, выросшие в махалле, воспитаны в духе уважения к старшим. В любой махалле существует прекрасная древняя традиция взаимопомощи-хашар: всем миром жители махалли добровольно и бескорыстно помогают друг другу в случае необходимости. Нужно построить дом, благоустроить улицу или район, организовать утренний плов – на помощь всегда приходит хашар.

Все факторы, обуславливающие духовно-нравственное становление, и развитие личности ребёнка можно разделить на три группы: природные (или биологические), социальные и педагогические. Во взаимодействии со средой и целенаправленным воспитательными влияниями ребёнок социализируется, приобретает необходимый опыт нравственного поведения.

Необходимость всемерного усиления внимания к духовно-нравственным ценностям народов осознаётся многими. В настоящее время очень важно, чтобы в каждом национальном регионе социальный прогресс сопровождался прогрессом духовным с опорой на культурно-педагогическую самобытность наций и народностей. Это возможно только в условиях творческого освоения культуры, мудрости воспитания: Традиционная культура воспитания существенно влияет на активное формирование культуры межнационального общения, воспитания, уважения к обычаям, языку, искусству, истории народов страны, других народов мира. Этнопедагогическая направленность диалога культур – это диалог культур, опирающийся на этнопедагогические ценности в воспитании подрастающего поколения и ориентирующий на развитие ребёнка как личности, восходящей от родной этнической культуры к мировой, обеспечивающей эмоциональное развитие чувства причастности к родному этносу. Таким образом, этнопедагогический диалог культур – это в первую очередь диалог, направленный на обогащение духовно-нравственного потенциала школьника как представителя своей Родины, как полноправного гражданина мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Волков Г. Н. Этнокультурная направленность ценностных ориентаций / Г. Н. Волков. Геяярлт. № 1,2 -2006. – 12-18 с.
2. Амонашили Ш. А. Размышление о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашили. – Москва, 1996. – 38 с.
3. Масуру Ибука. После трёх уже поздно / Ибука Масуру. – Москва, 2013. – 223 с.

Маҳмудов Юнусбек Бозорбаевич
(Урганч, Ўзбекистон)

БЎЛАЖАК ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ- ПЕДАГОГИК–ГРАФИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ОШИРИШ

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак технология фани ўқитувчиларини тайёрлашда касбий-педагогик-график компетентлигини ошириш, баҳолаш, модулли-компетентли ёндашувга асосланган ва самарали қўллашда таълимнинг модулли тизимларини жорий қилиш тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: технология ўқитувчилари, касбий-педагогик- график компетентлик, модулли тизим, ёндашув.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития профессионально-педагогической и графической компетентности при подготовке будущих учителей технологии, оценки, внедрения модульных систем обучения на основе модульно-компетентностного подхода и его эффективного применения.

Ключевые слова: технология преподавателей, профессионально-педагогическая-графическая компетентность, модульная система, подход.

Annotation. This article deals with the development of professional-pedagogical-graphic competence in the training of future teachers of technology, assessment, the introduction of modular systems of education based on the modular-competent approach and its effective application.

Keywords: technology teachers, professional-pedagogical-graphic competence, modular system, approach.

Бутун жаҳонда илмий-техник тараққиёт ва ахборотлар оқими жадал ривожланаётган даврда, Республикамизда талабаларни яратувчанлик, ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш, интеллектуал салоҳиятга эга, серқирра компетентлик кадрларни тайёрлаш вазифаси қуйилган бўлиб, бу “Таълим тўғрисида”ги қонуни, Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурида ҳам ўз аксини топган. Жумладан таълим тизимида юқори малакали, рақобатбардош мутахассис кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ,-2909-сонли “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора- тадбирлари тўғрисидаги ва 2018 йил 5 июндаги ПҚ,-3775-сонли “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорларида олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини шакллантиришнинг долзарб масалалари берилган. Халқаро стандартлар талабларига мос келадиган, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишлари ҳамда олий таълим тизимини фаолиятини такомиллаштириш бўйича режа ва дастур асосида кенг қўламли ишлар бажарилмоқда.

Бўлажак технология ўқитувчиларни тайёрлашда касбий-педагогик-график компетентлигини ошириш долзарб масала бўлиб, бунда мутахассис кадрларни тайёргарлиги касбий- педагогик-график компетентлигига чамбарчас боғлиқ ҳисобланади.

Бўлажак технология ўқитувчисининг тайёргарлиги унинг тахсил олиш жараёнидаги фаолиятини мажмуавий баҳолаш воситасида амалга оширилади.

Олий таълим тизимида таълим жараёнини такомиллаштиришнинг муҳим омилидан бири бўлажак технология ўқитувчиларни касбий ҳамда график компетентлигини шакллантирилишидан иборат.

Бўлажак технология ўқитувчисининг компетентлик тушунчаси - талаба томонидан мустақил йўналишлар буйича интегротив билимлар, ҳаракатларнинг ўзлаштирилиши, муайян вазиятларда билим, кўникма, малака ҳамда фаолият усуллари тўпламини амалиётда мақсадга мувофиқ қўллаш қобилиятбилан белгиланади.

Бўлажак технология ўқитувчисини касбий-педагогик-график компетентлигининг шаклланиши унинг олий таълим мусасасидаги мажбурияти ва вазифаларига ҳамда индивидуал қобилиятларини ишга солган ҳолда курс ишлари, битирув малакавий ишлари химояси натижаси, илмий-тадқиқот ишларидаги иштироки; турли ижодий кўргазмаларида эришган ютуқлари, педагогик ва ишлаб чиқариш амалиёт якунлари ҳам инobatта олинади.

Бўлажак ўқитувчиларни технология фан буйича талабаларнинг компетентлиги куйидагиларда амалга ошади:

1. Талабанинг фан буйича эгаллаган билими, амалий кўникмаси ва малакасини амалда қўллаш олиши;

2. интеллектуал ва ижодкорлик қобилиятлари;

3. муаммони мустақил ҳал қила олиши;

4. инновацияларга, янгиликларга интилувчанлиги;

5. индивидуал, мустақил ва ижодий ишлаши;

- ўз фикрини айта олиши, ҳимоя қилиши;

- бошқарув фаолияти.

- тасвирларни ўқий олиши фанлар аро интеграциялаш

- график чизмаларни бажариб, уларга ҳаёда қўллаш олиши.

Талабаларни компетентлик даражаларини аниқлаш муҳимдир. Бунинг учун аввало таълим тизимининг мазмунини тубдан ўзгартириш, унинг яхлит ахборот маконини вужудга келтириш, инновацион ахборот коммуникацион технологияларни жорий этиш, уларданунумли фойдаланиш, ўқув режа ва дастурларни жаҳон андозаларига мослаб тузиш, шунга мос равишда мутахассислар тайёрлашни йўлга қўйиш орқалигина компетентлик таъминлаш мумкин. Бунда компетенция тушунчаси билиш ва тушуниш, қандай ҳаракат қилишни билиш, қандай бўлишни билишни ўз ичига олади. Бошқача қилиб ифодаланадиган бўлса, компетентлик субъектнинг когнитив, мотивацион, қадриятларга оид ва амалий жиҳатларни бирлаштирган интегротив хусусияти бўлиб, касбий-педагогик-график тайёргарликни ошириш, касбий-график компетенцияларни шакллантириш, ишлаб чиқариш, муҳандислик графикаси,

яъни конструкторлик-технологик, лойihalаш сохасида муваффақиятли амалий вазибаларни бажаришида, мустақил харакат қила олишида кўринади.

Замон талабига қараб таълим жараёнига инновацион таълим технологияларни жорий қилиш воситасида, талабаларнинг тайёргарлик сифатига қараб, айнан бўлажак мутахассиснинг касбий-педагогик-график компетентлигини шакллантириш мумкин. Шундай технологиялардан бири модулли таълим технологиясидир. Таълимда модулли-компетентли ёндашув таълим жараёнини шакллантирилиши ва ривожлантирилиши зарур бўлган таянч, умукасбий, касбий ва махсус компетенциялар мажмуасини лойihalаштириш ва амалга ошириш имконини беради.

Таълим модули - таълим мақсадлари ва мазмунини белгилашнинг алоҳида кўриниши бўлиб, уларни ўзлаштириш ва назорат қилиш буйича тавсияларни ўз ичига олади ҳамда бир ёки бир нечта компетенцияни ёки бирор мураккаб компетенциянинг бир кисмини шакллантиришни таъминлайди.

Таълим модулли тизимининг мослашувчанлиги ва вариативлиги айниқса, хозирги даврда долзарб бўлмоқда, чунки бозор иктисодиёти шароитида ишчи ўринларнинг доимий сифатли ва микдорий ўзгаришлари кузатиб турилади. Касбларга ўргатиш модулли тизимининг мохияти - талабаларнинг кетма-кет таълим бирликлари модуллариини ўзлаштиришдан иборатдир. Бохолашда таълим олувчи унга тақдим этилган дастур билан мустақил равишда ишлаши мумкин. Таълим олувчи ўзига аниқ бир мақсадни, ахборот техника базасива дидактик мақсадларга эришиш бўйича услубий кўрсатмаларни белгилаб олади. Умумкасбий фанларини модулли-компетентли ёндашув асосида ўқитиш жараёнида таълимнинг барча методлари, воситаларини қўллаш натижасида талабаларда касбий компетентликларни шаклланиши таъминланади.

Таълим имкониятларини ишга солишда модулли-компетентли ёндашувга асосланган ва самарали қўллашда таълимнинг модулли тизимларини жорий қилиш яхши самарадорлиги ошади, натижада бўлажак технология фани ўқитувчисининг касбий-педагогик-график компетенцияларини муваффақиятли шакллантириш ва давлат томонидан қўйилган талаблар ҳамда мақсадларга мувофиқравишда замонавий ракобатбардош мутахассислар тайёрлаш учун замин яратилади.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. “Таълим тўрисида”ги қонуни, Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастур.
2. Ўзбекистан Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ,- 2909-сонли “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги.
3. Ўзбекистан Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги ПҚ,-3775-сонли “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
4. Меҳнат ва касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантиришда инновацион ёндашувлар. Республика илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. Бухоро 2019 йил 17 май.

Норова Камола Юнусовна
Научно исследовательский институт
педагогических наук Узбекистана имени Т.Н. Кори Ниязий
(Ташкент, Узбекистан)

ПРИМЕНЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТНО - ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВУЗАХ

***Аннотация.** Использование интерактивных технологий обучения занятиях по методическим дисциплинам способствует формированию и развитию профессиональных компетенций (педагогическая, психологическая, методическая и управленческая) у будущих учителей лучшему и более глубокому усвоению информации.*

***Ключевые слова:** компетенция, менеджмент, мозговой штурм, синквейн, ролевая игра, кейс-метод, метод «толстые и тонкие вопросы», коммуникативные умения, навыки.*

Формирование компетенций у обучающихся — одна из актуальных проблем в настоящее время.

Задача высшего профессионального учебного заведения — сформировать общекультурные и профессиональные компетенции, которые необходимы будущему специалисту для успешной реализации в профессиональной деятельности.

Компетенция включает совокупность взаимосвязанных качеств личности, знаний, умений, навыков и способов деятельности, задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов, и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним. Компетентность — владение, обладание человеком соответствующими компетенциями, включающими его личностное отношение к ним и предмету деятельности. Компетентность характеризует готовность обучающихся применять знания, умения, навыки, способы деятельности и ценностные отношения для решения практических задач в реальной жизни [1, с. 55].

Развитие компетенций у обучаемых в области теории и практики управления образовательными учреждениями при преподавании «Менеджмент в образовании» студенты учатся разрабатывать и проводить уроки с использованием интерактивных методов обучения в сочетании с традиционными, элементов современных педагогических и информационных технологий обучения.

На практических занятиях используются интерактивные технологии обучения: игровые, например, деловая/ролевая игра, кейсовая, проектная, развития критического мышления у обучающихся и другие.

На практических занятиях каждый студент проводит разработанный урок в форме деловой/ролевой игры. Студент, проводящий урок выступает в роли учителя, а сокурсники — в роли учащихся.

После проведения урока студентом проводится анализ урока (структурный, поэлементный). Анализируются: реализация задач

(образовательных, развивающих, воспитательных) в ходе урока, выбор методов и методических приёмов в соответствии с возрастными особенностями учащихся и спецификой содержания изучаемого материала, выбор средств наглядности, применение элементов интерактивных технологий обучения, содержание слайдов презентации, структурирование содержания нового материала, логика изложения, способы активизации познавательной деятельности учащихся на уроке и другое. Каждый из сокурсников высказывает собственную точку зрения. В процессе анализа урока чаще всего возникает дискуссия по поводу проведённого урока.

Применение кейсовой технологии позволяет развивать навыки работы с разнообразными источниками информации. Преимуществом кейсов является возможность оптимально сочетать теорию и практику. Процесс решения проблемы, изложенной в кейсе — творческий процесс познания, подразумевающий коллективный характер познавательной деятельности. Кейс-метод развивает аналитические, практические, творческие, коммуникативные, социальные умения и другие. Работа с кейсом включает несколько этапов: этап введения в кейс, этап анализа ситуации, этап презентации, этап общей дискуссии, этап подведения итогов.

В каждой части кейса члены групп совещаются между собой, и один представитель от каждой из групп озвучивает вариант решения задания, приводит необходимые аргументы, отвечает на вопросы. По окончании дискуссии подводится итог правильности суждения учащихся определенной группы.

Рефлексия. Подведение итогов работы групп в целом и членов каждой группы в отдельности.

На практическом занятии по методическим дисциплинам разработанный студентом кейс апробируется в форме имитационной игры.

На практических занятиях можно использовать проектную технологию.

Проект — самостоятельная исследовательская деятельность обучающихся по решению поставленной перед ними проблемы. Работа над проектом проходит при гибкой поддержке преподавателя.

Познакомившись с технологией проектного обучения менеджмента на занятиях по методическим дисциплинам студенты самостоятельно разрабатывают учебные проекты (информационные, ролевые, исследовательские) и апробируют их на педагогической практике.

Структура учебного (исследовательского) проекта включает три основных этапа: подготовительный, основной и завершающий.

На подготовительном этапе обсуждается тема исследования и возможности осуществления проекта, формулируются цель, задачи и пути их решения.

Основной этап предполагает реализацию исследовательской деятельности по проекту, которая включает работу с дополнительной литературой, выполнение практических работ по заданиям.

На завершающем этапе заслушиваются отчеты групп в форме защиты проектов на уроке-конференции.

На практических занятиях по дисциплине «Менеджмент в образовании» мы используем элементы технологии развития критического мышления: «мозговой штурм», синквейн, прием «толстые и тонкие вопросы» и другие.

Для проведения «мозгового штурма» студенты разбиваются на 4 группы по 3—4 человека. Каждой группе даётся задание, в котором обозначена проблема. Решение проблемы в группах длится 10—15 минут. После этого обсуждение экспертами итогов работы групп, отбор ими и оценка наилучших идей, сообщение о результатах «мозгового штурма», публичная защита наилучших идей. Правила мозгового штурма: критика исключается, записывать любую идею, идей должно быть много, комбинирование и совершенствование идей, отбор лучшего решения.

Составление синквейна в парах (или группах по 4 человека) можно проводить на закрепление нового материала. На создание синквейна отводится 7 минут. Синквейн состоит из 5 строк. Первая строка — название синквейна, вторая строка — два прилагательных, третья строка — три глагола, четвёртая строка — фраза на тему синквейна, пятая строка — существительное. Этот приём способствует развитию умений: резюмировать информацию, излагать изученный материал в нескольких словах, обеспечивает взаимодействие и сотрудничество между обучающимися, способствует развитию познавательной активности, снимает эмоциональное напряжение.

Применение игровых, кейсовой, проектной технологий, элементов технологии развития критического мышления на занятиях по методическим дисциплинам способствует формированию у студентов методических знаний, умений, навыков, самостоятельности мышления, критического мышления, способности к самосовершенствованию, коммуникативной, информационной культуры, инициативности, креативности и других качеств личности.

Разработка и выполнение студентами проектов учит их самостоятельно осваивать теорию, применять знания для решения новых педагогических задач, способствует овладению исследовательскими методами, позволяет развивать проектировочные и коммуникативные умения и навыки, творческую самостоятельность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Байденко В. Компетенции в профессиональном образовании (К освоению компетентностного подхода) // Высшее образование в России. — 2004. — № 11. — С. 3—13.
2. Кирсанов А. А. Понятийно терминологическая специфика инженерной педагогики // Педагогика. — 2001. — № 3. — С. 21—27.
3. Сенашенко В. С. О компетентностном подходе в высшем образовании // Высшее образование в России. — 2009. — № 4. — С. 18—24.
4. Соколова И. Ю. Психологическое обеспечение качества образовательного процесса: учеб. пособие. — Томск: ТГПУ, 2005. — 230 с.

Рафиев Ф. А., Нумонжонова Ф., Хамидова Г.
Жиззах давлат педагогика институти
(Жиззах, Узбекистан)

ТАЛАБАЛАРНИНГ ИНДИВИДУАЛ-ШАХСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

Аннотация. Мазкур мақолада замонавий олий таълимни амалга оширишда компетентликка асосланган ёндашув кўриб чиқилади. Шу билан бир қаторда инсоннинг касбийлик таркибининг зарурий қисми касбий компетентлик эканлиги кўрсатиб ўтилган. Касбий компетенциялар гуруҳларга ажратилган ҳолда уларнинг тегишли компетенцияга эга бўлган шахснинг маҳорат даражасини белгилаш ҳақидаги фикр юритилган.

Калит сўзлар: компетенцияга асосланган ёндашув, касбий компетенция, шахсий салоҳият, касбий ривожланиш, талабаларнинг индивидуал хусусиятлари.

ИНДИВИДУАЛЬНО-ЛИЧНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье исследуются компетентностные подходы в осуществлении современного высшего образования. Далее подчеркивается, что профессиональная компетентность является необходимой частью профессионализма человека. Считается, что профессиональные компетенции делятся на группы, и их компетенция определяет уровень мастерства личности с соответствующей компетенцией.

Ключевые слова: Компетентностный подход, профессиональная компетентность, личностный потенциал, профессиональное развитие, индивидуально-личностные свойства студентов.

INDIVIDUALLY-PERSONAL CHARACTERISTICS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS

Abstract. The article deals with the competence approach in the implementation of modern higher education. Indicated that a necessary component of professionalism person is professional competence. Groups of professional competence, showing the extent of man's mastery of the relevant competencies.

Key words: Competence approach, professional competence, personal potential, professional development, individual and personal characteristics of students.

Ҳозирги замонавий ижтимоий-иқтисодий шароитда меҳнат бозори нафақат касбий билим, кўникма ва малакалар билан боғлиқ бўлган салоҳиятли юқори талабларни қўймоқда, балки шунингдек, тез ва самарали ўрганиш ва қайта таълимий тайёргарликдан ўтиш, жамоа бўлиб ишлаш, юқори мослашувчанлик ва стрессга чидамлилик, ижодий салоҳият ва ижодий

фикрлашга эга бўлишга имкон берадиган шахсий фазилатлари ва хусусиятларининг ривожланишига ҳам боғлиқдир.

Шу муносабат билан олий таълим тизимида бир неча йиллардан буён таълим тизимини янги босқичга кўтариш учун таълим ислоҳотлари олиб борилмоқда.

Мутахассисларни замонавий талабларга жавоб берадиган даражада тайёрлашни таъминлаш учун таълим парадигмасини шакллантиришнинг асосий тамойилларидан бири бу компетенцияларга асосланган ёндашув бўлиб, бу компетенциялар тилида акс эттирилган ўқув натижаларини олиш, касбий фаолиятнинг муайян соҳалари талабларидан келиб чиққан ҳолда таълим натижаларини моделлаштириш имконини беради.

Инсон касбий маҳоратининг зарурий қисми касбий компетенция ҳисобланади. Агар компетенция келажакдаги касбий фаолиятни амалга оширишга йўналтирилган битирувчининг салоҳиятли фазилатлари тўпламини ташкил этадиган мутахассисни тайёрлашга қўйилган хусусиятлар ва талаблар бўлса, унда компетентлик шахснинг тегишли компетенциясини эгаллаш даражасини кўрсатадиган ҳақиқий хусусиятдир.

Компетенцияга асосланган ёндашув ғоялари Н. Ш. Турдиев, Й. М. Асадов, С. Н. Акбароваларнинг “Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларда компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари” ўқув –услуги қўлланмасидаги таълимда компетенциявий ёндашув билим, кўникма ва малакани инкор этмаган ҳолда, эгалланган билимларни амалда қўллай олиш қобилиятини ривожлантиришга катта эътибор қаратилиши ҳақидаги фикрлар илмий тадқиқот ишларида ҳам ўз аксини топган[1].

Шунингдек А. М. Аронов, А. В. Баранников, А. Г. Бермус, В. А. Болотов, И. А. Зимняя, Г. Б. Голуб, В. В. Краевскийлар илмий тадқиқот ишларида касбий ва шахсий компетенцияларнинг табиатини ўрганган, шунингдек барча тадқиқотчилар уларнинг тизимли ва кўп қиррали табиатига эга эканлигига эътибор қаратишганини қайд этиш мумкин.

Рус психолог олимлари Б. Г. Ананьев (шахс мулоқот, билим, меҳнат субъекти ҳисобланади), В. Н. Мясищев (шахс жамиятга, бошқа одамларга, ўзи ва ишига бўлган муносабатлар тизимида намоён бўлади), В. Н. Кузьмина, А. А. Деркач (инсоннинг қобилияти акмеологик ривожланиш векторига эга), А. К. Марков (шахснинг профессионаллиги муайян компетенцияларни ўз ичига олади) томонидан баён этилган ғояларга асосланиб, И. А. Зимняя [3] компетентликни қуйидагича гуруҳларга ажратади:

- Шахс ва ҳаёт фаолияти субъекти сифатида ўзи билан боғлиқ компетентлар;

- Бошқа одамлар билан алоқа қилиш билан боғлиқ компетентлар.

- Инсон фаолияти билан боғлиқ ва ички дунёнинг барча турлари ва шаклларида намоён бўладиган компетентлар, инсонни ўзини ўзи ривожлантириш ва ўзини такомиллаштиришга олиб бориши мумкин.

Тез ўзгарувчан дунёнинг замонавий воқелиги янги авлод ёшларидан нафақат танланган мутахассислик бўйича касбий билимларни, балки шахснинг ижтимоий-психологик маданиятининг юқори даражасини талаб қилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, олий маълумотли мутахассисларни тайёрлашда нафақат давлат талабларида белгиланган касбий компетенцияларни шакллантиришга таяниш, балки кўп жиҳатдан шахнинг шахсий имкониятларини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Шундай қилиб, олий таълимда компетенцияга асосланган ёндашув доирасида, биз талабанинг бошланғич компетенциясига асосланиб, унга меҳнат бозорида рақобатдош бўлишга имкон берадиган муайян касбий компетенцияларни шакллантиришимиз керак.

Олий таълим муассасасида ўқиш давомида талабаларнинг касбий маҳоратини ривожлантириш, бу келажакдаги мутахассисларнинг касбий фаолиятни амалга оширишга оптимал бошланғич тайёргарлигини таъминлайди, ўз навбатида шахнинг шахсий салоҳиятини белгилайдиган индивидуал-шахсий хусусиятларни ўз ичига олади. Умуман олганда, бу хусусиятлар детерминистик тизимдир:

1) шахснинг интеллектуал хусусиятлари (ақлий жараёнлар, йўналиш, мотивацион тайёрлик, билим, кўникма, малака);

2) шахснинг коммуникатив хусусиятлари (етакчилик фазилатлари, жамоада ишлаш қобилияти, коммуникатив бағрикенглик, идрок қобилияти, мулоқотга йўналганлик),

3) шахснинг ижодий хусусиятлари (ностандарт ва оригинал ҳаракат қилиш, ғоялар яратиш, касбий фаолиятда янги нарсаларни топиш ва яратиш қобилияти);

4) шахснинг ҳиссий ва иродавий хусусиятлари (умумий мослашувчан салоҳият, стрессга чидамлилиқ, ҳиссий мувозанат, қатъиятлилиқ ва қийинчиликларни енгиш қобилияти);

5) шахснинг маънавий хусусиятлари (касбий ва шахсий мақсадлар, ижтимоий муносабатлар тизими);

6) шахснинг ахлоқий хусусиятлари (маънавий ва ҳаётий қадриятлар тизими, инсоннинг ахлоқий қоидаларига ва ахлоқий фазилатларига муносабати).

Ушбу тизим ақлий тузилма бўлиб, у ҳаракатчан ва шахсни ижтимоийлаштириш жараёнида ривожланади. Баъзи компонентлар, масалан, интеллектуал, ҳиссий-иродавий, коммуникатив ва ижодий хусусиятлари шахснинг генетик жиҳатдан таъминланган негизи ҳисобланади. Ушбу таркибий қисмларнинг асоси темпераментдир.

Темперамент деганда одамнинг ақлий фаолияти динамикасини, хулқ-атвор шаклларини ва ҳаёт шароитларига нисбатан мувозанатли реакцияларини аниқлайдиган, юқори нерв фаолият турини белгилайдиган руҳиятнинг индивидуал хусусиятлари тушунилади. Ушбу шахсий хусусиятлар ҳаёт жараёнида фақат қисман ўзгариши мумкин.

Шу билан бир қаторда талабаларнинг маънавий-ахлоқий ва маънавий-қадрий хусусиятлари, аксинча, эрта ёшлиқ даврида жадал ривожланмоқда. Бунда олий таълимнинг гуманитар, ижтимоий ва иқтисодий фанлари мавзуси мутахассисларнинг келажакдаги шахсини шакллантириш учун катта аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Талаба-ёшлар, асосан уларнинг ёши, ижтимоий мавқеи ва ҳаётий тажрибасини ҳисобга олган ҳолда ҳали улар аниқ белгиланган ҳаётий қадриятларга эга эмаслар, улар кўпроқ моддий қадриятларга эришишга

қаратилган. Шунга қарамай, улар учун обрўга эга бўлган одамлар (ўқитувчилар, сиёсатчилар, ёзувчилар) томонидан янги маълумотлар ва баҳолашларни олиш осонроқ ва бу сифат ҳаётий муҳим қадриятларни шакллантириш учун хизмат қилиши керак.

Шунингдек, олий таълим муассасасини битирувчиларининг қобилиятларини ривожлантириш бўйича дастурларни ишлаб чиқишда биз талабаларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олишимиз ва улар учун танлаб олинган мутахассислиги бўйича энг муваффақиятли бўлишларига ёрдам берадиган шахсий хусусиятларини ривожлантиришимиз керак.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Н. Турдиев, Ю. Асадов, С. Акбарова. “Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларда компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари”. Ўқув-услубий қўлланма. Т.2017 4-5 б.
2. Клёцина И. С. Компетентностный подход и гендерное образование в высшей школе // Актуальные вопросы современного университетского образования: материалы X Российско-Американской науч.-практ. конф., 14–16 мая 2007 г. – СПб: Издво РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – С. 105–109.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал «Эйдос», 2006. – 5 мая. [ъттп:// эйдос/ру](http://eidos.ru). 23-28 стр.
4. Сухобская Г. С. Психология в управлении. – СПб: СПбГУПМ, 2012.
5. Коган М. С. Философия культуры: учеб. пособие. СПб., 2006.
6. Батаршев А. В. Темперамент: учеб.-метод. пособие. – Таллин: Регалис, 1996.

Сабри Хизметли
Университет иностранных языков и деловой карьеры
(Алматы, Қазақстан)

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАҒЫ [ЖОО] ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Sabri Hizmetli
University of foreign languages and professional career
(Almaty, Kazakhstan)

Abstract: *Education and Teaching in Higher Education institutions.*

Higher education is not mandatory, it is optional. Human decided to read with the free worthy. But the mind is learning basic needs to learning; the education and teaching continues to life in read, learning and education are very important in life to person. Human self-finding and remote environment, to see the subject and wonderina thins that have to aet.

Higher education institutions are the most high level of regulations and systems. These institutions of higher education are constantly new and developed their own. Their training and teaching methodes are also constantly rene wed and developed.

Higher education is tertiary education leading to award of an academic degree. Higher education, also called post-secondary education, third-level or tertiary education, is an optional final stage of formal learning that occurs after competation of secondary education.

The right of access to higher education is mentioned in a number of international human rights instruments.

The general higher education and training that takes place in a university, college, or institut of technology usually includes significant theoretical and abstract elements, as well as appelled aspects, in contrast, the vocational higher education and training that takes place at vocational universities and schools usually concentrantes on practical applications, with very little theory.

Today, in Higher education institutions as well as classic methodes, are used contemporary methods. Students learn the talent of learning. There are many contemporary techniques and tools that develop students' language learning talents.

Tests, written and verbal examines determine the levels of students and both methods and programmms

Key words: *higher education and training, institutions, test, methods, students, contemporary, teacher, systems.*

Сабри Хизметли
Университет иностранных языков и деловой карьеры
(Алматы, Казахстан)

Аннотация: *Образование и преподавание в высших учебных заведениях в современной жизни предпочитительно и престижно. Человек по своей сути предпочитает быть свободном во всем. Но разум изучает*

основные потребности в обучении; образование и обучение продолжают жить в чтении, обучении и воспитании, которые являются несомненно важными факторами в человеческой жизни.

Высшие учебные заведения имеют самый высокий уровень норм и систем. Появляются новые учебные заведения и развиваются самостоятельно. Их методы обучения и преподавания также постоянно пересматриваются и развиваются.

Высшее образование - это путь ведущий к присуждению ученой степени. К высшему образованию относятся послевузовское образование, третьим уровнем или высшим образованием, является факультативным заключительным этапом формального обучения, которое происходит после окончания среднего образования.

Право получения высшего образования упоминается в ряде международных документов по правам человека.

Общее обучение, проводимое в университете, колледже или технологическом институте, обычно включает в себя значительные теоретические и абстрактные элементы, а также прикладные аспекты, в отличие от профессионального высшего образования и обучения, которые обычно проводятся в профессиональных университетах и школах. концентрируется на практических приложениях, с очень маленькой теорией.

Сегодня в высших учебных заведениях, как и в классических методиках, используются современные методы. Есть много современных методов, которые развивают способности учащихся к изучению языка. Тесты, письменные и устные экзамены определяют уровень студентов, методы их и программы.

Ключевые слова: *высшее образование и обучение, институты, тестирование, методика, студенты, современник, преподаватель, системы.*

КІРІСПЕ

Оқу және оқыту-адамның ең алғашқы ісі болып, жеке тұлға отбасы және қоғамдық өмірдің негіздерінен. Өйткені адамдардың негізгі қажеттіліктерінің бірі, үйрену және үйрету бесіктен мазар дейін өмірдің бүкіл кезеңдерін қамтиды. Өзін-өзі тану, қоршаған айнаны, табиғат құбылыстарын біліп алу, өз болмысын қорғау және жалғастыру және тағы да басқа факторлар адамдарды тәлім-тәрбиемен жан-жақты айналысуға мәжбүр етіпті. Осы тұрғыдан қарағанда оқу адамның әрі ең маңызды қажеттілігі әрі міндеті немесе жауапкершілігі болып табылады.

Сонымен қатар, адам тек қана өзін оқуға, кім болғанын біліп алуға атсалыспайды, ғылымды, табиғатты, жаһанды оқу, оларды тану және түрлі жақтарынан пайдалану да оның міндеттеріне жатады. Ғалымдар, жер бетімен аспандағылар қызметіне, пайдасына тапсырылған адам баласы, түрлі жолдар және техникалар қолдана отырып, бұл мақсаты жүзеге асыруға бүкіл күш-қуатын жұмсатады.

Осы орайда оқу, оқыту, үйрену, үйрету, біліп алу, тәлім-тәрбие ең маңызды да қымбатты шаруа болады. Бірақ адам қалай оқиды, оқытады,

ғылым-білім иесі болады? Қайсы жолмен, қандай техникамен білім алады және оқытады? Осыларды білім алу үшін де оқуға, тәлім-тәрбиеге тарихы, бізге, ғасырлар бойы адамдардың оқу және оқыту орындары, оқу және оқыту әдістері, қолданылған техникалары туралы мәлімет береді. Ғылым мен білімнің, экономикалық-әлеуметтік даму, инновациялық-техникалық жаңғыру үдерістерімен қатар, оқу-оқыту орталықтары да тәсілдері де жаңарып өзгереді, дамып келді. Киіз үйлерінде, үйлерде, көшелерде, майдандарда, комнаталардағы оқу-оқыту шаралары, уақыт өте келе, мектептерде, мешіттерде, медреселерде, жоғары оқу орындарында жүзеге аса бастады. Оқыту әдістері, материалдары, мекендері және техникалары жанарды, жаңғырды, дамыды және өзгерді.

ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Адамдар өзін-өзі, туған туыстарын, жақын және алыс айнасын жаңарту, жаңғырту, ғылымын-біліп арттырып дамыту, сауатты өмір сүру, сондай-ақ тәлім-тәрбиенің сапасын нығайту үшін әрқашанда әрекет етті; жаңа мекендер, орындар, жаңа оқыту жүйелері мен әдістерін іздеді.

Адамзаттың алғашқы отаны шығыс, яғни қазіргі Азия аймағы болғандықтан, оқу-оқыту шарасы да алдын ала тарих сахнасына Азияда шықты. Тұңғыш рет «бетпе-бет» оқыту, заман ішінде басқа құралдар және техникалар қолдана бастады; жаңартылды, дамыды, жаңғыртылды, сондай-ақ бүгінгі жағдайға жетіп қалды. Тарих бойынша қолданылған әдістерімен құралдары, жалпы үш тәсілмен жіктелуде:

1. Элементтерді оқыту; жүйеленбеген, белгілі бір оқу орны, оқытушысы, оқыту жүйесі және әдісі дамыған оқыту шарасы. Әке-шеше, ата-ана, туған-туыстар, достар тарапынан, кез келген жерде, кез келген заманда және кез келген жолмен жүзеге асқан оқыту. «Табиғи әдіс» деп айтатын бұл оқыту жолы үйретіледі, оқытылуына «Жаттап алу» және «басқасына жеткізу, оқыту немесе үйрету» түсінігіне негізделеді. Материалды көбіне «аңыз-хабар» немесе «ауызша мәлімет» болады. Оның бір оқулығы немесе оқу құралы жоқ, біліп алынған, естілген, жеткізілген, аңыздан-аңызға, адамнан-адамға, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп келген хабарлар, мәліметтер, тәжірибелер, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар сынды.

Ең ерте дәуірлердегі, Антик дәуірдегі оқыту осыған негізделеді. Сократ, Платон, Аристотель, Анаксагор сынды Антикалық грек ойшылдары да дәрістерін атап өтілген әдіс бойынша орындалған болатын. Оқыту жалпы болады және әр түрлі ғылымды беруге арналады. Орта ғасырлардағы оқу орындарының оқыту бағыты да дәл осындай болған. Яғни ерте дәуірлерде және орта ғасырлардағы оқыту әдістері түрлі салаларда арнайы мамандар тәрбиелеуге арналған жоқ, кез келген салада белгілі деңгейде ілім немесе тәлім-тәрбие беруді мақсат тұтады.

Тәрбиелеу және дамыту міндеттерін шешудегі ұстаздың басшылық ету әрекеттері, амалдары мен құралдарының біртұтастылығына үйрету тәсілдері деп табылады.

Осы екі сипаттамада ортақ және негізгі екі мүше байқалады: оқытушы және оқушы. Ал оқыту болса, бұл екеуі арасындағы «үйрену-үйретуге» бағытталған өзара «түсіну-түсіндіру» тәсілі, «анықтау-біліп алу» методы. Бұл демек оқытушы-оқушының жағдайларын, санасын, түсінігін, ғылыми деңгейін

және саласын назарға ала отырып, оған оқыту әдісін таңдап алу шешуі, оқушының мұғалімнен қалай және қайсы тәсіл негізінде оқып алуды, ілім үйренуді анықтап қабылдауы екінші қатардағы маңызды дүние болып табылады. Үшінші дәрежеде жоғары оқу орнының материалды-техникалық базасы, оқыту жөніндегі сапасы, оқытушы-профессорлар ұжымының ұстаздық және шығармашылық сипаттарымен қасиеттері өте маңызы.

ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІНІҢ ЖІКТЕЛУІ

Ғылым адамдары, «тәлім-тәрбие, ілім үйрену» көзін негізгі алып, оқыту әдістерінің жаңа жіктеуін үш топқа бөледі:

1. Сөздік әдістер тобы; әңгімелесу, әңгіме, түсінісу, лекция кітаппен жұмыс

2. Көрнекілік әдістер тобы; бақылау, лабораториялық, практикалық, демонстрация, иллюстрация графикалық жұмыстар, әр түрлі жаттығулар

3. Практикалық әдістер тобы;

Оқыту әдістерін топтастырғанда оқыту процесінде іске асырылатын дидактикалық міндеттерді негізге алу қажет. Олай болатын болса, оқыту әдістерін төмендегідей жіктеуге болады:

1. Жаңа білімді меңгеру

2. Іскерлік дағдыны қалыптастыру

3. Білімді қолдану, білімді бекіту, шығармашылық іс-әрекетін дамыту

Осы орайда, оқушының ойлағыштық іс-әрекетінде оқыту әдістерін анықтағанда назарға алу керек, оған мына әдістерді ұсыну қажет:

1. Түсіндірме-иллюстративті әдіс

2. Репродуктивті әдіс

3. Проблеманы баяндау әдісі

4. Эвристикалық әдіс

5. Зерттеу әдісі

2. Дәстүрлі -классикалық оқыту

Адамзат тарихындағы ең ұзаққа созылған, ең көп қолданылған және қабылданған әдіс. «Есте сақтау» [bellek] қабілетіне сүйенеді. Жаттап алу, жадында тұту ерекшелігі бойынша бағаланады және қабылданады. «Ойлау», «Болжау», «Шамалау» мағыналарын да қамтитын «есте сақтау» ұғымы сол замандарда ең көп мән берілген сипатта болған. Ұстаздың сөздерін, оқыған дәрістерін, жазған сипатта болған. Ұстаздың сөздерін, оқыған дәрістерін, жазған кітаптарын жаттап алып, есіне сақтап, талапқа сай жеткізген немесе қайтып берген, оқып қалдырған адам, бұл оқыту түрінің мақсатын іске асырған болатын. Тиісті дәуірдегі бүкіл ілімдер, немесе дін ілімдері, жаратылыстану, әлеуметтану, медицина, астрономия, философия, психология сияқты белгілі алаңдардағы ғылымдарды жалпылай біліп алу түсінігі негізіндегі классикалық, дәстүрлі оқыту жүйесі XIX ғасырға дейін жалғасуын таныпты. Кінді, Фараби, Вакон, Дескортос, Кант сынды орта ғасырлар мен жаңа ғасыр сұламасы осы әдістеме бойынша оқыған және оқыту азаматтар болып табылады.

Дәстүрлі оқыту әдістемесі орындалған дәуірлерде оқу орындары да, оқу құралдары мен аппараттары бар еді. Түрлі салаларда және деңгейлерде әлемнің түп-түбірінде бой көтерген медреселер, мектептер, ілім-білім және мәдениет орталықтары аталған тәлім-тәрбиенің негізгі атқарушы ордаларына

жатады. «Рысала», яғни қазіргі күндегі «мақала» түрінде жазылған, бір немесе бірнеше тақырыпты қамтитын кітапшалар оқу құралы немесе оқулық ретінде қолданылған болса, олар «энциклопедист-ғылым» болып табылады.

3. Жаңа-Модерн оқыту әдісі; XIX-XXI ғасырларда жүзеге асқан, базасы, аппараттары, материалды, жүйесі, орындаушы адамдары және орындары, оқу құралдары және әдістері жаңа болған, қазіргі таңдағын түсініктер, талаптар, стандарттар және технологияға сай болған оқыту жүйесі болып есептеледі. Енді, жаңа-модерн оқыту жүйесі мен әдістері тақырыбын жоғары оқу орындарындағы оқыту тұрғысынан баяндап талқылауға атсалысамыз.

ЖОО-дағы оқыту әдістері және оқыту әдістерінің жіктелуі

Жоғарыда ілім-білім тарихы, оқыту жүйелері мен тәсілдері қысқаша мәлімет берген боламыз. Қазір, күніміздегі жоғары оқу орындағы оқыту әдістерімен олардың түрлерін сипаттарын, орындалу салалары мен аппараттарын анықтаймыз. Жоғары оқу орындары [ЖОО]-оқытудың ең төбесіндегі орындар болып, құрылыс мақсаттарына сай оқытады. Бастауыш мектеп, орта мектеп және лицей немесе колледжде табылған тәлім-тәрбиені, ілім-білімді арнайы сала, мамандық, білім беруді армандайды, ілім-білімнің кілтін береді, әдіс үйретеді. Яғни тиісті ілім-білімді қайдан, қай жол әдіспен, қалай және қайсы негізде алатының үйретеді. Ойлау және зерттеуге сүйенеді, жаттап алуға емес. Қазіргі таңдағы инновациялық техникалық аппараттарды қолданады, бүкіл ілім алу орындарын, ми және сезімдердің осыны жүзеге асыру үшін пайдаланады.

Оқыту әдістерінің мазмұнының пнықтауда жол, әдіс, құрал, қағида, сөздерін пайдаланудың синонимдік жағынан педагогикалық әдебиеттерде әр түрлі көзқарастар мен түсініктер байқалады.

«Оқыту әдістері»-ұстаз/оқытушы мен оқушының «тәлім-тәрбие» шарасын ойдағыдай, бірақ сол замандағы түсінік, талап, стандарт және техникаға сәйкес шешуге бағытталған өзара байланыс, «түсіну-түсіндіру», «оқу-оқыту» тәсілі деп анықталады.

«Оқыту әдістері»-оқыту үдерісіндегі оқушыларға «тәлім-тәрбие», «білім алу» негіздеріне сай терең де, тиянақты ілім беру, оқушыларды адамгершілік қасиеті жоғары рухта.

ЖОО-дағы оқыту әдістері

Оқыту тәсілдерінің негізгі мақсаты, дәріс кезінде оқушының дәріске қатысу және өзін толығымен дәріске беруін қамтамасыз ету, дәрістің ықпалы зор және өнімді-тиімді болуын жүзеге асыру болып табылады. Осы мақсаттағы оқытудың негізгі объектілерін оқытушы, оқушы және дәріс (оқу материал) құрады. Бірақ бұл ұш элементтің тиімділігін, өзара байланыстары мен атқаратын ролдерін анықтап реттеген әдістеме. Оқыту әдістерін дәрістің ерекшелігіне байланысты оқытушымен оқушы бірге шешіп алатын болса нәтижесі табысты болады. Осы орайда дәрістің апталық, жарты жылдық немесе жылдық бағдарламасын назарға алу керек.

Баяғыда және қазіргі таңда ЖОО-да дәрістерде түрлі әдістер қолданылған болатын. Олардың маңыздыларын төмендегідей атап айтуға болады:

Оқыту (дәріс) әдістері

1. Баяндау әдісі; ең аз ықпалы болған, оқушыны белсенділіктен алыстатқан кешен болып табылады. Зерттеулер мен анкеталар, баяндалған тақырыптардың 24 сағат кейін есте сақталған пайызының % 5-ден көп болмағанын көрсетеді. Ал дәріске аудиторияның белсенді қатысу қамтамасыз етілгенде, оқушының мотивациясының біліп алуын және бақылау табысының жоғары болғанын көзделеді.

2. Сұрақ-жауап әдісі; дәрістерде ең көп қолданылған тәсілдер қатарына жатады. Егерде бұл әдіс дұрыс және тиімді қолданылса, күшті мотивация жасайды және аудиториядағы бүкіл оқушыларды қызықтырып ынталандырады. Сұрақ қойылған соң, оқушыға ойлану уақытын беру керек, оқушымен, сұрақ-жауап арқылы байланыс орнату қажет.

3. Қайталау әдісі; Көбіне дәрістің басында немесе соңында оқытушы қолданған бір тәсіл. Өйткені қайталаған үйренеді, қайталау 180 рет болсада пайдалы деген мақал-мәтел осыған дәлел болады. Бұл әдісте оқушы әрқашанда белсенді жағдайда болады. Біліп алғанын көрсетеді, есінде сақтағанын айтып береді. Мен өзім де бұл әдісті қолданамын. Пәннің, тақырыптың маңыздылығын түсіндіру осы орайда өз әсерін тигізеді.

4. Мысал келтіру әдісі; Адамзат өмірінде ең көп із қалдырған, тәлім – тәрбие саласында ең көп қолданылған оқыту әдісі. Касиетті-киелі кітаптарда да басты әдіс «мысал келтіру әдісі» болып табылады. Адам баласына, ғылым-білім, мәдениет пен түсінігіне сәйкес мысалдар келтіріліп тақырып баяндалады. Шынменінде мысал келтіру оқушылары сондай-ақ тындаушылары тақырыпқа қызықтырады, оны есте сақтауға күшті әсерін тигізеді. Яғни дәрісті теориямен адами өмірдегі мысалдардың бірігуі арқылы өткізу нәтижесін тиімділігін арттырады.

5. Ақылды технология әдісі; XX және XXI ғасырларда оқу орындарында ең көп тараған және қолданылған әдіс. Дамыған өлкелердегі ЖОО көбіне «цифырлық жүйе» негізінде оқыту процесін жүзеге асыруда. Электронік оқу құралдары сондай-ақ интернет, инстаграм сынды ақпараттар қолданылып үйде, жұмыс және карьера орындарында білім алу мүмкіндіктері туылған болатын. «Қашықтықтан оқыту» жүйесі деп аталатын бұл процес әлемде өте көп қабылданған және орындалған.

Дәрістің тиімді, пайдалы, баяндаманың, анықтаманың өнімді болу үшін, «Теория мен байланысты біріктіру керек»; яғни дәрісті теория тұрғысынан баяндағанда оқушы мен байланыс орнату керек. Егер оқытушы оқушымен жақсы байланыста болмаса, дәрісінің маңызды әсері болмайды. Яғни оқытушы, аудиторияда бір ойыншы немесе актер рөлін ойнау керек, оқушымен әрқашанда байланыста болып, көзі, дауысы, әрекеті, сөзі арқылы оқушыны өзіне тартып алу, сабаққа қызықтыру қажет.

Сонымен қатар, сабақ бойынша әрекет жағдайында болу, орындыққа отырмау, аудиторияға ие болу, оқушыларды басқару, оларды тану, олардың өздеріне де сөздеріне де құрмет көрсету, адамгершілік қасиеттеріне тиіспеу, керек болғанда күліп сөйлеу, әзілдеу, және сабаққа жақсы дайындалып келу керек.

Оқытудың жаңа тәсілдері және қолданылған әдістердің тиімділігі

Қазіргі кезде ұстаздың оқушыларды сыни тұрғыдан ойлауға, олардың бір-бірінің іс-әрекеттерін бағалау өте маңызды. «Сыни тұрғыдан ойлау», - «ойлау туралы ойлану» деп сипатталады. Яғни маңызды нәрселерді талқылауды және тәжірибені ой елегінен өткізу; сабақты жоспарланған кезде өз басым оқушының пәнге деген қызығушылығын арттыру үшін тиісті уәж тудыру керек екенін білу қажет. Бір сынып оқушыларына немесе олардың кейбіреулеріне берілген бір тапсырманы тексеру осыған жатады. Оқушылардың жауапкершілігі, бір-бірінен байланысы, бірігіп-ортақ жұмыс істеу түсінігі мен қасиеті, ойлау қабілеті және т.б ерекшеліктерді талқылап бағалау керек. Сабаққа қатысу үлгерімін жоғары болып пәнін сыныпта өткізілуіне жан-жақты көңіл бөлгенмен, оқуға, тыңдап алуға, сабақтың дәрісіне мән бермеген оқушыларды әділдікпен қарап бағалауда оқыту тәсілдерінің тиімділігіне жатады.

Оқытудағы жаңа әдістердің бірі-оқушыларды сабаққа қызықтыру; сол үшін;

а-сабақтың мәні мен маңызыдылығы түсіндіріледі;

ә-мазмұны анықталады;

б-мақсаты баяндалады,

е-пайдасы еске салынады.

Бұл ерекшеліктерді қамтитын сабақты оқыту үшін алдын ала оны бір «план және жоба» негізінде жүзеге асыру қажет. Яғни сабақты ережелері бойынша жоспарлау; дайындық бөлімі; 5-10 мин; мазмұны мен мақсатын баяндау; 10-15 мин; мәні мен мақсатын түсіндіру 10-15мин; қорытындылау тұжырымдамалау-5мин.

Сабақтың соңында 3-5 мин оқушылардың сұрақтарымен сабақ туралы ой-пікірлерін ортаға салуына арнау маңызды деп ойлаймын.

Егерде оқушылар сабақ аяқтаған соң, сыныптан сыртқа шығарда сабақ жайлы өзара сөйлесіп жүрсе, қызықандарын көрсететін болса, үйде ата-аналары мен бұл сабақ туралы әңгімелесетін болса, сабақ арманына жетті, пайдалы да, табысты болды деп есептеледі.

Оқытудағы жаңа технологиялардың тиімділігі

Дүниеде білім беру саласында үлкен жаңалықтар және өзгерістер бар. Өлкелер көркейіп, өркениеттерін ең жоғарыға көтеруге атсалысқанда, оқыту тәсілдері мен технологияларын дамытады, жаңартады және жаңғыртады жас ұрпаққа көп мән береді, олардың жан-жақты, терең мазмұнды білім алуы н алдыңғы қатарға қояды. Жаңа оқыту технологиялары қолдана отырып оқытуға үлес қосады. Күшті мамандардың сабақ беруіне көңіл аударды. Жастарға бағытталған технологиялардың олардың ойлана білу қабілеттерін дамытуына, білім санасын жақсартуына, ой-өрісін кеңейтуіне, есте сақтау қабілетін өсіруіне көп көңіл аударды.

XX-XXI ғасырларда білім беру саласында көбіне қолданылған жаңа педагогикалық технологиялардың түрлері өте көп. Олардың ең маңыздылары және ең көп қолданылғандары төмендегідей:

1. **Дамыта оқыту технологиясы;** бұл әдіс жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал етеді. Дамыта оқыту технологиясы оқушыға өз бетінше ойланып, қорытынды жасай білуге, теориялық мәселелерді

практикада қолдана білуге баулиды, шығармашылық ізденіс әдістерін игеруге көмектеседі. Бұл бағытты Л.В Занковтың оқыту жүйесі бойынша жүргіземіз. Оған дискуссия, дидактикалық ойын түрлері, ойлау, сөйлеу, елестету, сөйлеу тілін дамыту жатады. Дамыта оқытуда білім даяр күйінде берілмейді, оған оқушы өз әрекеті арқылы қол жеткізеді. Сабақтың алғашқы ізденіс кезінде жаңа ақпарат жинап, оны ортаға салады, берілген ақпарат жеткіліксіз болса, қызығушылықтары оянып, ізденіс туындайды. Дамыта оқытудың жемісі-оқушы өз ойын ашық айтады, дәлелдейді, басқаның ойын тыңдап, көзқарасын құрметтей білуге үйренеді. Нәтижесінде: оқушылардың баршасы сабаққа қатысады, олардың білім деңгейін анықтауға болады оқушылардың көбін бағалауға мүмкіндік туады, ізденіске баулып, өз бетінше жұмыс істеуге үйретеді, шығармашылық белсенділіктері артады.

2. **Ойын технологиясы.** Оқыту процесінде ойын технологиясы ерекше орын алады. Ойын технологиясын қолдану-оқушының оқудағы іс-әрекетін және қалыпсыз жағдайда өз білімін қолдануға мүмкіндік береді. Ойын түріндегі сабақ оқушыларды қызықтырады.

3. **Проблемалық оқыту технологиясы.** Оқытушы оқу процесін басқара отырып, оқушылардың белсенді түрде өз беттерімен туындаған мәселелерді шешу, яғни оқушы тақырыпты өзі талдап, ашу мақсатында түбегейлі ойлау қабілеттері дамып, шығармашылық әрекетте іскерлік дағдылары қалыптасады.

4. **Сыни тұрғысынан ойлау технологиясы.** Бұл әдісте қолданып отырған мәселе бойынша әрбір оқушы өз топшылауын, өз пайымын білдіреді, өзіндік дәлелдер келтіреді, басқалардың ой-түйіндерін сынайды, пікірлерін ортаға салады. Бұл әдіс шәкірттерге де оқытушыларға да үлкен жауапкершілікті жүктейді. Оқыту әдістерін жетілдіруге, дамытуға, олардың тиімділігін арттыруға көмектеседі. Яғни оқушының оқу процесіне қызығушылығы артады, өз бетімен білім алады, тіл байлығы жетіледі. Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау сабақтарында мына мәселелерге басты назар аудару керек:

1. Сабақ өткізу кезінде, әрбір баладан еркін жауап алуға жағдай жасау.

2. Баланың бойында сенімділікті тәрбиелеу үшін жауабын санмен бағаламау.

3. Қиялын дамытып, жетілдіру үшін «менің ойымша» деген жауапқа дағдыландыру.

4. Әр түрлі жауапқа бірдей қарау, жақсысын мактап бұрысын сынамау.

5. Тіл байлықтарын дамыту үшін, жауабын соңына дейін тыңдау.

6. Жауап беруге тілек білдірмеген баланы еріксіз қинамау.

7. Оқушының дүниетанымының кеңіп, рухани өсуіне жағдай жасау.

8. Жеке тұлға ретінде өз пікірі бар тұлғаны қалыптастыру.

5. **Деңгейлік саралау технологиясы.** Деңгейлеп оқытудың мақсаты: әр оқушыны даму деңгейіне қарай оқу материалын менгерту. Деңгейлеп оқытуда әрбір оқушы өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, білім алуға мүмкіндік береді, білім деңгейі әр түрлі балаларға саралай жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Деңгейлеп оқытуда білімді игерудің бірнеше сатысы қарастырылады: төменгі деңгей (базалық), бағдарламалық, күрделенген деңгей, яғни барлық оқушы берілген тақырыпты меңгеруі тиіс.

6. **Жекелеп оқыту технологиясы.** Ұстаз бір ғана дарымен өзара қатынаста болады. Яғни оқушы тек оқу құралдарымен өзара қатынаста болады. Жек оқытудың басты жетістігі баланың қабілетімен оқу мазмұнын өз қабілетіне қарай бейімдеу.

7. **Топтық технология.** Бұл технологияда сынып оқушылары бірнеше топтарға бөлініп әрекет жасайды. Бірлесіп жұмыс істеуге үйренеді.

8. **Коммуникативті оқыту технологиясы.** Сабақта сұхбат және монологты оқытудағы жағдайды жасайды. Коммуникативті әдіс, оқушылардың танымдық әрекетін ұйымдастырудың негізгі құралы болып табылады. Бұл әдісті қолдану кезінде қарым-қатынас дағдысы, тұлғаның адамгершілік қасиеті, өзінің орта мақсаты, тілегіне бағына білуін қалыптастырады.

9. **Модульдік оқыту технологиясы.** Бұл технологияны қолдану кезінде оқушылардың пәнге деген қызығушылығы, ізденушілік, шығармашылық бағыттары артады. Оқу материалдарың бұл технологияларда бөлшекке, блокқа бөліп бөліп оқыту. Бұл жүйе кәсіби қазақ тілі сабақтарында жұмыс жүргізуде мамандыққа бағытталған дағды мен біліктілікті арттыруға себебін тигізеді. Жаңа технологияға сай оқыту әдіспен қатар, сол әдістерді қолданатын құралдар да қажет. Жоғарыда көрсетілген барлық технологияларды сынайы орынды, шеберлікпен қолдана білсе, үлкен нәтиже- лерге жетуге болатыны және жоғары дидактикалық жетістіктерді байқауға болатындығы анық. Негізінен оқытушы үшін қатыт қалған педогогикалық технологияның әдісі болуы мүмкін емес. Әр оқытушы алдындағы аудиторияға қарай өз әдісін қолданады. Ең бастысы-алдындағы шәкірттерге дұрыс жеткізіп, білім теңізіне тарта білу керек. Білім беру жүйесіндегі осындай әдіс-маңыздылығы зор. Оқу процесінде осы технологиялардың қай-қайсысы болмасын оқушылардың жоғары, өз ойын дәлелді, жүйегі жеткізе алатын, қоғамға еркін сіңетін өндіріске белсенді араласа алатын, азамат қалыптасады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті-ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, жеке адамды қалыптастыруда және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдай жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу» білім беру жүйесін дамыту міндеттері көзделеді. Осыған байланысты түрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен оқушылардың жас ерекшеліктері мен білім деңгейлеріне қарай таңдай білу және тәжірибе арқылы тексерудің маңызы зор. Ең бастысы, мұғалім қандай технологияны пайдаланса да негізгі мақсаты оқушының білім деңгейін көтеру, жетілдіру, сабаққа деген қызығушылығын арттыру, мұғалім мұнда әрине бір ғана әдіспен шектелмей, шығармашылығын жан-жақты дамытып, озық іс-тәжірибелерді пайдалана білуі шарт. Алдымен әрине мұғалім сол әдісті өзі жан-жақты меңгеруі керек. Содан кейін оқу тәжірибесінде пайдаланып, шығармашылық бағытта дамытып, нәтижеге жету керек.

Осындай технологиялардың бірін мен оқу үрдісінде Н. А. Оразақынованың «Сатылай кешенді талдау» технологиясын қарастырдым. Себебі, қазіргі кезде қазақ мектебінде қазақ тілінен бастау алған сатылай кешенді талдау технологиясы казак әдебиетін, орыс мектебіндегі қазақ тілі, ағылшын тілі, математика, химия пәндерін оқытуда кеңінен қолданып жүр. Сатылай кешенді талдауды айтпастан бұрын тілдік талдауға

тоқталсақ. Тілдік талдаудың өзіндік ерекшеліктері мен маңыздылығы туралы зерттеуші ғалым С. Исаев былай дейді: «Мектепте болсын, оқу орындарында болсын қазақ тілі пәнінен теориялық материалды жақсы ұғынып, алынған білімді тұрақтандырып, оқушының ол туралы практикалық дағдысын қалыптастырудың бірден-бір жолы-сөйлем талдау, өйткені ол талдау арқылы етілген тілдік құбылысқа байланысты материалды құр ережені жаттап емес, саналы түрде қабылдап түсіне алғаны, ал білімін өз бетінше практикада қолдана білу дағдысы байқалады. Егер оқушы сөздің морфологиялық құрамын, яғни сөз қандай бөлшектерден тұра алатынын, сөйлем мүшелерінің анықтамалары мен сұрақтарын ағызып айтып тұрғанмен, сөйлемді дұрыс талдай білмесе, жекелеген сөздердің морфологиялық құрамын (түбір, қосымша, түрлерін) анық ажыра алмаса, сөйлемдегі сөздердің байланысын дұрыс таба алмай, сөзге сұрақты дұрысқоя алмай қалғандардың ережелерді қанша жақсы білгенімен, оқушының білімі жеткілікті дей алмаймыз.

Демек, сөйлемді грамматикалық жағынан дұрыс таңдай білу тілдік құбылыстардың мәнін оқушылардың нақты түсінуімен, грамматикалық дағдысын практикалық жағынан қалыптасуымен байланысты». Бұл пікір орынды айтылған, себебі оқушы теория да алған білімін практикада қолданбаса онда оның алған білімінің сапасы жоқ деп айтуға болады.

Тілдік талдаудың маңызды шарттарының бірі - женілден күрделіге қарай бағытталуы. С. Исаев тілдік талдау жүргізуде осы принципті ұстанған. Морфологиялық талдауда түбір, жұрнақ, жалғауды бірден атымен атамай, негізгі морфема және қосымша морфема деп атайды. Талдау күрделенген сайын «морфема» терминін алып тастап, түбір, жұрнақ, жалғаудың өзіндік ерекшеліктеріне тоқталады. Мысалы:

А-Кел-негізгі түбір морфема, -дің қосымша морфема, ілік септік жалғауы. Кез-келген талдау жүйелікті қажет етеді. Мысалы, морфологиялық талдауды өтпестен бұрын синтаксистік талдауға көше алмаймыз, себебі, арадағы логикалық байланыс үзіледі. Тілдік талдаудың тағы бір ұстанымы-уақытты үнемдеу. Егер әр талдау сайын теориялық ережелерді жаздырып отырсақ, уақыт жағынан ұтыламыз. Сондықтан бұл жағдайда белгілі бір шарттылыққа көшкен жөн. Фонетикалық талдауда: А-жуан, езулік, ашық дауысты;

Ә-жіңішке, езулік, ашық дауысты; -деген мысалды келтіре отырып, егер кез-келген сөйлемдегі дауысты дыбыстарды осылай талдаса, біріншіден-тіл біліміне қойылып жүрген көп сөзділіктен, екіншіден-уақытты ұтымды пайдаланады. Жалпы, сатылай кешенді талдау дегеніміз- оқытудың мақсаты, міндеттері, әдіс-тәсілдері, өзіндік ерекшеліктері бар және оқушыларға білімді ғылыми құндылықтарды бағалай, қолдана білуге үйрететін негізде сатылай, жүйелі, кешенді меңгертіп, ұлттық құндылықтарды бағалай, қолдана білуге үйрететін оқыту түрі. Сатылай кешенді талдау оқушыларға қазақ тілі ғылымының мазмұны мен жүйесін, оның сездік құрамын және грамматикалық құрылысын, сөз байлығын, әдеби тіл нормасын үйретіп, дұрыс сөйлеу, сауатты жазу дағдысын қалыптастырады. Сатылай кешенді талдау- қазақ елінің технологиясы. Себебі осы технологияны теориялық негізге ала отырып, А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, Т. Шонанов, М. Жұмабаев, К. Жұбанов сияқты көрнекті ғалымдар тұжырымдама жасаған.

Бұл технологияның негізгі ұстанымы:

1. Тұлғалық құрылымына карай-өзін-өзі дамыту.
2. Колдану деңгейіне карай- жеке пәндік.
3. Ұйымдастыру формасын карай- сыныптық-сабақтық, топтық, ұжымдық оқыту тәсілі.
4. Карым-катынас әдісіне карай- тұлғаларға бағдарланған, интымақтастық педогогикасы, еркін тәрбие.
5. Басымдылық танытатын тәсіліне карай- дамыта оқыту, ізденушілік, шығармашылық, сұхбат, ойын түрлері.

Сатылай кешенді талдай оқыту туралы педагог-ғалым В.Беспалько зерттеу еңбектерінде деңгейлеп, саралап оқытуға көп тоқталады. Ғалым оқу материалдарын меңгерудің төрт деңгейін ұсынады: бірінші-оқушылық деңгей; екінші-алгоритмдік деңгей; үшінші-ізденушілік деңгей; төртінші-шығармашылық деңгей. Деңгейлік тапсырмаларды орындауда мынадай әрекеттер жүзеге асады:

- интеллектуалдық іс-әрекеттер;
- о йлау операциялары (талдау, жинақтау, жіктеу, т.б.)
- тіл таңбаларын колдану.

Осы тілдік материалдарды сатылай кешенді талдаудың оқушыларға берер пайдасы мынадай:

1. Тілдік талдау жүргізу барысында қажетті білімді еске түсіре отырып, пән ішілік байланысты жүзеге асыру;
2. Әр сала бойынша сатылай кешенді талдаудың жүйесін пайдалана отырып, ауызша және жазбаша баяндау дағдысын қалыптастыру;
3. Тілдің әр саласы бойынша теориялық материалды ғылыми түрде терең меңгеру;
4. Тілдік формалардың атқаратын қызметін, мағыналарын ажырата білу;

Бұл талдау арқылы, оқушы игерген білімді сауатты баяндауға, теориялық білімді терең игеруге, ғылыми тілде сөйлеу және жазу стилін бастауыш мектеп қабырғасында-ақ қалыптастыруға дағдыланады. Қорыта айтқанда, «Сатылай кешенді талдау» оқушы бойында тұлғалық даму мен ойлау, есте сақтау, қиялдау елестету сияқты танымдық-психологиялық қасиеттердің дамуына бағытталған оқытудың түрі».

Н. А. Оразакываның айтқанындай, бұл талдау ғылыми жетістіктердің бірі.

Оқытудың тағы да табысты, талім-тәрбиенің сапалы да саналы, қызық және тиімді болу үшін:

- Интерактивті технологиялардан тиімді пайдалану қажет,
- Модулдеу, конструкциялау, жобалау, болжамдау педагогикалық әрекеттерді меңгеру,
- Педагогикалық тәжіримебенін тиімді таралуы,
- Сапаны дамыту жоспары мен стратегия-план және жобаны дұрыс қолдану,
- Әдіс-тәсілдерге іздену, зерттеу, жобалау әрекеттеріне көмек беру,
- Заманауи бағыттары бойынша оқытушыларға семінерлер өткізу,

- Кәсіптік шығармашылық іс-әрекеттердің себептерін анықтап алуға белсенді әдіс тәсілдер енгізу,
- Мемлекеттік және әлемдік деңгейдегі прнпйы пәндер олимпиядасын ұйымдастырып өткізу,
- Педагогикалық көрмелер ұйымдастыру керек.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. O. Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1917.
2. Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, TDV İslam Ansiklopedisi, (islamansiklopedisi.org.tr/talim-ve-terbiye
3. Ziya Gökalp, Milli Terbiye, Ankara 1921.
4. İ. H. Uzunçarşılı, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşumu ve Gelişimi, Ankara 1991.
5. Martin Trow (1973), Problems in the trantion from elite to mass higher education, Berkeley, <http://www.eric.ed.gov/ERIC WebPortal/search/determini.jsp?>
6. Bakvis, Herman and David M.Cameron(2000), “Post-secondary education and the SUFA, IRPP
7. Green, Madeleine, F., Leaders for a New Era: Stagies for Higher Education, New York ed. 1988.
8. O. Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1917.
9. Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, TDV İslam Ansiklopedisi, (islamansiklopedisi.org.tr/talim-ve-terbiye
10. Ziya Gökalp, Milli Terbiye, Ankara 1921.
11. İ. H. Uzunçarşılı, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşumu ve Gelişimi, Ankara 1991.
12. Sabri HİZMETLİ, Türkiye’de Vakıf Üniversiteleri, Almatı 2009.
13. Sabri HİZMETLİ, Orta Asya Coğrafyasında Eğitim Sistemleri, Eskişehir 2013.
14. Sabri HİZMETLİ, Ana Dilinde Eğitim-Öğretim, Almatı 2015.
15. Sabri HİZMETLİ, Kazakistan’da Din Eğitim ve Öğretimi, Almatı 2016.
 - a. Sabri HİZMETLİ, İnsan Eğitimi ve Öğretimi: Tarihi Arka Planı ve Bugünü, Almatı 2017.
16. Sabri HİZMETLİ, Yüksek Öğretim Kurumlarında Ana Dili ve Yabancı Dil Eğitimi Yöntemleri, Almatı 2020.
17. Sabri HİZMETLİ, Orta Mekteplerde ve Kolejlerde Ana Dili ve Yabancı Dil Eğitimi Metotları, Almatı 2020.
18. Sabri HİZMETLİ, Orta Mekteplerde ve Kolejlerde Ders Metotları, Almatı 2020.
19. Hüseyin Ağca, Ailede Eğitim, TDV yay., Ankara 2006.
20. Houria Yekhlef, Yabancı Dil Öğretiminde Çağdaş Metotlar, Almatı 2007.
21. Хурія Екхлеф, Шет тілін оқыту технологиялары, Алматы 2008.
22. Houria Yekhlef, Yabancılar İçin Temel Türkçe-Alıştırımlar, Almatı 2010.
23. Houria Yekhlef, İpek Yolu Bağlamında Dillerarası İlişkiler ve Etkileşim, Almatı 2017.
24. Houria YEKHLEF, Шет тілін менгеру-заман талабы», Алматы 2018.
25. TDV İslam Ansiklopedisi, “Eğitim-öğretim” mad., İstanbul 1983.

Слущкий Ярослав
Донбаський державний коледж технологій та управління
(Торецьк, Україна)

КОМПЕНСУЮЧА ФУНКЦІЯ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ІНОЗЕМНОГО СТУДЕНТА

У статті розглянута компенсуюча функція, що виконує важливу роль в адаптаційному процесі іноземного студента. Виділено, що іноземний студент повинен усвідомити наявність особистісних соціокультурних та мовних проблем – це призведе до розуміння необхідності формування та розвитку міжособистісних навичок. Підкреслено, що саморозвиток студента є ключовим елементом соціально-педагогічного супроводу, тому що, в такому випадку, виникає прагнення до особистісної самореалізації.

Ключові слова: іноземний студент, адаптація, соціально-педагогічний супровід, саморозвиток, самореалізація.

The article deals with the compensatory function that plays an important role in the adaptation process of a foreign student. It is highlighted that a foreign student must be aware of the existence of personal socio-cultural and language problems – this will lead to an understanding of the need for the interpersonal skills formation and development. It is emphasized that the student's self-development is a key element of socio-pedagogical support, because, in this case, a desire for personal self-realization is appeared.

Key words: foreign student, adaptation, social and pedagogical support, self-development, self-realization.

З посиленням глобалізаційних процесів відбувається розширення можливості для студентів проходити навчання в закордонних навчальних закладах. При цьому, учень опиняється в новому соціальному оточенні, що передбачає необхідність вирішення виникаючих у зв'язку з цим проблем, таких як мовний бар'єр, взаємодія з представниками іншої культури. Таким чином, необхідним аспектом адаптації іноземного студента виступає соціально-педагогічний супровід, що може забезпечити більш плавний процес соціалізації особистості і скоротити негативні наслідки залучення студента до нового соціокультурного середовища. Так, за висновками С. Бадер, «соціально-педагогічний супровід націлений на вирішення життєвих труднощів суб'єкта, має свою структуру, послідовність (алгоритм реалізації), арсенал форм, методів та засобів діяльності» [1, 24].

Таким чином, процес соціально-педагогічного супроводу має свою структуру, що складається з певних функцій, кожна з яких є важливою складовою ефективної роботи всієї моделі адаптації іноземного студента. Однею з такого роду функцій ми можемо визначити *компенсуючу*.

Слід зазначити, що іноземний студент, який перебуває в новому соціумі, починає відчувати певні труднощі в конкретних повсякденних та академічних моментах, що призводить до розуміння особистістю наявності у неї певного роду недоліків, перешкоджаючих здійсненню якісної освітньої діяльності.

Для вирішення проблем, що призводять до виникнення відчуття наявності недоліків, студенту необхідно проводити заходи, що дозволяють зменшити негативні наслідки зміни культурного середовища.

Так, перш за все, іноземний студент повинен усвідомити і визначитися з діяльністю, яка йому найбільше подобається (де він буде здатен якомога кращим способом проявити свої якості, що згодом стане передумовою до появи і поступового розвитку міжкультурних навичок у зв'язку з тим, що проводячи таку діяльність, студент буде взаємодіяти з представниками нової для себе культури). Таке усвідомлення є важливим елементом, що підтверджується висновками І. Галатир, що «соціально-педагогічний супровід є неефективним, якщо він не відповідає інтересам школярів чи студентів. Види діяльності, що складають програму соціально-педагогічного супроводу, повинні мати виражений практико-орієнтований характер (розвиток умінь і навичок у сфері спілкування, взаємин, пізнання, самовладання тощо)» [2, 77].

Але в даному випадку, при виконанні діяльності у сфері, де особистість може себе найкращим чином проявити, такі навички будуть формуватися більш активно, тому що студент буде виконувати діяльність спонтанно, у зв'язку з наявністю розумових та емоційних зв'язків, що сприяють ефективному виконанню поставлених завдань, які не «потрібно», а «є бажання» виконати. Таким чином, застосування в системі соціально-педагогічного супроводу діяльності зрозумілої для студента, дозволить провести більш якісний адаптаційний процес.

У свою чергу, Г. Єфремова зазначає, що «під час застосування соціально-педагогічного супроводу формуються професійні вміння й навички, реалізуються механізми професійної ідентифікації особистості, підвищується рівень професійної компетентності фахівця» [3, 69]. Зазначимо, що професійною компетентністю можна вважати діяльність, яка стимулює іноземного студента до саморозвитку і самореалізації. Так, особистість, що усвідомлює необхідність постійного саморозвитку в різних напрямках, а особливо в межах своєї наявної або майбутньої спеціалізації, є більш пристосованою до соціалізації в нових соціокультурних умовах. Це пов'язано з тим, що іноземний студент, перебуваючи в іншій країні для навчання, усвідомлює ті складності, які негативно вплинули на адаптацію – від бар'єрів мовного плану до розуміння культурних особливостей іншого суспільства. Однак, такі труднощі стимулюють бажання усунути негативні наслідки зміни соціального середовища, що можливо, в тому числі, за допомогою саморозвитку особистості.

Таким чином, студент, який має навички саморозвитку є більш гнучким у соціальному плані, тому що здатен мобілізувати свої внутрішні ресурси для вдосконалення знань та умінь, що призведе до саморозвитку та більш швидкого процесу адаптації.

Дещо інша характеристика може бути спрямована до навички прагнення особистості до самореалізації. Пов'язана вона з тим, що іноземний студент, починаючи своє навчання в іншій країні повинен мати об'єктивне уявлення щодо рівня своїх знань та умінь. Таким чином, іноземному студенту необхідно шляхом самореалізації активізувати свій творчий хист для проходження процесу навчання у достатній якості. Однак, самореалізації, тобто

застосуванню своїх здібностей, може перешкодити недостатній рівень адаптації до нових соціальних умов, що визначає необхідність в саморозвитку та, таким чином, допоможе розвинути необхідні якості та компетенції, що стануть основою соціалізації особистості в новому культурному оточенні.

Отже, компенсуюча функція соціально-педагогічного супроводу іноземного студента є одним з елементів якісного процесу соціалізації особистості та використовує при цьому аспекти саморозвитку та самореалізації, які є взаємопов'язаними елементами, що допомагають вибудовувати дії студента задля вирішення виникаючих в процесі адаптації проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бадер С. О. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодшого школяра: змістовний аспект / Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». – 2016. – Вип.1(38). – С. 23–26.
2. Галатир І. Теоретичний аналіз поняття соціально-педагогічний супровід роботи з молоддю загальноосвітніх та вищих навчальних закладів інклюзивної орієнтації // Молодь і ринок. – 2014. – №10 (117). – С. 74–78.
3. Єфремова Г. Л. Соціально-педагогічний супровід як провідна умова розвитку професійної адаптивності соціальних педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти / Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – №10(54). – С. 65–74.

Соатов Б. А.
(Жиззах, Ўзбекистон)

БОЛАЛАРНИ МАКТАБГА ТАЙЁРЛАШДА ОИЛА ВА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ҲАМКОРЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотация: Ушбу мақолада жамият тараққиётида болани мактабга тайёрлашда оила ва боғча ҳамкорлигининг беқиёслиги ҳақида фикрлар билдирилган.

Калит сўзлар: Оила, таълим–тарбия, маънавий тарбия, ахлоқий тарбия, эстетик тарбия, жисмоний баркамоллик, меҳнат тарбия.

Аннотация: В этой статье отражена роль и значения семьи и дошкольного образования в подготовке детей к школе.

Ключевые слова: Семья, обучение-воспитание, духовное воспитание, умственное воспитание, эстетическое воспитание, физическое совершенство, трудовое воспитание.

Annotation: This article outlines the role and importance of family and preschool education and preparing children for school in the development of society.

Key words: Family, education, spiritual education, axcial education, aesthetic education, coaching education, physical perfection.

Мактабгача ёшдаги болаларни мактаб таълимига ҳар томонлама етук қилиб тарбиялаш давлат аҳамиятидаги вазифадир. Чунки, мактабгача таълим бола ҳаётининг кейинги йиллари учун пойдевордир. Мактабгача таълим ҳаётининг қарашлар билан ўлчанганда қисқа вақтни ташкил қилса ҳам, ҳаётнинг кейинги йиллари учун таъсири жуда аҳамиятлидир. Ҳаётининг кўникма, билим ва одатларнинг асосини ташкил этган мактабгача ёшдаги болаларга берилаётган имкониятлар қанчалик кенг бўлса, ёш ота-оналарга болалар тарбияси ҳақида сабоқ бериш ҳам шунчалик муҳимдир. Тарбия давомида ота-оналар ўз таъсирининг аҳамиятлилигини ва уни тўғри ташкиллаштириш учун фаол иштирокчилар эканликларини қалбдан ҳис этишлари лозим. Мактабгача таълим муассасаси соғлом, ҳар томонлама етук болаларни тарбиялаш учун зарур ташкилий, услубий, психологик, педагогик шарт-шароитлар яратади, болаларни мунтазам равишда таълим олишига ота-оналарга ёрдам беради. Мактабгача таълимни тўғри ташкил этилиши оила ва мактабгача таълим муассасасига ҳар томонлама боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси давлат мактабгача таълим муассасаси тўғрисидаги Низомга мувофиқ бола мактабгача таълимни доимий фаолият олиб бораётган мактабгача таълим муассасаларида, нодавлат мактабгача таълим муассасаларида, оилавий мактабгача таълим муассасаларида, қисқа муддатли гуруҳларда олади. Ота-оналар ўз болалари учун таълим-тарбия шакллари, таълим бериш тилини, болага таълим-тарбия бериш учун зарур шарт шароитлар яратилишини ҳамда боланинг шахсига нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлиши белгиланган. Болани мактабга тайёрлашда оиланинг ўрни жуда каттадир. Бола тарбиясида

оиланинг барча аъзоларидан нафақат болаларга нисбатан тўғри муносабатни, балки уларнинг тақдири учун юксак маъсулият ҳиссини ҳам талаб қилувчи қийин ва мураккаб ишдир. Оилада ва мактабгача таълим муассасасида болани мактабга тайёрлашда тарбияни ҳар томонлама, жумладан, маънавий, ахлоқий, ақлий, эстетик, жисмоний ва меҳнат тарбияларини биргаликда олиб бориши яхши самара беради.

Маънавий тарбияни болага ўтмишда Ватан равнақи, эл-юрт тинчлиги ва фаровонлиги йўлида курашган халқ қаҳрамонлари ҳақида гапириб бериш, давлатимизнинг рамзий белгилари билан таништириш, мустақиллик, Ватан, ҳақидаги шеър ва қўшиқларини ўргатиш орқали сингдириш мумкин. Болаларни маънавий баркамол ва жисмоний соғлом бўлишлари учун оилада соғлом ижтимоий муҳитни яратиш, миллий руҳ ва турмуш тарзини ҳисобга олган ҳолда фарзандларда ота-онага меҳр-муҳаббат, ҳурмат ҳиссини тарбиялаш, фарзандларга чуқур дунёвий билим бериш, уларнинг маърифатли ва маънавиятли кишилар бўлиб етишишини таъминлаш, уларни мустақил фикрлашга ўргатиш, истиқлол ғоялари ва миллий мафкурага садоқат руҳида тарбиялаш зарур. Фарзанд ота-онанинг суянган тоғи, ҳаётининг меваси ва келажакдаги ишончи, шунингдек, оила шажарасининг давомчиси бўлиб, ҳар бир ота-она ўғил-қизининг юксак ҳулқ –атвор эгаси, маърифатли, маданиятли, ҳалқига, Ватанига фойдаси тегадиган касб ёки ҳунар эгаси бўлиб камол топишини орзу қилади. Орзунинг ўзи билан мақсадга эришиб бўлмайди, албатта. Мақсадга эришишнинг бош йўли ота-оналарнинг барча инсоний ва умуммиллий фазилатлар бўйича ўз оила аъзоларига, фарзандларига шахсий намуна кўрсатишда намоён бўлади. "Қуш уясида кўрганини қилади", деганларидек, ота-она ўз фарзандлари кўз олдида ҳалоллик, поклик, меҳнатсеварлик, ўзаро муносабатда инсон камолотининг тугал бир намунаси сифатида гавдаланиши керак. Шунда ота-онанинг гўзал инсоний ҳислатлари болага ўтади. Оилавий тарбия жараёнида яна бир тарбия орқали боланинг бир қатор ахлоқий жиҳатлари шаклланадики, бошқа ҳеч қайси тарбия объекти оиладагидек юқори натижа бермайди. Уларда инсонпарварлик, меҳр-мурувват, раҳм-шавқат, ҳамдардлик, муомала маданияти, бурч ва садоқат, миннатдорчилик каби инсоний фазилатлар шаклланади. Фарзандни оилавий ҳаётга тайёрлашда аждодлардан ўтиб келаётган бой маънавий мерос, ахлоқ-одоб, урф-одат ва аънаналарни бугунги кун билан уйғунлаштирган ҳолда сингдириб бориш мумкин. Келажак авлодга эстетик тарбия беришда ҳам оиланинг муҳим ўрни бор. Оила даврасида қўшиқлар куйланиши, бирор эртақ ёки асарни оила даврасида ўқиш, бирга спектакль ёки кино кўриш ва таҳлил қилиш, кийиниш маданиятини шакллантириш, уйда гуллар парвариш қилиш, расм солиш ва ҳоказолар болани эстетик тарбиясини шакллантириш жиҳатларидир. Бола ҳаётида меҳнат тарбияси ҳам муҳим ҳисобланади. Болаларни меҳнатга муҳаббат руҳида тарбиялаш, уларга меҳнат қилиш одобини шакллантириш ва кўникмалар ҳосил қилишда, уларнинг қизиқишлари ҳисобга олингандагина эришилади. Ота-оналар болани мактабга тайёрлашда унда меҳнат кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга, меҳнатга эҳтиёжини тарбиялашга, бошқаларнинг меҳнатини қадрлашга, меҳнат натижаларини эҳтиёт қилишга ўргатиши лозим. Меҳнат болаларда уюшқоқлик, диққат, саранжом-саришталикни тарбиялаш, шунингдек мақсадга эришишда матонат

каби ирода хусусиятларини ривожлантириш воситасидир. Ота-оналар вояга етказётган фарзандларининг жисмоний баркамоллигига ҳам ўта маъсулият билан қарашлари лозим. **Масалан:** эрталабки бадантарбия машқларини болалар билан биргаликда бажариш, тўғри ва витаминларга бой овқат бериш, дам олишни, уйқуни тўғри ташкил этиш, вақтида шифокор назоратидан ўтиб туриш бола учун муҳимдир. Бола мактабгача таълим муассасасида энг яхши фазилатларни оила шароитида давом эттириб, оилада эгаллаган энг яхши фазилатларини эса мактабгача таълим муассасасида қўлласа, исталган ижобий натижаларга эришиши мумкин. Тарбиячилар оила тарбиясига доир тажрибаларидаги ижобий ишларни кўрибгина қолмай, уни қўллаб қувватлаш асосида ота-оналар эътиборини бола тарбиясида ҳали ҳал этилмаган вазифаларга ҳам қаратишлари лозим. Ота-оналар билан ишлашда тарбиячи алоҳида иш шаклларида фойдаланса мақсадга мувофиқ бўлади. Масалан: тарбиячининг болани уйига ташрифи—оила шароити, боланинг оиладаги ҳулқи, қизиқишлари, оиланинг бола тарбиясидаги ижобий тажрибаларини ўрганишдан иборатдир. Тарбиячи боланинг уйига текширувчи сифатида эмас, балки дўст, бола тарбиясидек мураккаб ишда ёрдам берувчи сифатида бориши, оила аъзолари билан назокат ва хушмуомалалик билан муносабатда бўлиши керак. Тарбиячи ҳар гал ҳар оилага боришидан аввал ўз олдига мақсад қўйиши, қайси мавзуда суҳбатлашишини олдиндан белгилаб олиши лозим. Ота-оналарга бериладиган саволларни пухта ўйлаши лозим. Тарбиячи ота-оналар ҳурматини қозонмоқ учун аввал ота-оналарга боланинг ижобий фазилатлари тўғрисида фикрини айтади, кейин уларнинг фарзанди тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларини билиб олади ва боланинг уйдаги ҳаётини қандай ташкил этиш кераклиги, унга нималарни ўқиб ва ҳикоя қилиб бериш мумкинлиги, боланинг кун тартиби уни оила меҳнатида қатнаштириш, катталарга ҳурмат руҳида тарбиялаш каби таълим-тарбия ишлари мазмуни ва усуллари бўйича тавсия беради. Албатта, тарбиячининг оила билан олиб борадиган ишида боланинг ёши, имкониятлари ва ўзига хос хусусиятлари эътиборга олинади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни оилада тарбиялашни, ота-оналар билан ҳамкорликни бундан кейин янада такомиллаштириш йўлларини излаб топиш, оилавий таълим билан ижтимоий таълим ўртасидаги алоқани мустаҳкамлаш педагогларнинг муҳим вазифасидир. Мактабгача ёшдаги боланинг мактаб таълимига ўтиши ҳаммиша унинг ҳаёти, ахлоқи, қизиқиши ва муносабатларида анча жиддий ўзгаришларни юзага чиқаради. Шунинг учун болани мактабгача таълим муассасаларида ва оилада мактаб таълимига ҳамкорликда тайёрлаш, мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари асосида эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш ва ривожлантириш муҳимдир. Мактабгача таълим муассасаси ходимларининг энг биринчи вазифаси тарбияланувчиларнинг ота-оналари ва оиласининг бошқа аъзолари онгида бола тарбиясида оила биринчи даражали аҳамиятга эгаллиги ва ҳар бир оила болаларининг фаоллашувида оилавий ва ижтимоий тарбиянинг бирлигига эришилгандагина кутилган натижага олиб келишига чуқур ишонч уйғотишдир.

Хулоса қилиб айтганда, мактабгача таълим муассасаси ва оилада мактабгача ёшдаги боланинг таълим-тарбиясига алоҳида эътибор қаратиш,

уларда ҳар томонлама, жумладан, маънавий, ахлоқий, ақлий, эстетик, жисмоний ва меҳнат тарбияларини шакллантириб мактабга кузатиш болани ривожланишида юқори самара беради. Бола мактабгача таълим муассасасида олган билимларини мактабда давом эттиришга шундагина қийналмайди. Шундай қилиб, бола тарбиясида оила билан ҳамжиҳатлик, ҳар икки томоннинг маъсулият билан ёндошиши, болани баркамол шахс этиб вояга етишида заминдир.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ўзбекистон Республика Вазирлар Маҳкамасининг 528-сон қарорига 1-илова “Давлат мактабгача таълим муассасаси тўғрисида”ги Низом Т.: 2017 йил 19 июль
2. Ф. Қодирова ва бошқалар “Мактабгача педагогика” Т.: “Маънавият” 2013й
3. www.pedagog.uz
4. www.Ziyonet.uz
5. www.tdpu.uz

Солиева Фароғат Нематжановна
(Тошкент, Ўзбекистон)

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Аннотация. Ушбу мақолада бошланғич синф ўқитувчиларини инновацион педагогик фаолиятга инновацион ёндашувнинг қарор топшиш босқичлари, инновацион фаолиятни амалга ошириш функциялари ўз ифодасини топган.

Таянч сўзлар: бошланғич таълим, бошланғич синф ўқитувчиси, инновация, инновацион фаолият, ижодкорлик, босқич.

Бошланғич таълим босқичида ўқувчиларга билим бериш, уларнинг мустақил фикр юритишларига замин яратиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу вазибаларни амалга ошириш учун бошланғич синф ўқитувчиси таълим соҳасига кириб келаётган янгиликлардан хабардор бўлиши, ўз фаолиятида янги-янги инновацияларни қўллаш билиши, яъни ўзининг инновацион фаолиятини шакллантирган бўлиши талаб этилади.

Инновацион фаолият илмий изланишлар, ишланмалар яратиш, тажриба-синов ишлари олиб бориш, фан-техника ютуқларидан фойдаланиш асосида янги технологик жараён ёки янги такомиллаштирилган маҳсулот яратишдан иборат жараён ҳисобланади. Инновацион фаолият янги ижтимоий талабларнинг аънанавий меъёрларга мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолиятдир. Инновацион фаолият бошланғич синф ўқитувчисидан руҳий, ақлий, жисмоний кучини маълум мақсадга йўналтириш асосида назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни эгаллаш, амалий фаолиятни назарий билимлар билан тўлдириб бориш, билиш, лойиҳалаш, коммуникатив нутқ ва ташкилотчилик маҳоратини ривожлантиришни талаб этади.

Шунингдек, инновацион фаолият янги ижтимоий талабларнинг аънанавий меъёрларга мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолиятдир.

Бошланғич синф ўқитувчисининг инновацион фаолияти қуйидагилар билан белгиланади:

- янгиликни қўллашга тайёргарлиги;
- педагогик янгиликларни қабул қилиши;
- новаторлик даражаси;
- коммуникатив қобилиятнинг ривожланганлиги;
- ижодкорлиги;
- педагогик тадқиқот методларини эгаллаши;
- муаллифлик концепцияларини яратиш қобилиятининг мавжудлиги;
- тажриба-синов ишларини режалаштириши ва амалга ошира олиши;
- ҳамкасблари билан ҳамкорлик қила олиши;

- ҳамкасблари билан фикр алмашиши ҳамда зарур ҳолларда уларга методик ёрдам кўрсата олиши;

- зиддиятларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш лаёқатининг ривожланганлиги;

- янгиликларни излаб топиш ва уларни ўз фаолиятига мослаштира билиши кабилар.

Бошланғич таълим жараёнига инновацияларни татбиқ этиш ўқитувчининг инновацион фаолиятидан бошланади. Ўқитувчиларни инновацион педагогик фаолиятга тайёрлашда улар фаолиятида қуйидаги элементлар таркиб толган бўлиши лозим:

- ўқитувчиларда янгиликларни қабул қилишга мойилликнинг мавжудлиги;

- ўқитувчиларда инновацион йўналганликнинг шакллланганлиги;

- юқори ишчанлик даражасига эгаллиги;

- сифатли якуний натижани қўлга киритишга интилувчанлиги;

- қийинчиликларни бартараф этиш лаёқатига эгаллиги;

- ўз меҳнатига нисбатан ижодий муносабатни намоён қилиши;

- ўзини-ўзи касбий жиҳатдан такомиллаштиришга интилиши;

- масъулиятли, қарорлар қабул қилишга қодир бўлиши, хато қилишдан кўрқмаслиги;

- мулоқотга, ҳамкорликка киришувчанлик кўникмаси ва ўз-ўзини намоён қилиш лаёқатига эгаллиги;

- янги ишни жадал ўзлаштириш лаёқатига эга бўлиши;

- мустақил билим олиш, ўз фаолиятини намоён қилиш ва ўз-ўзини ривожлантириш лаёқатини эгаллаганлиги;

- креативлик ва индивидуаллик, фаолиятли ўзини англаш каби ижодий қобилиятларнинг мавжудлиги;

- педагогик маданиятнинг ривожланганлиги;

- ўқитувчиларда анъанавий топшириқларни вариатив услубда амалга оширишни таъминлайдиган технологик компонентнинг шакллланганлиги;

- ўқитувчиларда инновацион жараёнда ўзи ва мазкур жараёндаги ўрни ҳақида адекват тасаввур ҳосил қилишга кўмаклашувчи рефлексиянинг мавжудлиги кабилар.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н. А., Усмонбоева М. Ҳ., Сайфуров Д. М., Тўраев А. Б. / Ўқув-методик қўлланма – Тошкент: 2015. – 208 б.
2. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар / Таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2008. – 180 б.

Эргашев Тулкин Шокирович
Бухарский государственный университет
(Бухара, Узбекистан)

ВОПРОСЫ ИНТЕГРАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НАУКОЙ И ПРОИЗВОДСТВОМ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. *Статья посвящена рассмотрению тенденций и основных задач развития высшего образования, науки и систем производства. В ней сделан обзор основных форм и перспективных направлений исследуемых компонентов Национальной модели по подготовке кадров Республики Узбекистан. В статье также приведены содействующие факторы и основные направления интеграции высшего образования с наукой и производством.*

Ключевые слова: *высшее образование, наука, производство, системы производства, трудоустройство, интеграция, выпускник, учебный процесс, непрерывное образование, высококвалифицированный кадр, адаптация.*

Высокий уровень развития высшего образования, науки и системы производства, который достигается тесной взаимосвязью этих компонентов, на протяжении всей человеческой цивилизации были важнейшими движущими силами экономического, общественного, технического и технологического прогресса. Интеграция высшего образования, науки и системы производства надо рассматривать как приоритет, так как она укрепит потенциал вузовской науки, осуществляет трудоустройство выпускников высших образовательных учреждений, определяет основные направления производства, решает задачи подготовки высококвалифицированных кадров для новых условий взаимодействия науки, образования и системы производства. По этому поводу Президент России В. В. Путин говорил: «В стране должны быть образовательные центры, которые служат эталонам совершенствования отечественной высшей школы и развития науки⁴».

Как известно, во всем мире рассматриваемый вопрос решает представители интеллигенции. Президент Узбекистана Ш. М. Мирзиёев уделяет большое внимание деятельности интеллигенции страны и подчеркивает: «Всем нам известно, что Узбекистан обладает богатыми природными ресурсами, мощным экономическим и человеческим потенциалом. Но все же самое большое наше богатство – это огромный интеллектуальный и духовный потенциал нашего народа. Мы хорошо знаем и высоко ценим заслуги нашей интеллигенции — деятелей науки и техники, в первую очередь наших уважаемых академиков и профессоров, представителей культуры, литературы, искусства и спорта – в создании и

⁴ Вступительное слово на заседании Государственного совета «О развитии образования в Российской Федерации» // Президент России. URL: http://www.el.ru/news/spool/news_id-412209-section_id-33.html (дата обращения: 30.10.2014)

приумножении этого великого потенциала. Всесторонняя поддержка научных изысканий и творческой деятельности этих самоотверженных людей, создание для них необходимых условий должно стать нашей первоочередной задачей. В этих целях правительством будут разработаны и приняты конкретные меры⁵».

Учитывая актуальность, рассматриваемая проблема является объектом исследования многих зарубежных, российских и отечественных ученых-исследователей. В. А. Садовничий подчеркивает, что «Оторванность университетской – и не только университетской - науки от производства может быть только в одну сторону: наука в принципе, по определению опережает производство. Образование – может отставать, и по разным причинам: и недостаточной квалификации преподавателей, и не очень умелой организации учебного процесса, формирования учебных планов и т.д. Но главное: все технические и технологические новшества, в основе которых всегда – научная мысль, просто не могут сразу, синхронно стать частью учебного процесса, как наверняка хотелось бы работодателям. Для этого и существует фундаментальное образование: оно не просто даёт молодому специалисту знание общих закономерностей развития природы и общества, которое может быть успешно применено впоследствии в разных конкретных профессиональных ситуациях, но и тем самым учит его мыслить самостоятельно, планировать свои действия, просчитывать последствия и т.д.⁶».

В частности, Ходиев Б. Ю., Рузметова Х. Н. пишут: «Реализация в Узбекистане Национальной программы по подготовке кадров предусматривает создание и освоение на практике реальных механизмов интеграции непрерывного образования с наукой и производством. Достижение этой цели способствует подготовке конкурентоспособных, востребуемых практикой кадров специалистов качественно более высокого уровня⁷». С точки зрения Б.А. Бегалова и И.Е. Жуковской, «перспективными направлениями инновационной интеграции науки, образования и производства вузов являются: широкое привлечение профессорско-преподавательского состава и академического сообщества в научно-исследовательскую работу компаний; коммерциализация научных идей, проектов и разработок, получаемых от независимых исследователей и начинающих компаний; активизация институционального строительства в инновационной сфере посредством

⁵ Выступление Шавката Мирзиёева на торжественной церемонии вступления в должность Президента Республики Узбекистан на совместном заседании палат Олий Мажлиса. 14.12.2016. <http://press-service.uz/uz/news/5395/>

⁶ Интервью с ректором // Академик Виктор Садовничий: Сохранить связь образования с наукой. 0907.09. – Торгово-промышленные ведомости. – 13 (413). – 2009. http://www.msu.ru/info/struct/rectintv_arch/akademik_viktor_sadovnichiy_sokhranit_svyaz_obrazovaniya_s_naukoy.html

⁷ Ходиев Б.Ю., Рузметова Х.Н. Формы интеграции вузовского образования, науки и производства // Образование и социально-экономическое развитие в начале третьего тысячелетия. Тез. докл. конф. «XIX-Международные Плехановские чтения», посвященной 10-летию юбилею Филиала РЭА им. Г.В. Плеханова в г. Ташкенте. 2 февраля 2006 года. – Т., 2006. – I. – С. 19.

создания национальных сетей инкубационных и технопарковых организаций, венчурных структур; стимулирование вузов и научно-исследовательских институтов страны к более активной коммерческой деятельности, развитие их инновационной ориентированности и интеграции с частным сектором; с учетом развития мирового рынка ИКТ и возможностей Узбекистана на современном этапе, шире оказывать аутсорсинговые услуги ИКТ, увеличить производство и экспорт таких услуг. Таким образом, формирование и развитие национальной инновационной системы «наука – образование – производство» требует от ведущих университетов страны более эффективно осуществлять научно-исследовательские работы не только в рамках фундаментальных исследований, но и шире использовать иные формы коммерциализации научных разработок⁸). Наватова А.Д. продолжает высказывания авторов таким образом: «Следующим важным стратегическим направлением университета является интеграция образовательной, научной и производственной деятельности, которой можно достичь путем создания технопарков, инновационно-промышленных комплексов⁹». На основе анализа научных исследований авторы приходили к выводу: «Среди западных форм интеграции Образования – наука – производство наибольший интерес представляет американский опыт. С начала 70-х годов в США создаются Cooperative research centers – кооперативные исследовательские центры (КИЦ). Исследовательские центры концентрирует научный потенциал университетов, являющихся крупнейшими научно-исследовательскими, образовательными учреждениями и промышленными фирмами. Цель их сотрудничества состоит в проведении совместных научных исследований, исключающих дублирование в решении фундаментальных научно-технических проблем¹⁰».

Роль и значение науки в Национальной модели подготовки высококвалифицированных кадров основывается ее функционированием как самостоятельной области единого образовательного комплекса, последнее является наивысшей стадией, ступенью квалификационного уровня и интеллектуального образования кадров. С другой стороны, наука – социально-экономический институт, который обеспечивает и осуществляет подготовку научных и научно-педагогических высококвалифицированных кадров для государства, общества и всего образовательного комплекса. По этому поводу Гулямов С.С. и др. объясняют, что «Задача сегодняшнего дня – поднять

⁸ Бегалов Б. А., Жуковская И. Е. Высшие учебные заведения в формировании национальной инновационной системы страны // Экономика и инновационные технологии (электронный журнал на узбекском языке) – 2012. – 4.

⁹ Наватова А. Д. Роль реформ высшего образования Кыргызской Республики в подготовке конкурентоспособных выпускников // Высшее образование Кыргызской Республики. – 2008. – 2 (12). – С.39.

¹⁰ Нурмуродов Т. И., Мухиддинов Б. Ф., Нурматова Г. Х. К вопросу улучшения инновационного потенциала в техническом вузе // Инновацион барқарор ривожланиш ва унинг турмуш ободлиги ва жамиятнинг ривожланишига таъсири. Халқаро конференция материаллари. – Тошкент, ТХВУ, 2013. – С.71.

уровень высшего профессионального образования через участие бакалавров и магистров в НИР¹¹».

Наше государство ставит свои задачи и требования к сфере высшего образования, работодатели – руководители организаций и предприятий тоже должны поставить свои условия и требования к участникам системы высшего образования. Так как, «интеграция науки, образования и производства должна выступить основным механизмом современного развития экономики Узбекистан путем ликвидации технологического отставания отечественных предприятий от зарубежных конкурентов, увеличения притока инвестиций в инновации и инновации производство, а также развития науки и образования, как инновационного потенциала страны¹²».

В интеграции высшего образования с наукой и производством в усилении роли производства содействуют следующие факторы: а) подготовка высококвалифицированных кадров на основе интеграционной связи преподавания с производительным трудом в организациях, предприятиях и учреждениях; б) осуществление непрерывного повышения квалификации профессорско-преподавательского состава в сферах ведущих технологий непосредственно на производстве с привлечением ведущих специалистов производства в педагогическую деятельность и образовательный процесс; в) использование производственного потенциала организаций, предприятий и учреждений в подготовке высококвалифицированных кадров и в проведении совместных научно-технических разработок с активным участием научного потенциала ВОО, Академии наук и других научных организаций для решения управленческих, технологических, экономических, а также технических проблем и задач производства; г) обеспечение оснащения интегрированных высших образовательных учреждений современным оборудованием, приборами и аппаратурой; д) организация собраний и семинаров, посвященных направлениям эффективного прохождения квалификационных практик, определения направлений производственных разработок, научно-исследовательские работы по проблемам производства и высшего образования, адаптации и трудоустройства выпускников на рабочее места, использование трудовых и профессиональных опытов бывших выпускников высших образовательных учреждений и ведущих специалистов производственных предприятий, учреждений и т.д.

Когда образование рассматривается как процесс, его содержание изображается как формирование и развитие интеллектуального потенциала общества, т.е. производство, накопление, сохранение, систематизация и распространение совокупности знаний и навыков. Здесь важную роль играет

¹¹ Гулямов С. С., Гойибназаров Б. К., Отажонов Ш. И., Мирбабаев Ф. А. Наука и образование: интеграция и взаимодействие // Подготовка образованного и интеллектуально развитого поколения – как важнейшее условие устойчивого развития и модернизации страны. Сборник статей международной конференции. 16-17 февраля 2012 года. – Ташкент. – 2012. – С. 86.

¹² Нурмуродов Т. И., Мухиддинов Б. Ф., Нурматова Г. Х. К вопросу улучшения инновационного потенциала в техническом вузе // Инновацион барқарор ривожланиш ва унинг турмуш ободлиги ва жамиятнинг ривожланишига таъсири. Халқаро конференция материаллари. – Тошкент, ТХВУ, 2013. – С.76.

наука, т.к. интеллектуальный потенциал профессорско-преподавательского состава оценивается с учетом его коренного вклада в развитие научной мысли, т.е. получением и применением новых знаний и технологий.

В настоящее время непрерывный процесс обогащения личности знаниями и навыками приобрел принципиально важные особенности, обусловленные возрастающей ролью науки в общества. Здесь окончательную роль набирает процесс обогащения личности научными знаниями (навыками) и умением их использовать. Это характерно непрерывно развивающейся и одновременно дифференцирующейся системе образования. В связи с этим, общество заблаговременно производит управление процессом обновления и освоения научных, технико-экономических знаний и квалификационных навыков всеми людьми на основе изменяющимися требованиями производства.

На основании проведенных исследований, мы считаем, требующие постоянного реформирования и развития, основные направления по этим вопросам следующие: во-первых, рассмотрение и перестройка структуры образовательных учреждений, стандартов обучения и образования, обучающих и профессиональных программ с учетом мировых достижений политики, экономики, культуры, науки, техники, технологий, образования и т.д.; во-вторых, улучшение (обновление, омолаживание) кадрового потенциала системы высшего образования, высших образовательных учреждений путем подготовки, повышения квалификации и переподготовки профессорско-преподавательского состава, научных и научно-педагогических и других высококвалифицированных кадров в соответствии современных профессиональных и образовательных программ, учебно-методических и технических средств обучения с учетом перспективных преобразований в экономике; в-третьих, открытие новых направлений образования бакалавриата и специальностям магистратуры на основе потребностей на высококвалифицированные кадры крупных организаций и предприятий региона; в-четвертых, подготовка, повышения квалификации и переподготовка высококвалифицированных кадров по современным направлениям, профессиям и специальностям, связанным с широким освоением прогрессивных и перспективных технологий рыночной экономики, изменениями и обновлениями общества, развитием крупного, малого и среднего бизнеса, предпринимательства, структурными преобразованиями в экономике и т.д.

**Файзулина Умида Рафаиловна,
Сафаров Шермурод Нормурод ўгли,
Хайруллаева Сарвиноз Хайрулло қизи**
Тошкент Ирригация ва Қишлоқ Хўжалигини Механизациялаш
Муҳандислари Институтини Бухоро филиали
(Бухара, Узбекистан)

ТЕХНИКА ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШНИНГ 4 ПОҒОНАЛИ МЕТОДИ

Маълумки, техника йўналишидаги талабалар ўз танлаган касб кўникмаларини шакллантириш имкониятига эга бўлишлари учун махсус фанларни чуқур ўрганишлари керак бўлади. Асосан махсус фанларни ўқитишда фаол усулларини қўллаш орқали таълим жараёнини ташкил этишлари муҳим аҳамиятга эгадир. Айниқса техника йўналишидаги талабалар учун амалий машғулотларни ўтказишда «тўрт поғонали усули» самарали усул ҳисобланади. Бу поғоналарнинг номи: «*Тушунтириш*», «*Нима қилиш кераклигини кўрсатиб бериш*», «*Кўрсатилган тарзда қайтариш*», «*Машқ қилиш*».

Амалий машғулотлар ўқитувчиси талабаларга аввал бажариладиган кичикроқ бир ишни *тушунтириб* беради, сўнгра қандай тартибда бажарилишини қилиб *кўрсатади*. Кейин талаба шу ишни кўрсатилган тарзда такрорлаши (*имитация қилиши*) керак. Талаба такрорлаётган пайтда амалиёт ўқитувчиси унинг хатоларини тўғрилаб туради. Талаба ушбу машқни бир неча маротаба *қайтариши* керак. Мисол тариқасида техника йўналиши таълим муассасаларининг «Трактор двигателини ишлатиш ва таъмирлаш» йўналишларида ўтиладиган «Трактор двигателини таъмирлаш» мавзуси бўйича «тўрт поғонали» усулида амалий машғулотлар ўтказишини кўриб чиқамиз.

Бу метод бўйича масалан, амалиёт ўқитувчиси талабаларга аввал бирор ишни бажаришнинг кичикроқ алоҳида босқичини тушунтириб беради, кейин нима қилиш кераклигини ўзи бажариб кўрсатади. Сўнгра талаба шу иш босқичини кўрсатилгандек бажариб такрорлаши (имитация қилиши) керак.

Талаба такрорлаб бажарётган пайтда амалиёт ўқитувчиси хатоларини тўғрилаб туради (мақтайди ёки танқид қилади). Ундан кейин эса, талаба шу иш босқичини мукамал ўзлаштиргунича машқ тарзида кўп марта такрорлаб бажаради.

Ўқитишнинг 4 поғонали методини қўллашдаги ҳаракатлар.

4 поғонали методни қўллашда шу поғоналар бўйича амалиёт ўқитувчиси талабалар билан гуруҳли ҳамда якка тартибда иш олиб боради. Бунда ўқитувчи 1 ва 2-поғоналарда гуруҳ билан, 3 ва 4-поғоналарда эса, ҳар бир талаба билан якка тартибда ишлаши асосий аҳамиятга эга бўлади. Бу ҳаракатларнинг мазмуни қуйидагича бўлади:

1-поғона. Амалиёт ўқитувчиси нима қилиш кераклигини тушунтиради. У талабаларга маълум бир иш босқичи ёки бир кўникмани қўллаш учун керакли барча маълумотларни беради. Талабалар ўқитувчининг оғзаки тушунтиришларини тинглаб, тушуниб борадилар.

2-поғона. Амалиёт ўқитувчиси тушунтирилган иш босқичи қандай бажарилиши кераклигини ўзи бажариб кўрсатади, талабалар эса, диққат билан кузатиб, эслаб қоладилар. Одатда, ўқитувчи нима қилаётгани ҳақида талабаларга изоҳлар бериб, такрорлаб намойиш этиб боради.

3-поғона. Амалиёт ўқитувчиси кўрсатиб берган иш босқичини бажариш ҳаракатларини талабалар кўрсатилган тарзда қайтарадилар. Ўқитувчи улар бажараётган ҳаракатлар юзасидан ўз фикрини билдириб, хатоларни тўғрилаб туради.

4-поғона. Ҳар бир талаба тегишли иш босқичи бўйича ҳаракатларни ўқитувчи кўрсатиб бергандек қайтариб бажариб кўради ва ўқитувчининг бу иш босқичини тўғри бажариш бўйича изоҳларини тушунганидан кейин, бу иш босқичини кутилган натижага эришмагунича такрорлаб машқ қилишда давом этади.

Шундан кейин амалиёт ўқитувчиси ишнинг кейинги босқичига доир ҳаракатни ўргатишга ўтади. Бу босқич ҳам 4 поғонадан иборат бўлиб, қуйидаги мазмунда бўлиши мумкин:

- машғулотда ҳар бир ҳаракатни ўргатишнинг бошланишида амалиёт ўқитувчиси томонидан назарий ва амалий маълумотлар берилади, сўнг эса, талабаларнинг шу ҳаракатларни амалий бажариш машқлари билан алмашинади;

- талабаларнинг ҳаракатлари амалиёт ўқитувчиси кўрсатиб берган ҳаракатлар доираси билан чекланади;

- талабалар яқка тартибда ўрганиш (ўзлаштириш, машқ қилиш)га йўналтириладилар, лекин уларнинг мустақил фикрлашга ҳақлари йўқ, чунки ўрганилаётган касбий ҳаракатни бошқача бажариш албатта нохуш ҳолатларга олиб келади;

- ишни ташкил қилиш (иш тартиби) одатда, ҳеч қандай янгича ёндашувларга йўл қўймайди.

Ўқитишнинг 4 поғонали методини қўллаш юзасидан йўл-йўриқлар.

1-поғона. Тушунтириш-қизиқтириш (мотивация), маълумот ва йўриқнома бериш. Амалиёт ўқитувчиси аввал бу йўриқнома бериш (инструктаж)ни ўқув хонасида ёки иш ўрнида ўтказиш мақсадга мувофиқлигини ҳал қилади. Бу эса, инструктажнинг моҳияти ва турига боғлиқ. У инструктаж вақти 20-30 дақиқадан ошиб кетмаслигини режалаштиради.

Ўрганилаётган мавзу бўйича ишни бажаришга қаратилган топшириқ юзасидан инструктаж талабаларнинг қизиқишини ўйғотишдан бошланади, чунки уларнинг қизиқиш ва эътибори ўрганилаётган нарсага қаратилиши керак. Сўнгра ўқитувчи талабаларга амалий машғулотни бажариш учун трактор двигатели тўғрисидаги маълумотларни, унда бажариладиган иш жараёнини тушунтиради. Бунда ўқитувчи барча ўқув дидактик материаллардан, масалан, тракторнинг двигателини, махсус двигател схемалари, двигателни ишлаш бўйича кўрсатмалар, созлаш асбоблари ва двигателлар кичик моделларидан кўргазмалар материаллар сифатида фойдаланиши мумкин.

Сўнгра амалиёт ўқитувчиси талабаларга амалий топшириқни бажариш учун керакли барча маълумотларни беради ва бажариладиган жараёнларни тушунтиради. Шу пайтда у ўзининг амалий иш тажрибасидан келиб чиқиб, мавзуга доир барча ўқув-дидактик материаллардан, масалан, трактор

двигатели бўйича чизмалар, эксплуатация бўйича инструкциялар, инструментлар ва хом ашёлардан кургазмали материаллар сифатида фойдаланиши мумкин.

Ўқитувчи иш босқичларини уларнинг кетма-кетлигида тушунтиради ва керак бўлса, талабаларга шу босқичларни ўзларининг иш режаларига киритишларини талаб қилади. Шу пайтнинг ўзида у талабаларга сифат фарқини намоиш этиш мақсадида яхши ва ёмон синов иши мисолларини кўрсатиши мумкин. Талабалар нисбатан пассив бўлишади, улар тинглашади ва қараб туришади.

2-поғона. Нима қилишни кўрсатиб бериш - намоиш қилиш. Бу поғонада амалиёт ўқитувчиси тушунтирган иш босқичларини ўзи бажариб, намоиш қилиб кўрсатади. Бунинг учун у аввал керакли иш ўрнини пухталиқ билан тайёрлаб қўйган бўлади ва ўша иш ўрнида намоишни ўтказиши. Ишни бажариш учун керакли барча инструментлар хом ашёлар ва иш режаси ҳамда трактор двигатели тайёрлаб қўйилган бўлиши керак.

Намоиш қилаётган пайтда амалиёт ўқитувчиси талабаларнинг диққат билан кузатиб туришларини таъминлайди. Ҳар бир ҳаракатни 3 мартадан намоиш қилиб кўрсатиш тавсия этилади. Улар қуйидагича бажарилади:

1 - намоиш оддий тезликда ўтказилади, талабаларда касбий ҳаракатнинг амалда қандай бажарилиши тўғрисида тўла ва ҳақиқий тасаввур пайдо бўлиши учун.

2 - намоиш атайин секин тезликда ўтказилади, ҳар бир босқични алоҳида ва ўзига хос хусусиятларини яхшироқ кўрсатиш ҳамда меҳнат хавфсизлиги қоидаларини тушунтириш учун.

3 - намоиш оддий тезликда ўтказилади, ишни бажариш ҳаракати кўникмасини яна бир марта тўла равишда кўрсатиш ва талабаларда «ички суръат» яъни, ҳаракатни бажариш усули, тартиби, кетма-кетлиги, тезлиги тўғрисида аниқ тасаввур пайдо бўлиши учун. Намоиш қилаётган пайтда амалиёт ўқитувчиси ҳар бир ҳаракатини изоҳлаб боради. Шундан сўнг бевосита инструктаж қисми тугайди.

3-поғона. Кўрсатилган тарзда қайтариш - тақлид (имитация). Бу поғонада талабаларнинг ҳар бири амалиёт ўқитувчисининг ҳаракатларини у кўрсатган тарзда қайтаришлари керак. Талабалар ишлаётган пайтда амалиёт ўқитувчиси ўз фикрини билдиради, яхши ишни мақтаб ёмон ишни танқид қилади ва нима қилишни яна бир марта кўрсатади. Ҳамма талабалар иш жараёнини тушунганлигини кўрганидан кейин амалиёт ўқитувчиси машқ қилишни бошлашга рухсат беради.

4-поғона. Машқ қилиш - талабалар кўплаб марта такрорлаш орқали трактор двигателлари билан бажариладиган иш жараёнлари бўйича касбий ҳаракатларни тўғри бажаришни машқ қилишлари учун амалиёт ўқитувчиси уларга етарлича трактор двигателлари (моделлари)ни тайёрлаб қўйишлари керак бўлади. Ҳар бир талаба ўзи ишлайди ва бир хил ишлаш усулларини қўллашди. Агар иш натижаларининг сифати мақбул натижа стандартига (олдиндан белгиланган сифат мезонларига - аниқ мақсадларга) жавоб берса, иш тугатилиши мумкин. Амалиёт ўқитувчиси бу ерда назоратчи вазифасини бажаради.

Дидактик воситалар ва машқ материалларини тайёрлаш. 4 поғона методи кўп ва катта тайёргарликлар кўришни талаб қилмайди, яъни жуда оз воситалар билан ҳам ишлаш мумкин. Дидактик воситалар ва машқ материаллари сифатида одатда, асл (оригинал) иш ҳужжатлари ишлатилади масалан, техник чизмалар ёки бирор электр схема, иш босқичлари ва изоҳлар кўрсатилган жадвал шаклидаги иш режаси ҳамда назорат варағи, унда талабанинг натижалари ёзиб борилади.

Бунда ушбу чизмалар ва бошқа ҳужжатларни целлофан пакет, плёнкага чиқарилмайдиган қилиб солиб қўйган яхши ва талабаларга кўриш учун бериш керак. Иш режасини эса шахсий меҳнат воситаси сифатида ҳар бир талаба ўзи тўлдириши керак. Бу мақсадда амалиёт ўқитувчиси тегишли шаклни тайёрлайди ва талабаларга тўлдириш учун тарқатади.

Нazorat ёки баҳолаш варағи ҳам тегишли шаклда бўлиши керак. Уни ўқитувчи натижаларнинг исботи сифатида машқлар тугаганидан кейин ўзида сақлаб қолади.

Қўшимча равишда талабаларга тарқатма дидактик материаллар (карточка-топшириқлар) берилиши мумкин. Тарқатма материаллар дарсликлар, махсус адабиётлар ёки эксплуатация бўйича йўриқномалардан олинган қисқа маълумотлар (кўчирмалар) бўлиши мумкин.

Тайёрлаб қўйилмайдиган асбобларни икки турга бўлинади:

- устахонада умумий фойдаланиш учун мўлжалланган асбоблар (масалан қимматбаҳо ўлчаш воситалари камдан-кам ишлатилмайдиган махсус асбоблар);

- иш ўрнида якка тартибда (индивидуал) фойдаланиш учун мўлжалланган асбоблар (талабага бериб қўйилади);

- асбоб-ускуналарга тааллуқли, уларни созлаш, таъмирлаш ш. к. асбоблар;

- амалиёт ўқитувчисининг асбоблари ва ҳоказо.

Ҳар бир талабада ўзининг индивидуал асбоблари бўлса, фақат шундагина ҳамма талабалар машқларни бир вақтда бажаришлари мумкин.

Агар бунинг иложи бўлмаса, бошқа ташкилий ечимлар топилиши керак, масалан, асбобларни галма-гал ишлатиш, машқларни алмаштириб ўтказиш ва бошқа ечимлар.

Хулоса қилиб айтганда ушбу усулни ўқув жаарёнига қўллаб ўтказилган тадқиқотлар ва олимлар фикри бўйича, режа асосида ишлатилган ташқи қўзғовчилар ва назорат қилиниши мумкин бўлган реакцияларгина етарли даражада текширилиши мумкин. Шундан келиб чиқиб ўрганишнинг «Тўрт поғонали» усули бўйича қуйидаги илмий хулосаларни бериш мумкин:

1. Талабаларнинг трактор двигатели бўйича кўникмаларни ўзлаштириш (ўрганиш) – бу қўзғаш таъсири ва реакция кетма-кетлиги тақдорланишининг натижасидир.

2. Такрорлаш орқали «Шартли рефлекслар орқали ўрганиш» принципи ҳосил бўлади.

3. Мавзунини ўзлаштиришда эришилган натижалар рағбатлантирилса (мақтаб турилса) ўрганиш самараси ошиб боради.

Бугунги кунда бундай босқичларни амалга оширишни мураккаблаштиришга ҳаракат қилинмоқда. Яъни шундай машқлар киритилиши

мумкинки, улар доирасида талаба бир вақтнинг ўзида бир нечта жараёнларни амалда бажариш керак.

«Тушунтириш» ва «Намойиш этиш» роғоналари эса, босқичма-босқич амалга оширилади. Бу усул техника олий таълим муассасаларида махсус фан бўйича амалий кўникмаларни ўргатишда жуда яхши самара беради.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Авлиёкулов Н. Х. Касбий фанларни модулли ўқитиш технологияси. Тошкент: «Янги аср авлоди». 2004. – 106 б.
2. Авлаев О. У ва бошқалар. Таълим методлари. Тошкент: «Наврўз». 2017. – 206 б.
3. Аллаёров И. А. Дидактические основы активного обучения. Дисс... докт. пед. наук. Т.1994 –44 с.
4. Ашурова С. Й. Махсус фанларни модулли ўқитиш // Касб-хунар таълими. Т.: 2004. №5.- б.
5. Йўлдошев Ж.//. Малака оширишнинг назарий ва методологик асослари. Т.: Ўқитувчи. 1998. – 207 б.
6. Толипов У. К. Педагогика жараёни лойиҳалаш технологияси. // Узлуксиз таълим. 2004. №4. 3-10 б.

Фармонов Ўқтам Неъматович
(Тошкент, Ўзбекистон)

ТАЛАБАЛАРНИ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотация. *Мазкур мақолада олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ижодий фаолиятга тайёрлаш муҳим педагогик муаммо эканлиги ҳақида сўз юритилган.*

Калит сўзлар: *талаба, ижодкор, фаолият, ижодий фаолият, хаёл, тасаввур, фараз қилиш, ўқитувчи, шахс, ижодий қобилият.*

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари фаолиятида эркин ижодий меҳнат таълим–тарбия жараёнининг юқори даражада амалга оширишда муҳим ўрин тутди. Бунда ўқитувчи ўз табиатини, характерини ва фаолиятини ўзгартиради. Ижод учун энг муҳим нарса талабага яхши ижтимоий шароит яратишдир. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, ижодий фаолиятда яхши натижаларга эришиш бир қатор ижтимоий–психологик омилларга боғлиқ. Ижодга қизиқиш, шароитлар билан бирга хаёл, тасаввур, фараз қилиш каби хусусиятлар муҳим ўрин тутди.

Ижодкор ўқитувчида фикр-мулоҳазалар теранлиги ва мустақиллиги, таъсирчанлик, синчковлик, фикрларнинг танқидийлиги, ўзига хослик, ўй ва фикр жасурлиги, ҳазил-мутойиба туйғуси ва ҳазилга мойиллик каби муҳим сифатлар намоён бўлади. Ушбу сифатлар ҳақиқатдан эркин, мустақил ва фаол шахс хусусиятларини очиб беради.

Ҳозирги замонавий ижодий шахс тушунчаси деганда, астойдил ҳаракатли, ижодга юқори даражада йўналтирилган, ижодий фаол шахсни тушунамиз. Ижод тиришқоқликка, матонатга ва оғир меҳнатга асосланади. Шунинг учун фикр-мулоҳаза софлиги учун хаёл (фантазия)нинг илк бор учкунида тайёргарликка эътиборни жамлаш зарур.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ижодий фаолиятга тайёрлаш-бу талабанинг ўз ички дунёсини сўз билан ифодалашга ундаш ва рағбатлантириш лозим. Бунда талабаларнинг ижодий фаолияти элементлари икки характерли белгисига қараб ажратилади:

- 1) фаолият натижаси (маҳсули) бўйича;
- 2) унинг юз бериш усули бўйича.

Ўқув фаолиятида талабаларнинг ижод элементлари, аввало унинг содир бўлиши, муаммони кўриш, ностандарт вазиятларда аниқ амалий ва ўқув масалаларини ҳал қилишнинг янги усулларини излаб топиш маҳоратида намоён бўлади. Бунда ўқитувчи кўплаб дидактик ва кўшимча материаллар ичидан ўқувчиларда ижод учқунларини ривожлантиришга ёрдам берадиган топшириқларни танлаб олиши керак.

Баъзи бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари педагогик амалиёт жараёнида интеллектуал жиҳатдан бўш ривожланган болаларнинг эшитиши, кўриши, ўқиши кабиларни салбий тасвирлайди. Лекин бундай болалар ҳис этиш, фаҳмлаш ҳислатлари асосида нималарнидир моделлаштириши, конструкция қилиши, турли ўйинлар билан соатлаб ўтириши, ажойиб расмлар чизиши, мусиқа чолғуларини ўзича чалиши мумкин. Ижодий малакага эга

ўқитувчи ўз ишидан маънавий қониқиш олиши мақсадида фан ва техниканинг турли соҳаларида фойдаланиши мумкин. Бунинг учун талабалар эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда имконият яратиш муҳитини ташкил қилиши лозим. Бу ўринда бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси таълимнинг инсонпарварлик мақсадларига аниқ йўл топса ва ўз кучларини фаоллаштиришга интилишса болаларни тўлиқ маънода инсон бўлишига умид қилиш мумкин. Чунки, бугунги ягона таълим жараёни – бу ўқитувчининг ижодий фаолияти ҳисобланади.

Ижодий фаолиятга эга бўлган ўқитувчи ўз билимларини бошқаларга узата билиш маҳорати, ўқувчи нуқтаи-назарини, унинг қизиқишлари ва эҳтиёжларини тушуниш, унинг шахси ривожланишини, педагогик тактни, педагогик кузатувчанликка қаратилган эътиборни лойиҳалаштириш кабиларни намоён этади. Ўқитувчининг педагогик касби ва педагогик маҳорати фақатгина индивидуал-шахсий босқичдагина эмас, балки шахсни ижодий шакллантиришда намоён бўлади.

Бугунги кунда олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тарбия технологияларига ўргатиш ва янги ўқитиш тизимига ўтказиш вазифасини амалга оширилмоқда. Таълимни, педагогик жараёни инсонпарварлаштириш ва индивидуаллаштириш асосида ўқувчи интеллектини, ижодий муносабатни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Демак, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси орқали ўқувчи шахсини, унинг ижодий кўникмасини шакллантириш ва ўқитиш муҳим ҳисобланади.

Олий таълим муассасаларида ижодий фаолият муҳитини яратиш бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ижодий фаолиятга тайёрлашда муҳим омил ҳисобланади. Чунки, унда касбий ва ижодий фаолиятга тайёргарлигидаги муайян маълумотларни бартараф қилиш, айнан, билимларни маълум бир педагогик вазиятда талабаларни ўрганиш ва улар билан алоқа қилиш, жамоани бошқариш, ҳамкасблар билан ўзаро тўғри муносабат ўрнатиш кабиларни такомиллаштиришни талаб этади. Бунда айниқса ўқув фаолияти ва педагогик амалиёт жараёнида талабаларнинг назарий-амалий тайёргарлиги ва уларнинг касбий маҳоратини эгаллашда ижодий фаолият “кўприк” вазифасини бажаради. Бунда талабада ўқитувчилик фаолияти элементлари ва хусусиятларини эгаллаши, шу даражада у ўзининг ижодий қобилиятларини намоён қилиши бирданига намоён бўлиб қолмайди. Чунки, ўқитувчилик касби талаба учун кўп меҳнат талаб қиладиган сермашаққат ва оғир иш ҳисобланади.

Бўлажак ўқитувчи ўз имкониятларига ишониб, материални юзаки баён қилишга ўтиб кетмаслиги керак. Аксинча, ҳар доим ҳар бир машғулотда янги ғоялар, ўқув жараёнини ташкил қилишнинг ностандарт ва қизиқарли шаклларини намоён қилиши, касбий фаолиятдаги ижодий ишга тайёр бўлиши керак. Чунки, педагогик ижод–бу ўқитувчи томонидан ўқув-табиявий масалаларни аниқ ва ностандарт ечими, уни ўқитишда тарбиянинг янги методлари, воситалари ва усуллари билан бойитиш ҳисобланади.

Шундай қилиб олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ижодий фаолиятга тайёрлаш муҳим педагогик муаммолардан биридир.

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

A'zamova Gulnoza
(Samarkand, Uzbekistan)

TALABA-YOSHLAR MA'NAVİYATINI YUKSALTIRISHDA ILM-MA'RIFATNING O'RNI

***Eng katta boylik-bu aql-zakovat va ilm,
eng katta meros-bu yaxshi tarbiya,
eng katta qashshoqlik bu – bilimsizlikdir.***

Annotatsiya: Bugungi kunda ilm-ma'rifat orqali barcha sohalarni rivojlantirayotgan davlatlarga taraqqiyotga erishayotgani hech kimga sir emas. Shu nuqtai nazardan, yosh avlodni tarbiyalab, ularni komil inson martabasiga yetkazishdan iqtisodiyotni rivojlantirishga qadar bo'lgan barcha islohotlarda ilm-fan yutuqlariga tayanilsagina, yuksak maqsadlarga erishish mumkinligini hayotning o'zi ko'rsatib turibdi. Shu sababli, hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak.

Kalit so'zlar: ma'rifat, komil inson, buyuk davlatchilik, kitobxonlik madaniyati, mamlakat taraqqiyoti, barkamol avlod.

Annotation: It is no secret that today only those countries that are developing in all areas through science are achieving progress. From this point of view, little shows that high goals can be achieved only by educating the younger generation and relying on the achievements of science in all reforms, from raising them to the level of perfect human beings and developing the economy. Therefore, for all of us, the acquisition of modern knowledge, the possession of true enlightenment and high culture must become a continuous vital necessity

Keywords: enlightenment, perfect man, great statehood, reading culture, development of the country, harmoniously developed generation.

Аннотация: Не секрет, что сегодня только те страны, которые развиваются во всех областях благодаря науке, достигают прогресса. С этой точки зрения мало что показывает, что высокие цели могут быть достигнуты только путем обучения молодого поколения и использования достижений науки во всех реформах, от их поднятия до уровня совершенных людей и развития экономики. Поэтому для всех нас приобретение современных знаний, обладание истинным просвещением и высокой культурой должно стать постоянной жизненной необходимостью..

Ключевые слова: просвещение, совершенный человек, великая государственность, культура чтения, развитие страны, гармонично развитое поколение

Bugungi kunda ilm-ma'rifat orqali barcha sohalarni rivojlantirayotgan davlatlarga taraqqiyotga erishayotgani hech kimga sir emas. Shu nuqtai nazardan, yosh avlodni tarbiyalab, ularni komil inson martabasiga yetkazishdan iqtisodiyotni rivojlantirishga qadar bo'lgan barcha islohotlarda ilm-fan yutuqlariga tayanilsagina, yuksak maqsadlarga erishish mumkinligini hayotning o'zi ko'rsatib turibdi. Shu sababli, hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak.

Darhaqiqat, mustaqil O'zbekistonimizda yosh avlodni ma'naviy-axloqiy rivojlantirish, ularning ma'naviyatini yuksaltirishga kata e'tibor qaratilmoqda, bunda bevosita ma'rifatning o'rni beqiyos. Zero, ma'rifat — tabiat, jamiyat va inson mohiyati haqidagi turli bilimlar, malumotlar majmuasi, kishilarning ongini, bilimini, madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'lim - tarbiyadir. Ma'rifat ilm-u urfon ma'nosida ham qo'llanilib, ma'naviy qaramlikni bartaraf qilib, insonga kuch-qudrat ato etuvchi, kishilarni qutqarib, nomaqbul ishlardan qaytaruvchi, insonga yaxshi xulq va odob egasi bo'lishida yordam beruvchi vositadir. Ma'rifatli kishilardan tashkil topgan jamiyat ma'an ravnaq topib, kelajagi porloq bo'ladi. Ma'naviyati qashshoq yoki ma'rifatdan maxrum bulgan jamiyat a'zosi dan biror narsa kutish aslo mumkin emas. Chunki u yaxshilik va ezgulik xaqida umuman o'ylamaydi. Atrofiga va xatto ota-onasi, qarindosh-urug'lari xalqi taqdiriga ham befarq loqayd xolda shunchaki yashaydi. Yuksak ma'naviyatli inson bugungi kun va kelajak xaqida fikr yuritadi, qayg'uradi. Zotan, mustaqil yosh mamlakatimizning kelajagi uchun ma'naviyati yuksak barkamol insonlar zarur. Shuning uchun ham Birinchi prezidentimiz «Yuksak ma'naviyat-kelajak poydevori» degan xikmatli shiorni yanada balandroq ko'tardiki, yuksak ma'naviyat mustaqillikni mustahkamlash, rivojlantirish va takomillashtirish uchun muhim va zarur tamoyillardan biridir¹³.

Birinchi prezidentimiz I. Karimov: - «...Ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va maorifni yuksaltirish, milliy uyg'onish g'oyasini ro'yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi», - deya ta'kidlab, «bizga bitiruvchilar emas, maktab ta'limi va tarbiyasini ko'rgan shaxslar kerak»ligini uqtirgan edi¹⁴.

Darhaqiqat, tariximizga nazar tashlaydigan bo'lsak, ilmga, ma'rifatga asoslangan jamiyatgina o'zining buyuk davlatchiligiga asos solganligini ko'rishimiz mumkin.

Abu Rayhon Beruniy komillikning asosini ilmli bo'lishda deb hisoblaydi va barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikdir, deya urg'u beradi. Allomaning fikricha, axloqiylik, to'g'rilik, odillik, tadbirkorlik, o'zini vazmin tutish, kamtarlik, insof, ehtiyotkorlik, shuningdek, adolatli va vijdonli bo'lish komil inson qiyofasida aks etishi zarur bo'lgan eng asosiy sifatlardir.

Abu Nasr Forobiy deydi, inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'magi yoki munosabatlariga muhtoj bo'ladi. Bunga ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali ham erishish mumkin. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham

¹³ Safo Ochil: «Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari», T. «O'qituvchi» 1997 200-bet.

¹⁴ Karimov I. A. «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz», T. «O'zbekiston» 2000 494-b.

axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi. Natijada inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi, hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan yaxshi munosabatda bo'ladi. Komil insonni shakllantirish tarbiyaning bir butun, yaxlit ikki yo'nalishi ekanligiga urg'u beradi¹⁵.

Abu Ali ibn Sino ham kamolotga erishishning bosh mezoni sifatida bilimli bo'lishni alohida qayd etadi. Bilimli insonning adolatli bo'lishi esa uning yanada yuksalishini ta'minlaydi, deya baholab, adolat ruhiy xotirjamlikning muhim ko'rsatkichi ekanligini uqtiradi. Bolada axloqiy xususiyatlarni mehnat, jismoniy, aqliy tarbiya bilan uzviy birlikda shakllantirish, uni chin inson qilib kamol toptirishda asosiy omil sifatida biladi¹⁶.

Alisher Navoiy asarlarida komil inson muammosi markaziy o'rinni egallaydi va o'z orzucidagi yetuk shaxsni asarlarining qahramonlari timsolida gavdalandirishga urinadi. Navoiy komil insonni vatani taqdiri uchun qayg'uradigan, jamiyat va davlatdagi mammolarga befarq bo'lmagan teran fikrlaydigan bilimli shaxs sifatida tasvirlaydi. Shuningdek, ilm o'rganish mashaqqatli yumush bo'lib, uni o'rganishda ayrim qiyinchiliklarni yengib o'tishga to'g'ri kelishi, bu yo'lda chidamli, qanoatli, bardoshli bo'lish orqaligina mukammal bilimga ega bo'lish mumkinligini uqtiradi.

Shu o'rinda, Komil Xorazmiy kasb-hunar, ilm-ma'rifat inson axloqiy kamoloti, ijtimoiy-ma'naviy hayotning rivoji uchun xizmat qilishini ta'kidlaydi. U avvalo yosh avlodning aqliy va ma'rifiy tarbiyasiga, ma'naviyatini yuksaltirishga katta ahamiyat berib, ularni dunyoviy bilimlarni egallashga da'vat etadi. Faqat rivojlangan fan va madaniyat inson tafakkurining kamol topishini ta'minlashiga ishonadi. Xorazmiy insondagi ma'rifat tug'yoni eskirmaydigan, eng go'zal insoniy fazilat deb biladi. Bu fazilatlarga ega bo'lganlar obro'-e'tiborli, komil insonlardir. Chunki ma'nan barkamol shaxs o'z xalqi, yurti uchun jonini fido qila oladigan kamolot sohibidir¹⁷.

Muqaddas dinimiz islom ilm-ma'rifatga asoslangan ma'naviy komillikni targ'ib etuvchi dindir. Islomning asosiy manbalari hisoblangan Quroni karim hamda Hadisi sharifda ilm o'rganishga va uni o'rgatishga targ'ib qilinib, aksincha, ilmsizlik yoki uni o'rganishga loqaydlik qattiq qoralanadi. Payg'ambarimiz Muhammad(s.a.v.) o'zlarining ko'plab hadislarida ilm egallashga, olimlarni yaxshi ko'rishga chaqirganlar. Jumladan, Imom Buxoriy rivoyat qilgan hadisda: - «Ilm talab qilish har bir musulmonga farzdir» deb ta'kidlaganlar. Quroni karimda: - «Alloh sizlardan imon keltirgan va ilm ato etilgan zotlarni (baland) daraja (martaba)larga ko'tarur» (Mujodala, 11), deyilgan. Qur'oni karimning ilk nozil bo'lgan oyatining o'zidayoq Alloh taolo «O'qi!» deb amr qildi. «Ilm» so'zi turli ma'nolarda Qur'onda 811 o'rinda takrorlanishi hamda hadislardagi «Sadaqaning boshi – boshqa mo'minlarga ham ilm o'rgatishdir», «Ilm ibodatdan afzaldir» kabi fikrlar ham ilm-ma'rifatning o'rni ma'nan yuksalishimizda qanchalik yuqori ekanini ko'rsatadi.

Ilm olish har bir inson uchun ham qarz, ham farz. Uning erta-kechi yo'q. Bunga amal qilgan inson hayotda o'z oldiga qo'ygan maqsadiga, albatta, erishadi. Ilmsiz inson mevasiz daraxtga o'xshaydi. Bu gapning ma'nosini yaxshi uqib olishimiz kerak. Ilm bizni ma'rifatga, ma'naviyatga chorlaydi. Yomonlikdan qaytaradi, odobli bo'lishga chaqiradi. Ilm insonga do'st, yolg'izlikda hamroh, do'stlar

¹⁵ Abu Nasr Forobiy «Fozil odamlar shahri» T. «G'afur G'ulom» 1993 278-280-betlar.

¹⁶ N.Jo'raev. Sh. Azizov. «Ijtimoiyot asoslari». T. «Ma'rifat-Madadkor» 2003.

¹⁷ Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar(darslik) T.: 1993 y.

orasida zebu ziynat, dushmanga qarshi kurashda qurol, qayg'uli kunlarda ko'makchi, jannat yo'lini ochuvchidir.

Hozirgi paytda ilm olish uchun barcha imkoniyatga egamiz. Xohlagan badiiy asarni, qiziqqan kitobingizni topish mushkul emas. Kutubxonalar yangi kitoblar bilan boyitilmoqda. Yurtimizda kitobxonlikni rivojlantirishga kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu haqda maxsus qarorlar qabul qilinmoqda.

Darhaqiqat, badiiy asar o'qigan odam dunyoni, tarixni yaxshi biladi, kelajakka ishonchi ortadi. Til madaniyati yuksaladi, muomala munosabati shakllanadi. Zakovatli, ma'naviyatli, bexato yozadigan, yozma nutqiga havas qiladigan darajaga yetadi. Bunday insonlarning nutqidan zavqlanasiz. Kvintillian Tsitseron ta'biri bilan aytganda: "Ilm cho'qqisini ishg'ol etgan shaxslar –jamiyatdagi eng kuchli notiqlardir".

Dunyoda turfa ilmlar, bilimlar ko'p. Ularni ifoda etuvchi kitoblarning son-sanog'i yo'q. Allomalardan biri "Agar inson kitob o'qishdan to'xtasa, u fikrlashdan ham to'xtaydi» - degan edi. Ha inson fikrlashi mumkin, ammo u irfoniy fikrlamaydi. Shuning uchun ham biz kitob varaqlarida ifodalangan ma'naviy quvvat manbaidan, doimiy sug'orilib turilishimiz lozim. Dunyoga teran ko'z, uyg'oq nigoh bilan boqish, avvalo, kitoblar orqali kechadi. Davlatimiz tomonidan chiqarilgan «Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida¹⁸» O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni 2017 yil 13 yanvarda e'lon qilingani aholi ayniqsa yoshlar orasida kitob o'qishni targ'ib etishga qaratilganligi ayni muddao bo'ldi. Hukumatimizning bu da'vati biz kabi yoshlarni ham befarq qoldirmadi. Menimcha, bu farmon, yoshlarimiz kitoblar dunyosiga yanada teran kirib borishlariga turtki bo'lib xizmat qildi desak, mubolag'a bo'lmaydi. So'nggi yillarda kitob do'konlarini bezagan asarlarning rang-barangligi, insonning ma'naviy olamini boyitishga ulkan xizmat qiladi. Ayniqsa, o'zbek adiblarining asarlari yangi dizayn, rang-barang shakl va uslublarda taqdim qilinishi kishini quvontiradi. Shunday ekan, dunyoda kitobdan yaxshi do'st va sodiq hamroh yo'q. Uning sehriyu, betakror olamiga, mo'jizalariga oshno bo'lmagan, undagi qahramonlar bilan sarguzashtlarni birga kechirib, do'st tutinmagan kitobxon bo'lmasa kerak. Bu borada bolalar adabiyotining o'rni beqiyos. O'quvchi-yoshlarda kitobga bo'lgan muhabbatni oshirish, mutolaa madaniyatini shakllantirish hamda ularning adabiyotga bo'lgan qiziqishini orttirish maqsadida respublikamiz bo'ylab uzluksiz ta'lim tizimida turli xil ko'rik-tanlovlarni jumladan: o'quv muassasalarida har oyda yoki chorakda, yoki adiblarning tug'ilgan kuni munosabati bilan tadbirlar tashkil etish va shu adibning asarlari asosida «Eng yaxshi kitobxon o'quvchi» yoki « Eng yaxshi kitobxon talaba» tanlovini tashkil etish an'anasini yo'lga qo'yish orqali yoshlarimizning kitobga umuman olganda ilm-ma'rifatga mehrini yanada ortishi uchun imkon yaratgan bo'lamiz.

Sharqning iste'dodli shoiri Abdibek Sheroziy ta'biri bilan aytganda: Agar inson ilm nuri bilan o'z yo'lini yoritmasa, zulmat va nodonlik ko'chasida qoladi. Kishi

¹⁸ <http://uza.uz/uz/documents/kitob-mahsulotlarini-chop-etish-va-tarqatish-tizimini-rivojl-12-01-2017>

qalbining nuri ilm va ma'rifat bilan baquvvat bo'ladi¹⁹. Insoniyatning qadri ilm bilan hosil bo'ladi. Ilmdan hali hech kim zarar ko'rgan emas. Ilmni egallab olish esa bir san'atdir. Dunyoda qanday yovuzlik sodir bo'lgan bo'lsa, ularning hammasi nodonlik orqali kelib chiqqan. Eng ayanchli halokat nodonlik, insoniylikni bitiruvchi ham nodonlikdir. Yaxshi tahsil ko'rgan va ilm nuri bilan xulqini yaxshilagan inson har yerda izzat topadi. Ilm-ma'rifat — inson uchun ziynat.

Mamlakat taraqqiyotini ta'lim tizimining hissasisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'lim-tarbiya tizimi takomillasha borgani sayin odamlarning ma'naviyati yuksalaveraradi. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganidek yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch, ma'naviyatli yoshlar esa kelajak poydevori hisoblanadi. Yoshlarimiz milliy ildizlari baquvvat, dunyoni chuqur anglaydigan, zamon tarqqiyoti bilan barobar qadam tashlaydigan insonlar bo'lib yetishsin. Ana shunda johil aqidaparastlarning «da'vati» ham, biz uchun mutlaqo begona g'oyalar ham ularga o'z ta'sirini o'tkaza olmaydi. [10]

Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2020 yil – Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili, deb e'lon qilindi. Bu bilan davlatimiz rahbari ilm-ma'rifat va texnologiyalarning mamlakat rivojlanishidagi ahamiyatiga to'xtaldi va "Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlik» ekanligiga urg'u berdi.

Shuningdek, turli sohalaridagi fundamental va innovatsion tadqiqotlar uchun grant mablag'lar ajratish mexanizmini takomillashtirish hamda ilm-fan yutuqlarining elektron maydonini yaratish, zamonaviy ishlanmalar bazasini shakllantirish muhim vazifalar sifatida belgilandi. Bundan tashqari, jamiyat tizimida faoliyat ko'rsatayotgan yosh mutaxassislarni chet ellarda o'qitish va malakasini oshirish 2020 yilgi ustuvor vazifalardan ekanligi ta'kidlandi. Asosiy maqsadimiz – hammaga ayon: Birinchi prezidentimiz ta'kidlaganidek, farzandlarimiz bizdan ko'ra aqlli, bilimli bo'lishi va bizdan ko'ra, albatta, baxtli yashashi kerak. Chunki yoshlar – bizning tayanchimiz, ertangi kundan umidimiz, savob ishlarimizning davomchilaridir.

Xulosa qilib aytganda, biz – istiqloq farzandlari, butun dunyoni qalami ila tebratgan, insoniyat tarixida o'z aql-u zakovati, ilm-u ma'rifati bilan o'chmas iz qoldirgan ajdodlarimizga munosib avlod ekanligimizni namoyon qilgan holda, ilm tug'yoni-la jahonni larzaga solgan, dunyo olim-u fuzalolarini bir joyga jamlay oladigan Ma'mun akademiyasi kabi ilm maskanlarini yaratadigan chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi – ma'nun barkamol shaxs sifatida kamolga yetishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safo Ochil «Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari», T. «O'qituvchi» 1997 200-bet.
2. Karimov I. A. «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz», T. «O'zbekiston» 2000 494-b.
3. Abu Nasr Forobiy «Fozil odamlar shahri» T. «G'afur G'ulom» 1993.
4. N. Jo'raev. SH. Azizov. «Ijtimoiyot asoslari». T. «Ma'rifat-Madadkor» 2003.
5. Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. (darslik) T.: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», 2003 yil.

¹⁹ <https://spaces-blogs.com/diary/read/user/sayfullax/2044588510/>

6. Karimov I. A. «Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" – T. « Ma'naviyat» 2008 yil.
7. Karimov I. A. « O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» T. «O'zbekiton» 2011 yil.
8. Karimov I. A. «Jamiyatimiz mafkurasi xalqni xalq, millatni millat qilishga xizmat etsin» T.: «O'zbekiston», 1998.

Mahmudova Nilufar Muratovna
Uzbek State World Languages University
(Tashkent, Uzbekistan)

TEACHING SPANISH AS A SECOND LANGUAGE BASED ON A COMMUNICATIVE TEXTUAL PROGRESSION TECHNOLOGY

Abstract: *In this paper the basic characteristics of a new approach based on a textual progression are discussed. Textual progression essentially encompasses a gradation criterion based on thematic and pragmatic relevancy, the development of a communicative competence adapted to the situation, the context under consideration of different communicative intentions and types of text, as well as different themes, related to the learning needs of the students in question. A written text, –complex and finished, that includes all kinds of linguistic materials– is one that inspires the reader to think about the different linguistic, cultural or other aspects that it brings to light.*

Key words: *textual progression, autonomy, strategies, reading comprehension.*

INTRODUCTION

We cannot deny that the real needs our students have today when learning a second language have to do with personal aspects as well as professional ones. Currently, the Spanish language is studied for more reasons than just going to the supermarket or going out to a party (“fiesta”), in other words, to meet personal needs. Every day, more and more young people approach learning Spanish with professional aims, as they want to secure a future with bigger and better work opportunities, causing Spain and Latin-America to become possible places of work. In this way, Spanish with a specific purpose has made a significant impact in the classroom. We can study specific subjects for specific professions, such as Spanish for business, Spanish for medicine, Spanish for tourism, and so on.

It is clear that language-teaching methodology has been changing over the years. For a long time, we have been using behavioral methods such as the traditional, structuralist and audio-lingual methods, and then we used cognitive methods such as the communicative method or an approach based on tasks. The latest tendencies try to include all these methods and present an eclectic methodology, centered on the student and encouraging his independence.

In this paper, in which we present a section of a complete didactic unit for Spanish as a Second Language (2L), we have followed a new approach of teaching titled *Collage*. This method has all of the above characteristics and moreover they are treated in an innovative way, as we will see in the following pages.

CHARACTERISTICS OF THE COLLAGE METHOD

First of all, we must explain a basic concept for the comprehension of this method: textual progression (Möller, 2001). Textual progression is a new way of understanding how to teach a second language. It is based on a gradation criterion based on thematic and pragmatic relevance. It is important to stress that we only work with authentic, complex and complete texts. They include all kinds of linguistic and original materials because this method is not based on a grammatical

progression, but on a thematic, pragmatic and textual progression. On the one hand, the selection of the texts is made according to the student's world knowledge, his Mother Language (ML) and his knowledge of other Second or Third Languages (2L, 3L). The selection is also in some way based on the texts with which we gradually work.

On the other hand, it is the student who determines his progression, not only grammatically speaking, but also in a lexical way. Thus, the student determines his own grammatical and lexical advance, subtly guided by the texts. Nevertheless, the selection of the texts also determines all these aspects.

The starting point of the whole learning process is reading comprehension, and it will always be a written text that inspires the selection of all the other aspects: linguistic, cultural, and so on. But this is only the starting point – this is not a reading course because at the same time other skills are exercised: listening comprehension (with a video or CD), oral skills (conformed to the texts and other possible situations in the class) and writing activities to transfer passive knowledge into active knowledge. Lockhart suggests in relation to vocabulary that:

[...] written communication offers the student a situation that facilitates the transfer of passive vocabulary into active vocabulary. If the student rarely writes in the 2L [...] it is likely that he will transfer very little passive vocabulary into active vocabulary. (Lockhart, 1993:28)

CHARACTERISTICS OF THE STUDENTS AND LEARNING OBJECTIVES

The group of students, to whom the activity is directed, has the following characteristics:

1. A homogeneous group of adults
2. Students with some knowledge of English
3. Students without prior knowledge of Spanish
4. Students who have very little time to reach a high level of linguistic competence
5. Students who wish to learn Spanish to gain another tool to compete in the job market, to increase their opportunities in the professional, economic, social or sociopolitical sphere, etc...

Our goal is for our students to be able to apply –in the shortest time possible– the knowledge of the new language to complex communicative situations, considering the possible intercultural differences at every level (different behaviors, interpretations of reality, textual characteristics...).

We also hope that the students will have a command of the 2L to be in possession of a great amount of information related to any aspect that may be of interest throughout life, and not only at everyday levels.

It is advisable that the group be homogeneous, that is, that they all share a common language, in our case English, whether it is the 2L or ML. The influence of the ML in SLA (Second Language Acquisition) is a fact we cannot deny. However, we should try to make a rational use of the ML in the 2L class, using the ML as a work tool. Bachmann (1994), Hurtado (1994) and Valero (1996) have also discussed the integration of the ML from the beginning because they think that the student is more dependent on it during this stage. Thus, it is not necessary to force the student to speak in the new language from the beginning, but only when he feels ready to express himself in the 2L6.

The main assumptions made in our research are:

1. The global component of discourse is the core aspect of the linguistic competence.
2. Increased global discourse competence has a positive effect on the overall communicative competence.
3. Overcoming the traditional teaching methods at schools through a context-based methodology improve classroom management and students' participation.

REFERENCES:

6. Little, D. (1997). "Autonomy and self-access in second language learning: some fundamental issues in theory and practice" in MÜLLER-VERWEYEN, M. (Ed.): Neues Lernen, Selbstgesteuert, Autonom. 33- 44.
7. Lockhart,W.F. (1993). "Estrategias de comunicación, estrategias de aprendizaje y transferencia de vocabulario pasivo a activo" in BRUTON,A./SIBÓN,T.G./ MANCHÓN, R.M.(Eds.). Serie sobre estrategias de aprendizaje y el uso del lenguaje. 21-30.
8. Krashen, S. (1977) "The Monitor Model for Second Language Performance" in Dulay, B. & Finocchiaro (eds.) Viewpoints on English as a Second Language. New York. Regents. Translated on Liceras, J. M. (1992).
9. Qian, D. (2002). "Investigating the relationship between vocabulary knowledge and academic Reading performance: An assessment perspective", Language Learning, 52/3: 513-536.

Sodaliyeva Sayyora Oqiljon qizi, Umarova Sohiba Odilovna
Namangan davlat universiteti
(Namangan, Uzbekistan)

KIRITMA KONSTRUKSIYALARNING ILMIY MATNDAGI O'RNI

Annotatsiya: *ushbu maqolada ilmiy matnlardagi kiritma konstruksiyalar leksik-grammtik xususiyatlari haqida fikr yuritildi.*

Kalit so'z va iboralar: *matn, ilmiy matn, kiritma konstruksiya, uslub, termin.*

Tilning juda murakkab va o'ziga xos sathlaridan biri, shubhasiz, uning sintaktik sathidir. Sintaktik sathdagi birliklarning mohiyati, tabiati, o'zaro aloqalanish va munosabatga kirishish mexanizmlari til haqidagi fanning, xususan, sintaksisning markaziy masalalari sifatida o'rganib kelinadi. Sintaktik strukturadagi aksariyat birliklar va ularning o'zaro munosabatini talqin qilishda tilshunoslikda anchayin umumiy, yaqin bir fikrga kelingan bo'lsa-da, mazkur sathda alohida o'rin tutadigan kiritma konstruksiyalar masalasida boshqa tilshunosliklarda ham bo'lgani kabi o'zbek tilshunosligida hali tamoman bir to'xtamga kelingan emas. Holbuki, tilning kommunikativ-sintaktik strukturasi, yana ham aniqrog'i, matn sintaksisini mukammal tavsiflash va tasvirlash uchun kiritma konstruksiyalar hodisasini chetlab o'tishning aslo imkoni yo'q. Buning ustiga, ilmiy matn sintaksisida ham parantez birliklar alohida o'ringa ega.

Bugungi kun tilshunosligida matn tilning alohida yirik birligi (supersintaktik butunlik) va matn tilshunosligi deb atalayotgan sohaning asosiy obyekti sifatida talqin qilinadi. Matnni tadqiq etishda uni so'z birikmasi va gapdan farqlash lozimligi, matnning ham o'z kategoriyasi va qonuniyatlari borligi aytiladi.

Tabiiyki, tegishli nutqiy muloqot ehtiyoji va talabiga muvofiq gapning (yoki matnning) hajmi, strukturasi, modal-kommunikativ, badiiy-estetik jihatlari turlicha bo'lishi mumkin. Ana shu ehtiyoj va talabga uyg'un ravishda nutqiy jarayonda jumla ixchamlashishi, kengayishi, odatdagi shaklini saqlagan holda mazmun sig'imini orttirishi, turli qo'shimcha axborotni o'z ichiga olishi, ifodalanayotgan fikrga so'zlovchining munosabatidagi o'zgarishlarni turli darajada aks ettirishi, yaxlit yoki muayyan bir qismining ayricha ta'kid olishi kabi juda ko'p xilma-xil hodisalar mavjudki, ular turli sintaktik usul va vositalar orqali voqe bo'ladi. Masalan, ikkinchi darajali predikatsiyali konstruksiyalarning sodda gapga kiritilishi bilan gapning odatdagi shakli saqlangani holda uning mazmun sig'imi ortadi va gapda shakliy-mazmuniy nomutanosiblik yuzaga keladi, bu va shunga o'xshash qonuniyatlar o'zbek tilshunosligida N.Mahmudov tomonidan tadqiq etilgan.²⁰ Uning asosiy maqsadi ilmiy matn va uning birliklari orasidagi mazmuniy munosabatni ifoda etuvchi bog'lovchilar, ularning o'ziga xos xususiyatlari va vazifalarini aniqlashga yo'naltirilgan ishlarga hissa qo'shish, ilmiy matnda muallifning xususiy munosabati hamda uning turlarini belgilash"dan iborat bo'lgan nomzodlik dissertatsiyasida

²⁰ Mahmudov N. M. O'zbek tilidagi sodda gaplarda semantik-sintaktik asimetriya. – Toshkent: O'qituvchi, 1984

o'zbek ilmiy matnning sintagmatik va pragmatik xususiyatlarini boy faktik materiallari asosida batafsil tadqiq etgan.²¹

Mazkur usul va vositalardan yana biri kirish va kiritmalardir. Bunday birliklar, shuningdek, ajratilgan bo'laklar, undalmalar, aktual bo'laklanish, gapning kommunikativ tiplari, ilova konstruksiyalar, parsellyasiyalar va boshqa shu kabi hodisalar kommunikativ sintaksis kategoriyalari sifatida turli tilshunosliklarda qayd etilgan. Xususan, kirish va kiritmalar ilmiy matnda jiddiy kommunikativ va ayni paytda semantik, struktur qiymatga egaligi bilan alohida diqqatga sazovordir.

Ilmiy matn badiiy matndan farqli o'laroq mantiqiy taffakkur mahsuli bo'lgani bois uning tarkibidagi birliklar munosabatida ham bir qator o'ziga xosliklar kuzatiladi. Shuning uchun tadqiqotimizning bu qismida ilmiy matn tarkibida kiritmalar o'rni haqida fikr yuritamiz.

1. Ilmiy matndagi kiritmalar fan va texnikaga oid turli xil terminlar ma'nosini tushuntiradi, oydinlashtiradi. Terminlar ma'nosini kiritmalar yordamida izohlash ilmiy va ijtimoiy-publsistik uslubda ko'p uchraydi. Ayniqsa, o'zbek tili materialidan yasalgan yangi terminlarning ma'nosini ularning boshqa tildagi muqobilini keltirish orqali chegaralash keng tarqalgan. Chunki bir termin o'zbek tiliga bir necha xil tarjima qilish, tarjima qilingan terminning o'zbekcha ekvivalenti ko'p ma'noli bo'lishi hollari ko'zga tashlanadi. Milliy terminalogiyaning yaratilishidagi bunday har xillik ularning ma'nosini chegaralab ko'rsatish va izohlashni talab qiladi. Shuning uchun ham ko'pincha qavs ichida ularning ruscha eki lotincha muqobili ham beriladi. Kiritmalarning bunday vazifada ishlatilishi ko'proq ilmiy matnlarda uchraydi:

Akustik fonetika (yun. akustikos — tovush, tovushga oid). Eksperimental fonetikaning nutq tovushlari hosil bo'lishini yuzaga kelgan tovush to'liqlarini aspektida o'rganuvchi bo'limi²². Analogiya (yun. analogiya - muvofiqlik, moslik, o'xshashlik). Til unsurlarining (so'z yasash, shakl yasash va b. modellarining) o'zaro qandaydir munosabat ta'sirida o'xshashlik kasb etishi, mahsuldor bo'lgan hodisaning boshqasiga yoyilish²³. Affiks (lot. affixus - birlashtirilgan, biriktirilgan), so'zga (leksemaga) zid qo'yiladigan (leksik ma'noga ega bo'lmagan), o'zi qo'shiladigan asosning lug'aviy yoki grammatik ma'nolarining shakllanishiga xizmat qiladigan morfema; qo'shimcha²⁴. Misollardan ko'rinadiki, ilmiy matnlardagi kiritmalar ko'proq terminning qaysi tildan olinganligi va lug'aviy ma'nosini izohlash uchun ishlatiladi.

2. Kiritma asosiy matnda keltirilgan biror tushuncha (ko'proq miqdor, hajm, belgi kabilar) doirasini chegaralab ko'rsatadi yoki uni to'ldiradi. Kiritma orqali ifodalangan dalil, qo'shimcha ma'lumot istisno yoki to'ldirish, yoxud ularning bir qismini biror xususiyatiga ko'ra ajratib ko'rsatish tariqasida bo'ladi. Bunday kiritmalar ilmiy va rasmiy uslubda ko'proq qo'llanib, ularda aniqlikka intilish kuchli bo'ladi:

Ovoz va shovqin til tovushlari tarkibida turlicha qatnashadi. Ayrim tovushlarning tarkibi faqat ovozdin, ayrim tovushlarning tarkibi esa faqat

²¹ Ҳақимов М. Ўзбек илмий матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари. НД. - Т., 1993. – Б. 7

²² Хожиев А., Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Т: Ўзбекистан миллий энциклопедияси, 2002. – Б.13

²³ Хожиев А., Кўрсатилган асар. Б.15

²⁴ Хожиев А., Кўрсатилган асар. Б.19

shovqindan iborat bo'ladi. Birinchi tur tovushni ovoz tovush deb, ikkinchi tur tovushni shovqin tovush deb nomladik (**Bular adabiyotlarda unli tovush va jarangsiz tovush deb yuritiladi**)²⁵. Umuman tovush jarayonlari turli-tuman bo'lib (**Bular haqida muntazam ma'lumot "Tilshunoslikka kirish" kursida bayon qilinadi**), ularning barchasiga nisbatan allofonemalar haqida (**fonemaning tovlanishi haqida ham**) gapirib bo'lmaydi. Jumladan, jonli so'zlashuvda o'ta murakkab tovush o'zgarishlari juda ko'p sodir bo'ladi²⁶. Eski leksik ma'no tarixiy leksikologiyada o'rganiladi (**Bu soha tarixiy semasiologiya deb ham yuritiladi**). Hozirgi leksik ma'noni o'rganuvchi soha tasviriy leksikologiya deyiladi (**Bu sohani tasviriy semasiologiya deb ham ataydilar**)²⁷). Bu kabi kiritmalar matndagi axborotni oydinlashtirishga hamda qo'shimcha dalilni eslatib o'tish uchun qo'llanadi.

3. Ilmiy matndagi kiritmalar gapdagi tushunilishi qiyin bo'lgan (arxaizm, neologizm, dialektizm va professionalizm kabilari) so'zlarni, fan va texnikaga oid terminlarni izohlab, aniqlab keladi. Shuningdek, ular nutqda buzib aytilgan va turlicha nomlangan atamalarning, boshqa tildan o'zlashtirilgan so'z-terminlarning ko'pchilikka tushunarli bo'lgan, adabiy tilga xos variant (dublet)lari, tarjimai sifatida kiritilgan bo'ladi:

*Fan-texnika sohalorida ishlatiladigan terminlardagina ular anglatadigan tushuncha aniq ta'riflanadi, shunga ko'ra ularning ishlatilish doirasi ham aniq cheklangan bo'ladi, bunday terminlarda leksik ma'no taraqqiyoti uchun ham imkoniyat bo'lmaydi. Masalan, fonema-morfema – (tilshunoslik), chekanka – (chilpish), kultivatsiya– (qishloq xo'jaligi) terminlarida shunday*²⁸. Ikki leksema (**leksosemema**) har jihatdan teng bo'lsa, o'zaro farqlovchi belgiga ega bo'lmasa, leksik dubletlar deyiladi (**Bu hodisani absolut sinonimiya deb nomlash ham mavjud**). Leksik dubletlar odatda terminlarda uchraydi: ayni bir tushunchani anglatish uchun bir necha leksema ishlatiladi: affiks - qo'shimcha kab²⁹.

Bu kabi kiritmalar ko'proq ilmiy-publitsistik va ilmiy- ommabop uslubda qo'llanib, badiiy asar tilida nisbatan kam uchraydi.

4. Ayrim hollarda kiritmalar morfemalar ichiga so'z bilan unga aloqador paradigmatic formalar orasiga ham kiritilishi mumksn, Bunday kiritmalar, odatda o'zlari izohlayotgan asosiy gap bo'lagining paralleli sifatida kelgan bo'lib, ko'proq so'z va so'z birikmasi shaklida keladi va ilmiy uslubda tez-tez uchraydi:

*Keyingi yillarda bunday mundarija so'zshakl (slovoforma) terminiga birkiltildi, natijada grammatik shakllangan leksik birlik so'z deb ham, so'zshakl deb ham ataladigan bo'ldi. Bunday mundarija so'zshakl terminiga (asli leksemashakl terminiga) birkitilishi to'g'riroq*³⁰. Ma'lumki, yozuvning piktografiya (**lot. pictus bo'yoq bilan ifodalangan**), yunoncha **grapho yozaman**), ideografiya (**yunoncha idea tushuncha**) kabi turlari bor³¹.

Xulosa qilib aytganda, kiritma so'z, so'z birikmasi va kiritma gaplar qator xususiyatlari bilan odatdagi gap bo'laklarida, qo'shma gap va uning

²⁵ Rahmatullayev Sh., Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T: Unuversitet. 2006, – B. 10

²⁶ Rahmatullayev Sh., Ko'rsatilgan asar. – B. 30

²⁷ Rahmatullayev Sh., Ko'rsatilgan asar. – B. 63

²⁸ Rahmatullayev Sh., Ko'rsatilgan asar. B. 49

²⁹ Rahmatullayev Sh., Ko'rsatilgan asar. B. 74

³⁰ Rahmatullayev Sh., Ko'rsatilgan asar. B. 127

³¹ Rahmatullayev Sh., Ko'rsatilgan asar. B. 452

komponentlaridan farq qiladi. Kiritma konstruksiyalar gap tipini o'zgartirmaydi, balki grammatik va ohang jihatdan shakllangan gap strukturasi murakkablashtiradi. Ilmiy matnlardagi kiritmalarni o'rganish esa, matnning murakkab tarkibini, undagi struktur, semantik, pragmatik-kommunikativ xususiyatlarni oydinlashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Kiritmalar garchi matnda go'yoki ikkilamchi unsurlar sifatida tasavvur qilinsa-da, aslida, matn mazmuni idrokida, matnning shakliy tuzilishida, matn tarkibi rang-barangligini ta'minlashda jiddiy qimmatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ҳақимов М. Ўзбек илмий матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари. НД. -Т.,1993.
2. Хожиев А., Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Т: Ўзбекистан миллий энциклонедияси, 2002.
3. Mahmudov N. M., O'zbek tilidagi sodda gaplarda semantik-sintaktik asimmetriya. –Toshkent: O'qituvchi, 1984
4. Rahmatullayev Sh., Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T: Unuversitet. 2006
5. Тошалиев И., Ҳозирги ўзбек адабий тилида критма конструкциялар. НД. Тошкент,1972

Атаханова Нұрасила Амангелдіқызы
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
(Атырау, Қазақстан)

АБАЙ ҚАРАСӨЗДЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ КӨРКЕМ ПРОЗАНЫ ДАМЫТУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Аннотация: В статье рассматриваются пример значимости и стилистических особенностей слов назидания великого поэта, мыслителя и ученого Абая Кунанбаевича в развитии отечественной художественной литературы. Язык прозы Абая может быть предметом многих исследований, а также его поэтики. Одно из наиболее широко используемых слов в языке Абай тесно связано с местоимениями. Абай использовал литературу и язык в качестве просветителя для народа, поэтому он заветацал эти слова назидания как актуальную область своей работы.

Annotation: The article considers an example of the significance and stylistic features of the words of edification of the great poet, thinker and scientist Abay Kunanbaevich in the development of domestic fiction. Abay's prose language can be the subject of many studies, as well as his poetics. One of the most widely used words in the Abay language is closely related to pronouns. Abay used literature and language as an enlightener for the people, so he bequeathed these words of edification as an actual area of his work.

Адам баласының тіршілігінің мағынасы мен мәні туралы Абайға дейін де, Абайдан кейін де талай ойшылдар ойланған, ой айтқан. Адам баласының өмірге келуінің, өмірінің және өмірден кетуінің, адамдығының мағынасы мен мәні туралы Абай анықтама, сипаттама ғана беріп қойған жоқ, концептуалды қағидалар жүйесін жасап, өзінің ілімін қалыптастырды. Абайдың ілімінің құрамдас бөлімдері үшеу: а) ақыл; ә) қайрат; б) жүрек (махаббат). Абай ілімінің құрамдас бөлімдері өзара тығыз байланысты. Абай ілімінің әр құрамдас бөлімінің өзі іштей бірнеше категориядан тұрады. Олардың жүйесін анықтаудың ғылыми маңызы зор.

Ақын ілімінің негізінен мынадай бірнеше сала өзекті қағидалар өріліп шығады: а) адам баласы сүюге, жек көруге, сынауға, суреттеуге, өзгертуге болатын объект қана емес, сонымен қатар субъект екендігі туралы қағидалар саласы; ә) кемел тұлғаның адамзат алдындағы адамшылық қарызы туралы қағидалар саласы; б) кемел тұлға мен көп арасындағы қатынастың сипаты туралы қағидалар саласы; в) кемел тұлға мен әлеуметтік орта арасындағы қатынастың мәні туралы қағидалар саласы. Осындай бірнеше сала қағидалардың адамзат ақыл-ойының тарихында танымдық маңызы, әлеуметтік философиялық мәні терең. Адам табиғаты, оның екіжақты болмысы, кемел тұлға мен әлеуметтік орта арақатынасы, жеке тұлға мен көп арақатынасы, әр жақсы нәрсенің өлшеуі туралы терең, тегеурінді әрі ерекше маңызды қағидалардан Абай ілімінің басты ұстанымдарының мәнісі аңғарылады.

Күш-қуаты толысқан шағында Абай өз ілімінің басты қағидалары мен ұстанымдарына сай көпке ақыл берді, насихат айтты, әділет жолына шақырды, наданның көңілін ашлақ, заманда түземек болды. «Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім», - деп, ішкі қуатын ашты. Өзінің ілімі мен халықтың дәстүрлі мәдениеті, әдет заңы негізінде өз заңын жасап, оған арнайы баптар енгізілді. Сол арқылы көптің мүддесін қорғаудың, әділетті қолдаудың құқықтық негізін жасап, оны әлеумет игілігі үшін қолданды. Соған сай әділетті билік шешім шығарды. Жұртын пайда ойламай, ар ойлауға бастады. Халқының бірін-бірі дос көрмейінше, істің бәрінің бос екенін сөзімен де, ісімен де дәлелдеді. Бірақ жалғанда сағымдай төңкеріліп құбылған жұрты шынға шыдай алмады, шынға ынтымағын қоса алмады. Соған күйінді, содан жаны жараланды, қаны қарайды, көкірегі қайғыға толды. Ақынның адамдарды бір-біріне дос, бауыр тұтқан және адамды, адамзаттың бәрін бауырым деп сүйген жүрегі қиянатшыл дүниеден қырық жамау болды.

Адамның когнитивтік қабілеттерінің қалыптасуында ойлау мен тілдің екеуі де негізгі құрамдас бөліктер болып табылады. Когнитивті лингвистика бойынша ойлау мен тіл өз алдына дербес дамиды құбылыстар болғанымен, адамның менталды әлемін танытуда біртұтас бірлікте болады.

Дін мен философияда, ғалымда ақыл – көп қарастырылған, өрістете зерттеліп жүрген ұғым. Адамзат ойының түйіні, ғылымның танымы, дінінің сенімі Ақыл – адамның негізгі сипаты, маңызды қасиеті дегенге келеді. Адам танымының кеңістігі ақылмен шектелмейді, сезімдік таныммен өзгеше өріс табады. Ақыл мен сезімнің үндестік жерінде Жаратушы, Жан және әлем идеяларының жүйелік принциптері қалыптасады. [1, 64].

Абай әдебиет пен тілді қалың бұқара қауым үшін тәрбиеші қызметінде пайдаланды, сондықтан да өз шығармашылығының өзекті бір саласы ретінде осы «Қарасөздерді» өсиет етеді. «Қарасөздерді» насихаттау барысында «басты ескерілетін нәрсе – заманынан, ортасынан озып шығып, сол ортаға: дүңлей надандық қоршауында күнделікті тіршілік қамы, жазғы мал өрісі – жайлау үшін, қысқы мал тебіні – қыстау-ықтасын үшін, осы екі қамға тоғысар ел талау құралы – надан, содыр билік-мансап үшін алыс-жұлыспен жүрген; дау-шар, партия бодау-барымта, ұрлық-зорлық негізгі әрекет – кәсіп болған; ғылымнан ада, озғын көрші елдер тауып отырған қарекет түрлерінен, өнер түрінен алған түк үлгісі жоқ, болашақ туралы саналы ой жоқ ортаға «улы зарын, үлкен мұңын, қалың арманын» арнап, соларды түзеу үшін күрескен Абайды көріп отыру...» [2, 103].

Абай үшінші қара сөзден бастап ақылға үйретуге бастайды. «Қазақтың бірінің біріне қаскүнем болмағанының, бірінің тілеуін бірі тілеспейтұғынының, рас сөзі аз болатұғынының, қызметке таласқы болатұғынының, өздерінің жалқау болатұғынының себебі не? Нәмма ғаламға белгілі данышпандар әлдеқашан байқаған: әрбір жалқау кісі қорқақ, қайратсыз тартады, әрбір қайратсыз қорқақ, мақтаншақ келеді; әрбір мақтаншақ қорқақ, ақылсыз, надан келеді; әрбір ақылсыз надан, арсыз келеді, әрбір арсыз жалқаудан сұрамсақ, өзі тойымсыз, өнерсіз, ешкімге достығы жоқ жандар шығады».

«Адамшылықтың алды – махаббат, ғадаләт, сезім. Бұлардың керек емес жері жоқ, кіріспейтұғын да жері жоқ. Ол – жаратқан тәңірінің ісі. Айғыр

биеге ие болмақта да махаббат пен сезім бар. Бұл ғадаләт, махаббат сезім кимде көбірек болса, ол кісі – ғалым, сол ғақил. Біз жанымызбан ғылым шығара алмаймыз, жаралып, жасалып қойған нәрселерді сезбекпіз, көзбен көріп, ақылмен біліп» (45 қарасөз).

Аса көрнекті ақын жазушылар шығармаларының тілі екі тұрғыдан зерттеледі. Бірі – оның әдебиеттегі орны, өзіндік қолтаңбасы мен сіңірген еңбегін анықтау болса, екіншісі – оның қаламынан туған шеберлік тәсілдері, әр алуан тілдік ерекшеліктерін тану. Абай тілін сөз еткенде, ұлы ақынның әдеби тілде көркем шығармалар тудырып қана қоймай, оны жаңаша қырынан көрсетіп, әлдеқайда сапалы деңгейде көтерген суреткер екендігін ескерген жөн. Жалпы хакім Абайдың тілін зерттеуге даңғыл жол ашып берген алаш ардақтылары А. Байтұрсынұлы мен Ә. Бөкейхан болатын. Ал Қ. Жұбанов осы бағыттағы зерттеуді шын мәніндегі ғылыми деңгейге көтеріп, құнды пікірлер айта білді. Сондай-ақ М. Әуезов, І. Жансүгіров, С. Аманжолов, Н. Сауранбаев, І. Кеңесбаев, Ғ. Мұсабаев, Т. Қордабаев, Ш. Сарыбаев сияқты ақын-жазушылар мен ғалымдардың абайтану саласына қосқан үлесі зор болды.

Абайтану саласының аса өзекті саласы – оның шығармалары тілінің стилистикасы мен грамматикасын зерттеп тану деп білеміз. Осы орайда Қ.Жұбановтың мына сөздері еске оралады: «Абайдық тілінің сөздігі (лексикасы), грамматикасы, Абай суретінің бейнесі – бәрі бірге қосылып та, жеке тұрып та негізгі тақырыптың күйіне билеп тұрады. Оның сөздері тек бермек ұғымын жеткізерлік амал болып қоймайды; бірі олай, бірі бұлай да кетпейді; солардың әрқайсысы, үлкен симфония оркестріндегі жеке музыка аспаптары сияқты, өздері бір-бір күй тартып тұрады да, бәрі қосылып негізгі күйді шығарады, тақырып соның бәріне дирижер болып тұрады» [3, 258]. Р.Сыздықованың «Абай өлеңдерінің синтаксистік құрылысы» деп аталатын монографиясы – Абай тілінің грамматикасын саралайтын бірден-бір еңбек. Бұл еңбекте Абай шығармалары тілінің сөздік құрамы, синтаксистік амал-тәсілдері, ұйқасы, өлшемі, композициясы жан-жақты талданады.

Ұлы ақынның «сезімшіл ойын» паш ететін рухани мұрасының бір тармағы – оның қара сөздері. Қара сөздердің идеялық мазмұны қаншалықты терең болса, оның сыртқы келбеті де соншалықты әсем, сұлу. Оның әрбір сөзі өзінің мазмұнына лайық түрге оранған. Яғни, өлеңдері сияқты ақынның қара сөздері де әр алуан грамматикалық формаларға өте бай. Профессор Р. Сыздық айтқандай, «Абай тілінің лексикалық, грамматикалық сипатын танымайынша, Абай тұсындағы әдеби тіліміздің «лингвистикалық регистрациясын» жасай алмаймыз» [4, 259]. Осы «лингвистикалық регистрацияны» жасауда ерекше орын алатын сөздердің бірі – есімдіктер. Есімдіктер қара сөздердің лексикасының қомақты бір бөлігі десек, қателеспейміз. Олар қара сөздер мәтнінде әр алуан грамматикалық тұлға-тәсілдерде ерекше мән-мәнісімен көрініс тапқан. Жалпы қара сөздердің синтаксистік құрылысына назар аудартқан ғалымдардың бірі профессор Т. Сайрамбаев еді [5, 126]. Ол қара сөздер мәтніндегі есімді сөйлем мәселесін көтеріп, осы бағыттағы ғылыми ізденістерге жол ашып берді.

Қара сөздерде қазақ тіліндегі барлық сілтеу есімдіктері кездеседі деуге болады. «Ол, сол, бұл, осы, ана, мына, әне, міне» есімдіктері қара сөздер мәтнінде тілдік-грамматикалық құралдар ретінде өте орынды қолданылған.

Олар, негізінен, стильдік мақсатты көздейді. Ақын өзінің ой толғаныстарын оқырманға жеткізу үшін сілтеу есімдігі қатысты стильдік тәсілдерді өте шебер қолдана білген. Ең алдымен, ол есімдігі қара сөздер мәтініндегі адамды көрсететін жіктеу есімдігі емес, заттар мен құбылыстарды, іс-әрекет пен сын-сапаны білдіретін сілтеу есімдігі ретінде көбірек жұмсалады. Қара сөздердегі ол сөзінің бір ерекшелігі – оның «осы, сол, бұл» сөздермен қатар қолданылып, бір-біріне нұсқай айтылуында.

«Әрбір мал іздеген малым көп болса, өзімдікі де, балаларым да малды болса екен дейді. Ол мал көбейсе, малшыларға бақтырмақ, өздері етке, қымызға тойып, сұлуды жайлап жүйрікті байлап отырмақ. Қыстауы тарлық қылса, арызы жеткендік, сыйы өткендік, байлық қызметінен біреудің қыстауын сатып алмақ, ептеп алмақ, тартып алмақ. Ол қыстауынан айырылған және біреуге тиіспек, я болмаса орынсыздығынан елден кетпек – әр қазақтың ойы осы» (3 қарасөз).

«Егер онысы жалға жүргеніңде жаңынды қитнап еңбекпенен мал тап деген сөз болса, ол – ар кететұғын іс емес. Тыныш жатып, көзін сатып, біреуден тіленбей, жанын қарманып, адал еңбекпен мал іздемек – ол арлы адамның ісі. Бұлардың бәрінен де қымбат ата-анасын малға сатпақ ең арысздың ісі емес пе?» (29 қарасөз).

«Бірлік малға сатылса, антұрғандықтың басы осыу Ол осы жан кеудеден шықпағандық па? Көкірегі, көңілі тірі болса, соны айтады» (6 қарасөз).

Қалыпты тілдік жағдайдан ауытқу Абайдың қара сөздерінің стильдік нормасына айналған. Солардың бірі – осы «несі екен» тіркесі. Алайда ақын стильдік мақсатта субъектілік сілтеу есімдігін нөлдік қалыпта қолданған («онысы несі» немесе «осысы несі» деудің орнына «осы несі» деп берген).

Ерекше қолданыста жүрген Абайдың қара сөздеріндегі теология мәселелерімен тығыз байланысты. Бұл мәселені тереңінен толғаған 38-қарасөз екендігі белгілі. Ақын мұнда тақырыпты ашу мақсатында араб-парсы сөздерін жиі қолданған. Солардың бірі – «һәмма» сөзі. Ол сөз «бұлардың һәммасы» тіркесі арқылы беріледі. Осы тіркеспен синонимдес бұлардың бәрі тіркесі де қара сөздер мәтінінде жиі кездеседі. Мысалы:

«Бұлардың һәммасы алла тағаланың затия субутия уә фиғлия сипаттары дүр.

Хайуандарды асырайтұғын жансыздарды еті ауырмайтын қылып, жан иесі хайуандарды ақыл иесі адам баласы асырайтын қылып, һәм олардан махшарда сұрау бермейтұғын қылып, бұлардың һәммасынан пайда аларлық ақыл иесі қылып жаратқан» (38 қарасөз).

Абай прозасының тән баяндау стилінің тағы бір ерекшелігі жалпы қара сөздер мәтініндегі қайталама сөздер мәселесін Р.Сыздық өз еңбектерінде қозғаған болатынү. Ғалымның пікірінше қайталама сөздер эмоция тудыру үшін жиі қолданылады. [4, 544].

Психологиялық параллелизмді өз өлеңдерінде шебер қолдана білген ұлы ақын бұл әдісті прозалық шығармаларына да арқау етті. Қара сөздер мәтініндегі қатарлас, мқлшерлес, теңдес ұғымдар өте әсерлі қолданылған. Бұл жөнінде «Абайдың Қарасөздері текстерінен билер сөздеріндегідей ұйқасқа, өлшемге, ырғаққа, құрылған синтаксистік параллельдерді, образды

фразеологизмдерді де, әсерлі теңеулерді де кездестіре аламыз». Расында да, қара сөздер сөйлемдерінің кейбір лексика-грамматикалық байланыстарының үйлесімділікке, ұқсастыққа құрылуы ерекше көзге түседі. Ақын бұл сөздердің «жақындық» және «қашықтық» сияқты аралық қатынастарын негізге алған, сөйтіп, бұл екі ұғымды бір-біріне қарама-қарсы қолдана отырып, негізгі тақырыпты жеткізуге тырысқан. Сөйтіп, мәтінде эмоциялы мазмұнды сөйлемдер тізбегін құрайды. Мұның өзі ұлы ақынның ойды жеткізудегі стильдік-экспрессивтік мақсатын айқындаса керек.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Шәкәрім. Энциклопедия / бас.ред. Е. Б. Сыдықов. – Семей: «Тенгри», 2008. – 264 б.
2. Өмірәлиев Қ. Абай афоризмі. – Алматы: «Қазақстан», 1993. – 128 б.
3. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы, 2010. – 258 б.
4. Сыздық Р. Абай және қазақтың ұлттық әдеби тілі. – Алматы, Арыс. 2004. – Б. 259-549.
5. Сайрамбаев Т., Оңалбаева К. Есімдер синтаксисінің кейбір мәселелері. – Алматы, 2005.

Бозорова Холида Рустам кизи
Узбекский государственный университет мировых языков
(Ташкент, Узбекистан)

МЕТОДЫ РАЗМЕЩЕНИЯ ПЕРЕВОДОВ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН

Аннотация: в статье рассказывается о наиболее благоприятных стратегиях для переводчиков при расшифровке соответствующих имен в топографии и их необычных моментах. В интерпретации фундаментально, что дешифрование должно содержать как лексическое значение, так и социальную точку зрения, а также социальные факторы. Большую часть времени люди, которые делают язык, приближаются к подтверждению важности и эквивалентности в целевых и исходных диалектах. В ходе расследования раскрывается некое солидное исполнение по толкованию как в топонимах, так и в других записях общества. Кроме того, тестовая интерпретация демонстрирует рассмотренную выше теорию.

Ключевые слова: стратегия, подход, названия земель, интерпретация, законное название, сопоставимые, культура.

Bozorova Xolida Rustam qizi
Uzbek State University of World Languages
(Tashkent, Uzbekistan)

ACCOMMODATING METHODS OF TRANSLATING GEOGRAPHICAL PROPER NAMES

Annotation: The article talks about the most supportive strategies for interpreters while deciphering appropriate names in topography and their uncommon highlights. In interpretation, it is fundamental that deciphering ought to contain lexical importance as well as likewise social viewpoint, social factors too. Much of the time, the individuals who are rendering the language approach the confirmation of importance and equivalency in target and source dialects. In the investigation underneath uncovers some solid execution on interpretation both in toponomys and furthermore other recorded of society. Additionally, test interpretation demonstrates the explored theory above.

Key language: strategy, approach, land names, interpretation, legitimate name, comparable, culture.

Introduction. Rendering formal people, places or things isn't positively a basic undertaking as it very well may be hazardous in the demonstration of interpretation (Sanaty Pour, 2009); moreover, interpreters must be cautious when they need to interpret geological formal people, places or things. Past writing demonstrates that different interpretation methodologies have been utilized in the course of interpretation. In accordance with him, Newmark (1993, p. 15) accepts that formal people, places or things are —a interpretation trouble in any textll. For

instance, in scholarly messages it ought to —be decided if the name is genuine or imagined. In nonliterary writings, interpreters need to inquire as to whether any extra logical or classificatory data must be provided for the TL readership. Each language has explicit formal people, places or things; some of them are totally identified with the way of life of the individuals of that specific language (Sanaty Pour, 2009). As needs be, these things can realize unique understanding issues for the perusers of that content. Formal people, places or things may have specific ramifications and expelling the shrouded implications prompts an interpretation which isn't worthy. In accordance with this, Bachman (1990) states that knowing only the referential significance of the things without the information on the suggestions and undertones of the things will result in wrong interpretation of the things. In this manner, knowing non-literal language and social references alongside the referential significance is a significant factor.

Literature review. In like manner, Vermes (2003, pp. 89-90) expresses that: The interpretation of appropriate names has frequently been considered as a straightforward programmed procedure of transference from one language into another, because of the view that legitimate names are insignificant marks used to recognize someone or something. (...) the interpretation of legitimate names isn't a unimportant issue be that as it may, despite what might be expected, may include a somewhat fragile dynamic process, requiring with respect to the interpreter cautious thought of the implications the name has before choosing how best to render it in the objective language. Besides, deciphering topographical legitimate names requests unique information and world standpoint. Tailing it, interpretation of these words can incorporate a few stages underneath:

1. Extracting terms from the source position
2. Translating content to the objective language
3. Editing by a different individual to guarantee stick to endorsed phrasing furthermore, legitimate style and voice
4. Publishing the interpretation in the first configuration
5. Proofreading to guarantee the designed interpretation has legitimate accentuation furthermore, proportionate, page breaks, and shows accurately
6. Reviewing in-nation by a local – talking master to guarantee the interpretation meets all prerequisites

Next technique is confirmation which rules include a pre-interpretation planning and examination of the ST, its real interpretation and multi-step check of the TT. A substantial confirmation process likewise includes the shows and prerequisites with respect to different content sorts and, remembering comprehensibility and lucidity for master lay correspondence. It is recommend that the accompanying strides in the interpretation procedure: setting up the last form of the ST (inadequately composed or confounding entries are probably going to be cumbersome and uncertain in the objective language), which is trailed by appointing an interpreter who chooses if she or he is able to decipher the content, at that point - interpretation, lastly - check: the deciphered archive is assessed and altered by another expert, who in a perfect world ought to have increasingly branch of knowledge mastery and be more experienced than the interpreter. It is then edited, preferably by a third individual. That, be that as it may, isn't really the last phase of

the procedure, as it might be important to adjust the TT to neighborhood prerequisites concerning an educated assent reports and other clinical writings.

A reasonably as often as possible applied however disputable strategy for interpretation survey is back-interpretation, for example the of interpretation the TT 'back' into the source language by a free interpreter who didn't deal with the first 'forward' interpretation of a given content. Aznaurova prompts against applying back-interpretation as a technique for confirmation for the explanation that it probably won't uncover —the target language logical furthermore, use nuances or clumsy strict interpretation. Then again, what may show up as an off base version in the back-interpretation is really a section written in colloquial language. By the by, the visually impaired back-interpretation procedure is much of the time used to confirm the exactness of interpretation, and its favorable circumstances have been demonstrated. The back-interpretation technique isn't generally utilized in the segment of geological research and social preliminaries, as it is required by Ethics Committees and administrative experts in various nations, yet it ought not be inferred that the sole motivation behind back-interpretation is consistence with formal necessities. On the off chance that it is dealt with in an expert way, it tends to be a helpful mistake recognition device. Along these lines, this technique is used seldom in deciphering topographical names and terms.

Furthermore, there has been built up an unpredictable survey technique which includes two equal forward interpretations, compromise, two back-interpretations, examination and compromise, a survey and harmonization of the objective content. As powerful as the technique may show up, it isn't regularly utilized potentially due to time and spending imperatives. Another the most critical strategy and toponymy interpretation is social skill. Culture consistently assumes a significant job in all issues of interpretation and in legitimate name rendering also. Likewise, Satany accepts that interpretation —involves two dialects, however an exchange from one entire culture to another. They accept that contrasting with phonetic dissimilarities, contrasts in societies can cause more troubles for a decent interpretation of the source content. Individual names version likewise includes in culture like different parts of the source writings. Despite the fact that individual names will be names, some of the time, they may have a few meanings or they might be so incorporated with culture that can't be respected only a name any more. They may look natural to the source content perusers yet not to the objective content perusers. In this way, interpreters should realize all the issues identified with things. Accordingly, interpreters ought to be —cultural mediators (Katan, 1999, p. 1). In like manner, Komissarov accept that the issue of biculturality is a higher priority than the issue of bilinguality in interpretation. Interpreters are moderators between two societies, to be specific, source and target societies. They should control the social contrasts that may upset the way toward moving the significance.

Techniques. To be sure, formal people, places or things are absolutely educational. As it were, knowing the hidden culture, one may. A name regularly educates us concerning the age of the individual or they may likewise educate us about the spot that the individual is from. Here and there, interpreters need to utilize a nonexclusive thing with the name, e.g., Lake Urmia or Mount Damavand. For the situation that the ST name has not been transliterated before by others, it is on

account of the interpreter to transliterate it; and here and there, other interpreters have transliterated it previously so the interpreter can essentially utilize that structure. Hervey and Higgins express that ordinary transliteration is diverse among dialects like —Venezia Venice/Venise/Venedig, and Salzburg/Salzburg /Salisburgo. At the point when the interpreter utilizes the ordinary reporter of the source language thing in the objective language, the procedure is called substitution (Vermees, 2003). This methodology can be utilized for a large portion of the geological things.

Apparently, utilizing the regular identical (in a current case) is the interpreter intuitive decision. Interpreters are generally compelled to use the ordinary structure in the objective content for example utilizing —Hungarian Anglia for English England or utilizing Persian [Mæjærestän] for English Hungary or utilizing Persian [Læhestän] for English Poland. Expansion is the methodology wherein the interpreter will utilize development in the interpretation of the source language thing. For instance, in interpreting the Persian name Kashaf Rood which is the name of a stream, the interpreter may render it this way Kashaf Rood stream to give his perusers more data with respect to the SL thing.

Illustrations for interpretation of Geographical Proper Names

1. Shipshape and Bristol design (with all in a decent request; Bristol a city and port in west piece of England)-Bristolchamoda, in uzbMarg'iloncha (yokivodiycha) kiyinishekv..

2. London specific (a thick haze influencing London)- London quyuqligi, yomonob-havo, no proportionality

3. Flight like a Kilkenny felines (two felines from Kilkenny in Ireland, which, as indicated by legend, battled until their tails remained) – Kilkennymushuklaridekafsonaviy, Farg'onaotlariekv.

4. New Jerusalem (the adobe of the favored in the paradise, in Bible it is blessed city) – YangiQuddus (muqaddas bliss), MakkayuMadinaekv.

5. Have kissed a Blarney stone (solid and powerful; a stone, Blarney château close to Cork in Ireland, said to give an endowment of influential discourse who kisses itBlarneytoshinio'pish(bebahosovg'a), zamzamsuvielkv.

6. La Belle France (in the significance of nostalgic or enthusiastic way)

7. A stronghold in Spain (a visionary venture, a fantasy probably not going to be figured it out, in Middle Ages there existed a stronghold developer that had no standing) – Ispaniyadagiqal'a (mavhumvasirli delight), KohiQofekv.

Here, clearly the greater part of meanings are the aftereffect of social and equal forward interpretation draws near.

Conclusion.For the most part, it ought to be referenced that the interpretation of formal people, places or things for the interpreters is a difficult demonstration. It is exceptionally difficult for interpreters to see all the creator's goals behind utilizing every thing in the source content. Appropriately, delivering indistinguishable content with the first one isn't simply conceivable. In some cases, the interpretation can't have a similar impact on the objective content perusers as the first content does. It is fundamental to execute accommodating strategy in its request.

REFERENCES:

1. Азнаурова Э. С., Абдурахманова Х. И. Теории практика перевода. Т.: Ўқитувчи, 1989.
2. Вурагов. J Сравнительная типология английского и тюркских языков. М., Высшая школа 1983.
3. Komissarov V. N. Koralova A. L. A Manual of translation from English into Russian M. Higher School. 1990
4. Katan, D. (1999). Translating cultures: An investigation for translators, interpreters and mediators. Manchester: St. Jerome Publishing.
5. Hakimova, D. H; Modern scientific research journal(issue 11)., “Helpful methods of translating geographical proper names”. p 26-30., 2019
6. Uktamova, N. B; Modern scientific research journal(issue 11)., “Using authentic materials in teaching english for adult learners”. P 52-56., 2019

УДК 372.8

Оралбекова Қ. О.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

ТІЛДІК ТҰЛҒА: НЕГІЗГІ ЗЕРТТЕЛУ БАҒЫТТАРЫ

Аңдатпа: Аталмыш мақалада «тілдік тұлға» ұғымына берілген теориялық түсініктемелер жинақталып, қазақ және орыс тіл білімі ғалымдарының зерттеулеріне сараптамалар жүргізілді. Сонымен қатар, бүгінгі таңда өзекті болып отырған адамның тілдік тұлғалық болмысын құрайтын, өзіндік қасиеттерін танытатын ерекшеліктер көрсетіліп, тілдік тұлғаның құрылымдық деңгейлері жайлы сөз етілді. Қазіргі филология ғылымында біртіндеп орныққан антропоцентризм бағыты зерттеушілердің алдына өзара тығыз байланысты және бір-бірінің шарты болып табылатын екі мәселені шешу қажеттілігін қойып отыр: біріншіден, адамның тілге тигізген әсері; екіншіден, тілдің адамға, оның ойлау жүйесіне, мәдениетіне етер ықпалы қандай дәрежеде екендігін анықтау. Осымен байланысты лингвистикалық зерттеулердің қазіргі кезеңінде «тілдік тұлға» терминіне қатысты мәселе орын алды.

Түйін сөздер: тілдік тұлға, жеке тұлға, шығармашылық таным, тілдік жүйе, ұлттық тіл.

Оралбекова Қ. О.
Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева
(Нур-Султан, Казахстан)

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация: Данная статья посвящена языковой личности, которая на сегодняшний день актуальна в языкознании. Были изложены общие теоретические понятия, а также структурные уровни языковой личности. Направление антропоцентризма, постепенно сформировавшееся в современной филологической науке, ставит перед исследователями необходимость решения двух задач, которые тесно связаны между собой и являются условием друг друга: во-первых, влияние человека на язык; во-вторых, определить, в какой степени влияние языка на человека, его систему мышления, культуру. В связи с этим на современном этапе лингвистических исследований возник вопрос относительно термина «языковая личность».

Ключевые слова: языковая личность, личность, творческое познание, языковая система, национальный язык.

Oralbekova K. O.
I.N. Gumilyov Eurasian national university
(Nur-Sultan, Kazakhstan)

LINGUISTIC PERSONALITY: THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH

Abstract: *This article is devoted to the language personality, which is currently relevant in linguistics. There are the General theoretical concepts, as well as structural levels of a language personality set out. The direction of anthropocentrism, gradually formed in modern philological science, puts before researchers the need to solve two problems that are closely related and are a condition of each other: first, the influence of man on language; second, to determine to what extent the influence of language on man, his system of thinking, culture. In this regard, at the present stage of linguistic research, a question has arisen regarding the term "language personality".*

Keyword: *language personality, personality, creative cognition, language system, national language.*

Бүгінде тілдік білімді оқушының саналы әрекетін дамытатын, өмірлік қажеттілігін ақтайтын тегеурінді тетікке айналдыру үшін сол білімнің өзегінде, біріншіден, өзіндік көзқарас, дүниетаным мен сенім қалыптастыратын, екіншіден, ортаға тез бейімделу, жаңа ақпаратты түсіну, қабылдау, өзгелермен қарым-қатынас жасай алу қабілеттерін дамытатын компоненттердің қатар қамтылуына назар аударыла бастады. Сондықтан тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бастап-ақ Қазақстанның білім жүйесін реформалауда оқушының дара тұлғалық қабілеттерін дамыту проблемасы мемлекет басшысы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауларында орын алып, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында айқындала түсті. Елбасы көтеріп отырған «Мәңгілік ел – мәңгілік тіл» идеясы қазақ тілін дамытуды қоғамның барлық саласында толық жүзеге асыра отырып, тілдің бар байлығын болашақ ұрпаққа игертуді көздейді. Бұл қазақ тілі пәнін оқытуда оқушының тілдік тұлғасын қалыптастыруға басымдылық беруді талап етеді.

Бүгінге дейін тілдік тұлға мәселесін А. Байтұрсынұлы, М. Балақаев, А. Қайдаров, Р. Сыздық, Н. Уәли, Қ. Күдерінова, Қ. Неталиева, Ш. Құрманбайұлы, Ж. Манкеева, М. Дүйсебаева, А. Жуминова, А. Насырова, Ф. Қожахметова, Г. Мұратова, Ф. Оразбаева, Ш. Құрманбаева, Н. Гайнуллина, А. Игісінова тәрізді отандық ғалымдар түрлі аспектіде зерттеген. Ғалым В. П. Нерознак тілдік тұлғаны полилекті (көпдаамдық) және идиолекті (жеке адамдық) [1, 112-116] десе, С. Г. Воркачев этносемантикалық тұлға [2], А. Г. Баранов семиологиялық тұлға деп атайды [3]. Орыс тілдік тұлғасын Ю.Н.Караулов [4], шығыс және батыс мәдениетінің тілдік тұлғасын Т. Н. Снитко жан-жақты зерттеді [5, 153].

Қазіргі орыс тіл білімі мен қазақ тіл білімінде тілдік тұлға төмендегідей бағыттарда қарастырылып келеді деп шартты түрде белгілейміз:

1) нақты тұлғаның тілін оның когнитивтік (А. П. Бабушкин және Ю. Н. Караулов) және прагматикалық (И. П. Сусов және Е. А. Горло) интенцияларын назарға ала отырып талдау;

2) тарихи тұлғалар тілін диахрониялық тұрғыдан сараптау (Б. И. Нұрдәулетова және Н. И. Гайнуллина);

3) бөлек-бөлек мәтіндер негізінде тілдік тұлғаны модельдеу (Е. В. Красильникова және З. В. Баишева).

4) шығармадағы кейіпкерлердің тілдік тұлғасын ашу арқылы шығарма авторының тілдік тұлғасын сипаттау (Т. Е. Пшенина және Ж. Б. Саткенова);

5) тілдік тұлға бойындағы қасиеттерді оның ұлттық болмысына сай қарастыру (Ю. Н. Караулов және В. В. Воробьев).

6) тілдік тұлғаны қалыптастырудың дидактикалық мәселелерін зерттеу (Г. И. Богин).

Ең алғаш тілдік тұлға В. В. Виноградовтың «Саясаттың тарихы туралы» деп аталатын еңбегінде сөз болады [6]. Ол жеке сөздік шығармашылық құрылысы әлеуметтік тілдік және идеологиялық мәтіндер, дара тұлғаға тән сөздік қорға сай өзгерген тілдік тұлғаның ерекшеліктерін атап өтеді. Оны зерттеуде сол тұлғаның тіліне тән тәжірибені жеке тілдік тұлға шығармашылығын тану үшін пайдаланған жөн деген пікір айтады.

Ю. Н. Караулов «тілдік тұлғаны оның тілі арқылы көрінетін психологиялық, этикалық, әлеуметтік және т.б. компоненттердің жиынтығынан тұратын адам» деп түсіндіреді [7, 86]. Ол өз еңбектерінде тілдік тұлға қалыптастыруға қажет талаптар деп:

- өз ана тілінде жүйелі, анық, түсінікті сөйлеуі,

- сөздің тілдегі орфоэпиялық, грамматикалық, лексикалық нормаларына сай құрылуы,

- сөздің бейнелі бояуы, сөздің тыңдаушының қажетіне сай болуы т.б. көрсетеді [7, 35-37].

Г. И. Богин тілдік тұлға қалыптасуының бес деңгейін атап көрсетеді. Ол жеті жаста тілдік тұлға қалыптасуының бірінші деңгейі – дұрыстық деңгей пайда болады дейді. Бұл деңгей өзге деңгейлердің қалыптасуына жол ашады. Екінші деңгей іштей ойлау қабілетінің дамуын арттырып, осы деңгей көлемінде сөйлеуге іштей дайындалуды іске асырады. Үшінші деңгей сөздік қордың толығы, көптеген грамматикалық форманы меңгеруді қалыптастырады. Төртінші деңгей мәтін мазмұнына таңдау бостандығы мен көзқарас кеңігін қамтамасыз етеді. Тілдік тұлға шығармашылығының толығы, оның келешекте жүзеге асуы мен мәтінге сын көзбен қарауы сынды ерекшеліктер – төртінші деңгейдің үлесі. Бесінші деңгей – тілдік талғамдық қатынастың бірлігі [8, 70].

Соңғы кездері тілдік тұлғаны түсіндіруге бірнеше бағытта келу үрдісі қалыптасқандығын байқауға болады:

1) тілдік тұлға болып табылатын жеке адам қалыптасуының негізгі жүйелерін анықтау (тегі, өмір сүрген ортасы, әдеби және тілдік, ұлттық-мәдени ықпал және т.б.);

2) жеке адамның тілдік тұлғалық болмысын құрайтын өзіндік қасиеттерін танытатын ерекшеліктерді көрсету, яғни оны өз бетінше білім алу, өзін-өзі жетілдіру, тәрбиелеу, өз тілдік тәжірибесін ұрпақтарына мұра етіп қалдыруда жеке жауапкершілігін сезіну, білім дағдыларын игеру, шеберлік дағдыларын меңгеру, игерген білімдері мен тәжірибесін болмысты өзгерту үшін қолдану т.б. қасиеттерден құралатын күрделі, көпсатылы зерттеу нысаны ретінде оның тілінің ассоциативтік-вербалдық, лингвокогнитивтік,

прагматикалық деңгейлерін сипаттаудан тұратын деңгейлік талдау арқылы қарастыру қажет екені айқындалды.

Көрсетілген деңгейлердегі жеке тұлғаның ұлттық болмысын ашудың маңыздылығы туралы ғалым Ж.А.Манкееваның пікіріне жүгінсек: «аталған деңгейлердің дамуының белгілі бір тілдік тұлғада көрініс табуы әртүрлі дәрежеде өрістеп, түрлі сипатта көрінеді. Оның шығармашылық танымдық мазмұны дүниетанымдық, мәдени құндылықтар жүйесінен тұрады. Сондықтан тілдік тұлғаны алдымен ұлттық тілдік тұлға ретінде түсінеміз. Себебі тілдік тұлға табиғаты тұлғаның ұлттық мәдени сатысымен тікелей байланысты» болып шығады [9, 281-284].

Сонымен бірге тұлғаның өмір сүруінің негізін құрайтын, оның мақсаттары, ниеттері мен ұстанымдарын белгілейтін шығармашылық қажеттіліктері туралы да айтуға болады. Тұлғаның қоршаған әлемге, айналадағы басқа адамдарға, өзіне деген қарым-қатынасы арқылы анықталатын құндылықтар жүйесі, яғни адамның материалдық және рухани игіліктері мен мұраттары, белгілі бір әлеуметтік, мәдени және адамгершілік құндылықтарды таңдап алуының себептері оның танымындағы ғалам бейнесін ашу арқылы дәйектеледі. Ал танымы мен мақсат-мүдделерінің прагматикалық әлеуеті оның тілі арқылы көрініс табады.

Тіл үйренушінің жеке тұлға ретіндегі келбеті оның тілдік тұлға келбетімен толығымен түседі. Адам тілдің табиғатын таныған сайын, тілдік таңба арқылы санасына жинақтай береді, сөйтіп, санасы да, ойлауы да, тілі де дамиды. «Адамдар екінші тілді үйренгенде, жаңаша ойлап, сезініп, өзі әрекет жасап үйренеді және сол тілді меңгеру арқылы екінші тұлға болып қалыптасады. Жаңа тілдік «Мен» екінші тілімен араласып, жақындасып, тілге қызығушылығы артады, мәселелерді шешуге белсенді болады және өзін еркін, жеңіл сезінеді» [10, 64]. Соның негізінде оның миы өзі өмір сүріп отырған ортамен, қоғаммен байланысқа енеді. Сөйтіп, үйренетін тілдің әлеуметтік-табиғи-қоғамдық ерекшелігі тілдік тұлғаның санасын қалыптастыра бастайды.

Тілдік тұлғаны тануда Ю. Н. Караулов жеке дара зияткерлік қасиетін қарастыруды ұсынады да, тілдік тұлғаның бірінші деңгейіне сәйкес тілдік нормадағы бөлігін «нөлдік деңгей» деп атайды. Бұл деңгей - вербалдық-семантикалық (семантико-қатарлық, инварианттық) қарапайым сөйлеу тілін меңгеру дәрежесін көрсетеді, сөз тіркесі мен сөйлемнің тілдік жүйедегі қалыптасқан үлгісінен тұрады. Вербалдық-семантикалық деңгейде негізгі бірліктер ретінде сөздер қарастырылады, ал олардың арасындағы қатынас түрлі грамматикалық, парадигмалық және синтаксистік байланыстар арқылы көрініс табады, стереотиптері – стандартты фразалар мен сөйлемдер. Бұл деңгей тілдік жүйеде іске асады. Онда тұлға жалпы тілге тән ерекшеліктерді меңгереді. Оны қазіргі тіл білімінде тілдік аялық білім (фоновое знание языка) деп түсіндіреміз. «Кез келген айтылымның мән-мағынасын түсіну үшін сөйлеуші мен тыңдаушыда халықтың өткен тарихынан, рухани дүниесінен хабардар аялық білім негізі болу керек. Аялық білім – халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесі арқылы қалыптасқан ұғым-түсінігі. Тілді меңгеру арқылы мемлекеттік қызметшінің санасында қалыптасатын аялық білім танымдық қызметпен, яғни, оның ойлау жүйесімен тікелей байланысты. Сол себепті осы деңгейде тіл үйренушінің санасында танымдық қызмет арқылы қазақ тілі

туралы жаңа таным, жаңа ұғымдар қалыптасады. Мемлекеттік қызметшінің сөйлесім әрекетінде кездескен тілдік бірліктердің құрылымдық, салғастырмалы, қолданбалы қасиеттерін, жалпы беретін мағынасын түсінуі оның осы нөлдік деңгейін анықтайтын өлшем болмақ» [11, 56].

Тілдік тұлғаның анализі түрлі деңгейлерде жасалуы мүмкін: қарапайым тілді меңгеру деңгейін көрсететін құрылымдық-тілдік деңгей және оның дамуын, мінез-құлығын басқаратын уәждемелер мен мақсаттарды айқындайтын, оның мәтін тудырушылығын басқаратын және әлемнің тілдік моделіндегі мәндер мен құндылықтар йерархиясын анықтайтын лингво-когнитивтік деңгей. Тілдік тұлға дегеніміз – тілде (мәтіндерде), тіл арқылы көрініс табатын және өзінің негізгі белгілері тілдік құралдар базасында қайта құрылған тұлға. «Тілдік тұлға» ұғымы – адамның сапалық айқындылығын құрайтын физикалық және рухани ерекшеліктері философиялық, әлеуметтанымдық және психологиялық көзқарастар тұрғысынан айқындалатын қоғамдық мәні бар тұтастық ретіндегі пәнаралық термин.

«Ең алдымен «тілдік тұлға» ретінде сөйлесім әрекетіне қабілеттілігі тұрғысынан тілді қолданушы адам қарастырылады» [12, 257]. Жеке тұлғаға сөйлесім туындыларын тудыруға және қабылдауға мүмкіндік беретін тұлғаның психофизиологиялық ерекшеліктерінің кешені сөйлесім тұлғасы болып табылады. «Тілді қарым-қатынас құралы ретінде қолданушы – қатысымдық тұлғаның вербалды мінез-құлығы ерекшеліктерінің жиынтығы да «тілдік тұлға» ретінде танылады» [13, 26].

Тілдік тұлға – тұлғаның тілі, дискурсы арқылы анықталатын психикалық, әлеуметтік, этикалық және т.б. құрамдас бөліктерін толық қамтитын толыққанды көрінісінің бір түрі. Адамды тілден тысқары зерттеу мүмкін болмайды, тілді жасаушы, қолданушы, пайдаланушы – адамға назар аудармай, тілдің шегінен аспай, тілдің өзін тану мүмкін емес. Себебі адамның бір ауыз сөзін естімейінше, оның қандай адам екені жайлы мәлімет алу мүмкін емес. Сондай-ақ, тілді адамнан тысқары да қарастыру мүмкін емес, себебі, сол тілде сөйлейтін тұлғасыз тіл жай таңбалар жүйесі болып қана қалады. Сондықтан «Тұлғаның тілдік тұлға ретінде қалыптасуы тек тіл арқылы ғана жүзеге асады» [7].

Ю. Н. Караулов көркем мәтінге сүйене отырып, тілдік тұлғаның деңгейлік моделін жасап, оның үш құрылымдық деңгейін анықтап көрсетеді:

1. Вербалдық-семантикалық деңгей (немесе құрылымдық-жүйелік);
2. Когнитивтік деңгей (немесе тезаурустық);
3. Прагматикалық деңгей (уәждемелік) [14, 129].

Тілдік тұлғаны тануда Ю. Н. Караулов жеке дара зияткерлік қасиетін қарастыруды ұсынады да, тілдік тұлғаның бірінші деңгейіне сәйкес тілдік нормадағы білігін «нөлдік деңгей» деп атайды.

Сөйлеушінің тілдік білімі санада Ю. Н. Карауловтың теориясы бойынша вербалды-семантикалық, лингво-когнитивтік және мотивациялық немесе іс-әрекеттік-коммуникативтік қажеттілік деңгейлерінде бейнеленеді. Зерттеушінің пікірінше «тілдік тұлға тілі арқылы көрінетін психологиялық, этикалық, әлеуметтік және т.б. компоненттерінің жиынтығынан тұратын адам» [15, 47]. Ұлттық тілді тұтынушы тілдік тұлғаның құзыреті мен жадының қалыптасуы жөнінде А. Байтұрсынұлы «Адам ана тілін жасынан естуінше үлкендерден

үйренеді. Содан соң тіл танытқыш кітаптардан таниды. Одан кейін үлгілі жазушылардың сөзін оқып, өзі іс жүзінде иә ауызша айтып, иә жазып қолданумен біледі» деген болатын [15, 69].

Әрбір адамның тілдік тұлға ретінде қалыптасуын интертекстуалдық негізінде қарастырған А. С. Әділова: «Әрбір адамның тілдік тұлға ретінде жеке когнитивтік кеңістігі болады, ал ол өз кезегінде түрлі ұжымдық (отбасылық, кәсіптік, діни, әлеуметтік) когнитивтік кеңістік жиынтығынан тұрады да, өзі өмір сүріп отырған қоғамның ұлттық-тілдік-мәдени-танымдық базасына сүйенеді. Алайда бір ғана ұлттық когнитивтік кеңістікке жатса да, әр уақытта өмір сүруіне, қоғамдағы саяси-идеологиялық ұстанымдардың насихатталуы, ақпарат көздерінің жетімсіздігі, жабықтығы, ұлттық әдебиет, мәдениет деректерінің кейінгі орынға ығыстырылуы сияқты экстралингвистикалық себептердің әсерінен тілдік тұлғалардың – автор мен оқырманның когнитивтік базасының өзі түрліше қалыптасатыны кездеседі. Ол, әрине, адамның әлеуметтену үдерісіне байланысты болады» дейді [16, 39]. Ол тілдік тұлғаның тұрақты интертекстуалды ядросына ұлттық білім энциклопедиясына жататын ағарту стандарттарынан белгілі әдеби шығармалар, тарих, қоғам, мәдениет қайраткерлерінің есімдері мен сөздері, аса маңызды саяси-әлеуметтік оқиғалар, мәдени, тарихи, діни жәдігер-ескерткіштер жатқызып, тілдік тұлғаның динамикалық интертекстуалды қабатына уақыт және әлеуметтік жағдайларға қарай өзгеріп, үнемі маңыздылығы, қажеттілігі белгілі бір иерархиямен қайта ауысып отыратын күшті әдеби мәтіндерді кіргізеді.

Ана тілді игеру арқылы адам бірте-бірте қарапайым заттардан бастап, ғаламның заңдылықтарына дейінгі өзін қоршаған ортаның болмысымен танысады, мәдениетке араласып, тілдің әлеуметтік қызметі мен дамуына қатысу арқылы тұлға болып қалыптасады. Демек, тіл арқылы бекітіліп, қоғамдық санада, сонымен қатар жеке тұлғаның санасында сақталатын ұлттық-мәдени тәжірибе сол жеке тұлғаның тілдік әрекетіне де өз таңбасын түсіреді.

Жалпы, тілдік тұлға дегеніміздің өзі – ұлттық тіл ортасында, ұлттық құндылықтар арасында тәрбиеленген, ұлттық рух пен ұлттық тілді толық меңгерген жеке адам, бүкіл ұлттық болмысты бойына жинақтаған индивид. «Тілдік тұлға» ұғымы қоғамдық қатынастар, мәдениет жүйесі арқылы анықталатын және биологиялық ерекшеліктер себепші болатын саналы қызмет пен қарым-қатынастар субъектісі болып табылатын «тұлға» ұғымын тірек етеді. Адамның қажеттілігі таным, ойлау және қарым-қатынас құралы болып табылатын тіл арқылы қанағаттандырылады, сол себепті тұлға тіл арқылы ашылуы керек.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины // Язык. Поэтика. Перевод. Сб. науч. тр. М.: Московский государственный лингвистический университет, 1996.
2. Воркачев С. Р. Концепт счастья понятийный и образный компоненты // Известия А. Н. Серия литературы и языка. Том 60/6 ноябрь, 2001. – 79 с.
3. Баранов А. Г. Семитологический подход к личности // Языковая личность: проблемы обозначения и понимания. Тез. науч. конф. – Волгоград, 1997.

4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М, 1987;
5. Снитко Т. Н. Предельные понятия в западной и восточной лингвокультурах. – Пятигорск, 1999.
6. Виноградов В. В. О теории художественной речи: Учеб. пособие. – М. 1971.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 264 с.
8. Богин Г. И. Некультурная коммуникация // Человек говорящий: Язык, культура, познание. – М.: Институт языкознания РАН и др., 1995. – С. 70-85.
9. Манкеева Ж. А. «Тілдік тұлға» мәселелерін зерттеу // Қазақ филологиясы: егіз негіз (ғылыми мақалалар жинағы). – Алматы: Арыс, 2010. – Б. 280-290.
10. Маслоу А. Психология бытия. Пер. с англ. О.О.Чистякова. – М., 1997.
11. Хасанов Б. Мемлекеттік қызметшінің тілдік тұлғасы және тілдік орта. – Астана, 2008. – 64 б.
12. Оразбаева Ф. Ш. Тілдік қатынас: Теориясы және әдістемесі. – Алматы, 2000. – 257 б.
13. Богин Г. И. Модель языковой личности в её отношении к разновидностям текстов: АДД. – Л., 1984. – 26 с.
14. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. – М., 1989. – Б. 129-140.
15. Байтұрсынов А. Таңдамалы шығармалары. – Алматы, 1999. – 69 б.
16. Әділова А. С. Қазіргі қазақ көркем шығармаларындағы интертекстуалдылықтың репрезентациясы, семантикасы, құрылымы. Фил... автореф. – Алматы, 2009. – 39 б.

Халова Мафтуна Абдусаломовна
Самарқанд давлат чет тиллар институти
(Самарқанд, Узбекистан)

МОДЕРНИСТИК ШЕЪР ЭМОЦИОНАЛЛИГИ

Аннотация. Ушбу мақолада модернистик шеър эмоционаллиги ҳақида маълумот берилган. Модернистик шеър эмоционаллигини таъминловчи лексик воситаларнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлилга тортилган. Айнан модернистик йўналишдаги бир қанча шеърлар ва уларнинг эмоционал хусусиятлари Фахриёр шеърлари орқали очиб берилган.

Калит сўзлар: шахсий дунёқараш, лисоний қурилиш, эмоционал-экспрессив восита, модернистик матн, ижодкор маҳорати, лирик кечинма, лирик қаҳрамон.

Тил ва адабиётнинг асрий аънаналари ва кўзгалмас қонунларига тажовуз қилган, ўз моҳиятига кўра глобал эксперимент саналадиган модернистик матни тушуниш муаммоси унинг заминда қисман хилма-хил декларациялар, манифест ҳамда мактабларнинг мавжудлиги туфайли замонавий адабиёт назариясида узил-кесил ҳал қилинмаган. Модерн йўналишда ёзилган шеърда шори аънанага атайлаб амал қилолмайди ёки янгича тафаккур даъвоси уни инкор ҳам эта олмайди. Аёнки, муайян бир тилда шеър ёзган одам қувватни шу тилда яратилган жами шеъриятдан олади. Бу ҳолатни адабиёт назарияси тарихи ва тараққиётида ҳам тасдиқлайди.

Аввало модернистик шеър матни дунёнинг бутунича лисоний қурилиши хусусидаги мумтоз тасаввурларни ўзгартирувчи эмоционал-экспрессив аломатлари ёрқин ифодаланган дастлабки лисоний ҳодиса ҳисобланади. Модернистик шеър матни муаллифи муайян эмоционал-экспрессив воситалар кўмагида дунёнинг янги қиёфасини яратади, унинг воситасида нафақат объектив борлиқ, балки ўз шахсий дунёқараши, ҳислари, дунёни кўриш ва қабул қилишга бўлган муносабатини, ижодкор ўз оламини – эмоционал фикрларини ҳам акс эттира олади. Бунда бадиий ўзига хослик ижодкор онги ҳудудида эмас, балки реципиент – китобхон онгида қад кўтаради, қайтадан гавдаланади:

Муҳаббатнинг кўйлаги оқдир,
уни ҳар тун тушларимда киясан.
Ўнгимда эса...

тошнинг оқлигига қараб йиғлайман. [4, 35]

Шеърда бағритош муҳаббатдан зада бўлган ошиқнинг маъшуқага мурожаати реал воқеликнинг оддий тасвири сифатида ифодаланаётгани йўқ. Маъшуқа фақат ширин тушдагина эгнига оқ кўйлак илади. Тонг отиши билан кўрганлари сароб эканлигини англаган лирик қаҳрамон тошюрак маъшуқаси етказётган ситамларни кўриб йиғлайди. Яъни асл реаллик – ошиқнинг худ-бехуд ҳолатига рамзлар, ишоралар орқалигина етиб борилмоқда. Бу ерда ижодкор шеърга туш ҳолатини ва фақатгина машуғанинг тушдагини поклик, беғуборлик рамзи бўлган оқ либос кийишини тасвирлайди. Шунинг билан бирга бағритош муҳаббатнинг кўйлагининг оқлигидан кўра тошнинг оқлиги

кўпроқ аниқдир деган маънони ушбу шеър поэтикаси янада равшанроқ ифодалайди.

Дарҳақиқат, модернистик матн мураккаб адабий ҳодиса, ундаги маъно нозикликларини англаш учун китобхондан зийраклик, билимдонлик талаб қилинади. Модернистик шеър матни ниҳоятда қисқа, тугал бўлмаслиги ёки тиниш белгиларга, қофияларга умуман эътибор берилмаслиги мумкин. Бу эса унинг янада ўзига хослигини, индивидуаллигини белгилайди. “Кейинги вақтда назмчилигимизда тўрт, уч, икки ва бир сатрли қисқа шеър намуналари сезиларли даражада кўпайди. Ўзбек қисқа шеърияти шаклий чегаралар, анъанавий қолиплардан қутилишга уринишнинг самараси ўлароқ пайдо бўлганлиги учун ҳам унда хокку, танка, тўртлик, рубоий ёки сяошилар сингари қатъий талаблар тизимидан воз кечилган” [7, 103]. Дарҳақиқат, истиқлол даври шеъриятида бундай янгиланишларнинг эврилишларнинг намуналарини бир қанча ижодкорларимизнинг ижодида кўришимиз мумкин. Жумладан, Фахриёр, Улуғбек Ҳамдам, Фарида Афрўз каби ижодкорларимизнинг шеъриятида мана шундай қисқа сатрли тугал маъно ифодаловчи шеърлар бир талай:

Анорлар дард каби ёрилар [4, 120].

Фахриёрнинг бир мисрадан иборат бўлган мустақил шеъри. Буни англамоқ учун ўқирман мушоҳада қилмоғи, мантиқий фикрламоғи лозим. Анорлар пишиб-етилганидан кейин, озроқ намлик, сув тегса ёрилади. Демак мана шу табиат ҳодисасини шоир инсон дардига қиёсламоқда. Инсон дарддан тўлиб-тошганда унга биргина нигоҳ ёки биргина сўз кифоя. У ёки дардини дoston қилиб айтади ёки қалбидаги дардларини кўз ёшлари билан тўкиб солади.

Гўрлар қисир – туғишдан қолган [4, 120].

Шоирнинг бу шеъри ҳам бир мисрадан, яъни тўрт сўздан иборат бўлган тугал асар. Шеър чуқур маъно-мазмунга эга. Бир мисрадан иборат бўлган шеър таҳлилида чуқур моҳият мужассам. Маълумки, бугунги ривожланган замонда ғарбона маданиятга интилиш натижасида ўзбек ўғлонларида шарқона тарбия ва унинг моҳиятини англашга интилиш ўз-ўзидан сусайгандек бўлди. Ваҳоланки, Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди, Мирзо Улуғбек ва Бобурларнинг авлоди бўлган, томирида мана шундай улғ инсонларнинг қони оққан, шижоатида Гуруғли, Алпомишларнинг мардлиги, ватанпарварлиги, ориятпарварлиги мужассам йигитларимиз бугун боболар ўғитларини, насиҳатларини унутгандек гўё. Ушбу муъжаз шеърни таҳлил қилар эканмиз, адабиётшунос У.Норматовнинг қуйидаги фикрларини келтирмоқликни жоиз топдик: “Шеърият, умуман адабиёт дунёси қизиқ. Акс ҳолни кузатиш ҳам мумкин. Энг замонавий, “соф модерн” шеър бағрида анъанавий руҳ киши билмас бир тарзда яшайвериши ҳам мумкин” [2, 252]. Демак шоир Фахриёрнинг соф модерн услубида ёзилган ушбу шеърини бемалол анъана бағридаги янгилик десак муболаға бўлмайди.

Фахриёр шеърларида ана шу ҳолат кўпроқ кўзга ташланади. Унинг шеърлари сиртдан қараганда модерн шеърият шаклига, ифода услубига ўхшаса-да, аслида бармоқ ва модерн шеъриятнинг эркин уюшмасидан иборатдир. Шоир бармоқнинг ихчамлигини, шакл мукамаллигини модерн шеъриятнинг кенлиги, туйғу чексизлиги билан чиқиштира олади. Шунинг учун ҳам қисқа сатрли шеърлар ёзиб, улкан мазмунли фикрни бера олади:

Нега байроқдай ҳилпирар

Бўм-бўш енги собиқ жангчининг? [4, 56]

Ёки:

Йиғи сени қандай кулдирай? [4, 56]

Бу шеърларда шеърхон тасавурида катта поэтик фикрнинг тўла тикланиши учун айрим деталлар бериб ўтилади. Ана шу кичик деталь урушнинг бутун даҳшатларини кўз олдимизда намоеън қилади, унинг жараҳатларининг то ҳанузгача битмаганлигини эслатади. Шу билан бирга собиқ жангчининг шижоати, жасорати, қалбидаги ўч, интиқоми ҳали ҳам сўнмаганлигига ишора бор. Шунинг учун бу “бўм-бўш енги”ни байроқ қилиб кетаётир. Кейинги шеър эса ҳаммаси бўлиб тўрт сўздан иборат, бир мисра. Бунда сиз инсон бошига тушган мусибат, бир фожиани тасаввур қиласиз. Йиғлаб турган инсон кўз олдингизда гавдаланади. Унинг дардига ҳамдард бўлгингиз келади, қандай ёрдам беришни ўйлайсиз. Нима қилсангиз унинг чеҳрасида табассум пайдо бўлади? Кўриниб турибдики, бу қисқа сатрлардан иборат шеърлар ўқувчини ўйлашга, тафаккур қилишга, инсон руҳиятига чуқур кириб боришга ундаяпти. Бу эса модерн шеърятнинг энг асосий хусусиятларидан бири.

“Ўзбек истиқлол шеърятининг қисқаликка интилиши шунчаки моданинг кетидан қувиш бўлмай, чуқур ички мантиққа эга. Бу шеърят ўқувчига ишонч, уни бадий сўзнинг истеъмолчисигина эмас, балки шеърый ҳолатни туйиш бадий манзараларни жонлантириш жараёнининг иштирокчиси мартабасига кўтаришнинг натижасидир” [7, 104]. Дарҳақиқат, шеър қанчалик қисқа бўлса, унда мулоҳаза, фикр ниҳоятда кўп бўлади. Китобхон қанчалик зукко бўлса, шеърдан оладиган эстетик завқи таъсирчан бўлади. Албатта, бу каби қисқа шеърларнинг эмоционаллигини таъминловчи лексик воситалар, бадий тасвирий ифодалар ҳам модернистик матнда ўзига хос тарзда ўз ўрнига эга. Демакки, бу ижодкорнинг бадий маҳоратининг нечоғлик юксаклиги ва профессионаллигидан далолатдир.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Беренштейн Е. П. Русский символизм: эстетика универсальности // Культура и ценности. Тверь: Тверск. гос. ун-т, 1992. С. 132-141.
2. Норматов У. Ижод сеҳри. – Тошкент: Шарқ, 2007. – 352 б.
3. Расулов А. Бадийлик – безавол янгилик. – Тошкент: Шарқ, 2007. – 336 б.
4. Фахриёр. Аёлғу. Шеърлар ва дostonлар. – Тошкент: Шарқ, 2000. – 254 б.
5. Фахриёр. Дарднинг шакли. Шеърлар ва дoston. – Тошкент: Ёзувчи нашриёти, 1997. – 64 б.
6. Қуроноф С. Ифода ва ифодавийлик. Тошкент: Akademnashr, 2013. – 85 б.
7. Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2006. – 546 б.

Эргашева Наргиза Нумонжоновна
Ферганский политехнический институт
(Фергана, Узбекистан)

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: Данная статья посвящена лингвокультурным особенностям паралингвистических средств, в которых была предпринята попытка выявить национально-культурные особенности паралингвистических средств, преимущественно на английском языке. В статье сравниваются значения некоторых паралингвистических средств, доступных на английском языке, узбекском и других народах. В основе любого языкового феномена лежат характеристики этой языковой культуры. Паралингвистические средства в английском и узбекском языках имеют свои национальные особенности. Существует ряд выражений лица, движений рук, головы и ног, типичных для британского народа, которые узбеки не могут применять по признаку национально-культурного происхождения. Некоторые паралингвистические движения узбеков непостижимы и неуместны для англичан. Кроме того, некоторые паралингвистические средства со временем теряют свою силу и становятся интернационализированными и широко используются во многих странах. Поэтому изучение набора знаковых единиц каждой нации в отдельности будет в значительной степени способствовать развитию культурных связей между народами и вызовет больший интерес к паралингвистическим возможностям. В ходе нашего исследования мы попытались создать новое определение специфических лингвокультурологических особенностей паралингвистических инструментов на английском и узбекском языках, выявить его новые особенности, лингвокультурологические, семантические и коммуникативные аспекты. Мы считаем, что наше исследование паралингвистических средств облегчит процесс освоения иностранного языка изучающим язык и послужит необходимым ресурсом.

Ключевые слова: паралингвистические средства, лингвокультурология, характеристика, национальный, движение, вербальный, не вербальный

Национальность отражается в поведении каждого человека, его образе жизни, а также на любом уровне общения - вербальном, невербальном и эмоциональном. Национально-культурные особенности невербального общения могут создавать трудности в общении между народами и приводить к недоразумениям и даже конфликтам. По словам Э.Г. Крейдлина, «во всех странах нет линии действий, мимики или позы тела, имеющего одинаковое значение». Ниже мы рассмотрим основные паралингвистические средства английского и американского языков. Одним из первых и самых основных паралингвистических инструментов является расстояние между этими коммуникаторами. Среднее расстояние между английскими коммуникаторами

составляет 50-60 сантиметров, для американцев это расстояние должно быть не менее 90 сантиметров. По некоторым данным, причиной таких различий является место жительства. Островитяне допускают короткие расстояния, потому что они живут на небольшой территории. Также недопустимо, чтобы английские народы касались друг друга во время общения.

В культуре английского народа вежливость очень важна и является неотъемлемой частью как вербальной, так и невербальной речи на английском языке, поэтому слова «извините» и «спасибо» можно услышать на английском языке. На английском языке использование настоящего и прошедшего времени используется не только для обозначения времени, но и для определения расстояния между людьми. Чем больше расстояние между вами и другим человеком, тем больше прошедшее время используется в речи. Если вы окажетесь в одной комнате с незнакомым американцем, он обязательно начнет с вами общаться. Не разговорчивость с ним равносильна оскорблению его. У англичан же всё на оборот, принято не общаться с незнакомцем в одной комнате. Из этого можно сделать вывод, что если американец хочет остаться один, он должен идти в другую комнату, в то время как англичанин может чувствовать себя одиноким, не общаясь.

Если британец встретит вас впервые или, наоборот, прощается, он непременно пожмет вам руку и попрощается. Но на всех других встречах рукопожатие, объятия и поцелуи считаются излишними. Американец, с другой стороны, пожимает друг другу руки на каждой встрече и, в зависимости от ситуации, может хлопнуть по плечам.

Еще один интересный паралингвистический инструмент - это поднятие бровей. Люди в Великобритании воспринимают этот шаг очень плохо, для них такой шаг означает выражение скептического отношения к любой идее. Мы качаем головой вертикально, чтобы показать, что мы кого-то слушаем, а англичане просто моргают глазами и в то же время не смотрят коммуникатору прямо в глаза.

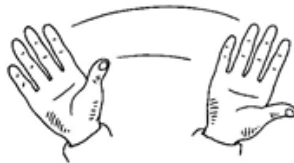

Многим знаком жест, напоминающий английскую букву V, когда средний и указательный пальцы направлены вверх и две стороны друг от друга. Как известно, это значит VICTORY - победа, но лучше не игнорировать небольшую разницу. Если вы показываете этот жест своей ладонью от себя, это действительно означает победу, «все хорошо, мы обязательно победим», но если вы показываете свою ладонь себе, то вы оскорбляете своего собеседника этим жестом. Истоки этого жеста уходят далеко в прошлое, и

британские лучники использовали его, чтобы показать, что они сберегли свои пальцы для стрельбы в последующих сражениях.

Если знак «ОК» - «окей», указанный большим и указательным пальцами, означает «все хорошо», «все на месте» для англичан, для узбеков и французов этот жест означает «0» ноль, у бразильцев этот жест равносителен оскорблению.

В Соединенных Штатах американец машет руками, чтобы попрощаться, а в Латинской Америке махание рук означает «нет». Для узбеков, этот жест означает «нет» или прощание, в зависимости от обстоятельств.

В то время как в Америке можно звать друга указательным пальцем, для народов Центральной Азии и Востока, латиноамериканцев, испанцев этот жест оскорбителен, и поэтому так можно звать только домашние животные. В этих странах людей можно звать целой рукой и ладонями.

Один из самых популярных жестов - поднять большой палец. Почти во всех странах этот жест означает «хорошо», «отлично», но если американец быстро поднимает большой палец, этот жест становится не цензурным. Поэтому рекомендуется использовать этот жест с осторожностью.

Другое значение этого жеста - путешествовать бесплатно, и автостопщики останавливают машину этим жестом.

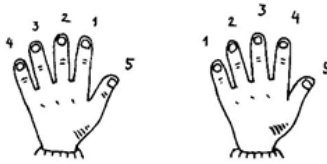

Опускание большого пальца означает «плохо», «не нравится», на древнегреческом этот знак означал «убей его».

Если вы ударите по носу указательным пальцем один или два раза, британцы поймут что необходимо хранить информацию в секрете.

Если вы указываете склеив указательным и средним пальцем вверх, для американца это означает «я твой хороший друг», если указывать на других, это означает «TWIX» - пара, любовники. Но если показывать то же действие на англичанина, это будет обозначать: «Стоп, я тебе ещё покажу». Если мы хотим показать кому-то, что он «сумасшедший» или сказать «о чём ты болтаешь», мы поворачиваем указательным пальцем вокруг наших висков, а британцы используют этот жест, чтобы сказать: «Думай сам, не слушай никого».

Обычно, когда мы считаем, мы собираем руку в кулак от большого пальца, в то время как британцы считают от мизинца или указательного пальца, а американцы считают, открывая кулак.

Приветствуя, мужчины и женщины пожимают друг другу руки, жест, которому они учатся с юных лет и много используют на протяжении всей своей жизни. В западных странах не принципиально, кто первым протягивает руку женщина или мужчина, но в восточных странах мужчина может протянуть руку только в том случае, если женщина первой протянет руку. Во многих восточных странах запрещено пожимать руку женщинам и мужчинам при встрече.

Одним из паралингвистических средств, считающихся неприемлемыми в народах Востока, является свист, который часто используется американцами. Этот паралингвистический инструмент используется при просмотре спортивных игр, при остановке машины и даже когда вы видите красивую женщину. Однако у англичан этот жест означает протест и сопротивление чему-либо.

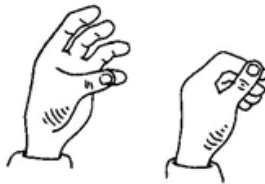
Поднятый кулак используется, чтобы показать злость, который обозначает: «Я покажу тебе», «Не торопись».

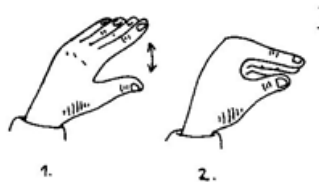
Раскрытая ладонь поднятая вверх с раскрытыми пальцами, указывающая на пять означает «поздравления» для англичан.

Скрещивать пальцы обозначает желать удачу.

Пальцами хрустят для того чтобы привлечь чье-либо внимание, для вызова официанта, а также при разговоре о деньгах.

Чтобы показать кому-то, что он много говорит, или показать кому-то значение «говори меньше», пальцы поднимают вверх и приводят к большому пальцу.

Показ рук вверх используется, чтобы призвать кого-то прерваться или успокоиться.

Пример: "Check me on this," I said, holding up a hand to silence them. "What if we see if we can kill two birds with one stone?" (Asprin Robert, Sweet Mythtery of Life 15)

Открывая большой и указательный палец, показывая латинскую букву L, «Looser» означает «неудачник» и используется для дискриминации кого-либо: Chris made an L-sign on his forehead with his thumb and forefinger. 'So long, losers,' he said, heading out of the room. (Forever autumn – Mark Morris 10)

Чтобы передать саркастический смысл, англичане держат руки на ширине плеч, высоко поднятыми головами и поднимают и опускают указательный и средний пальцы вверх и вниз, как будто они пишут кавычки в воздухе. Этот знак используется для обозначения того, что слово «хорошо» на самом деле «плохо», что еще раз отражает вежливость англичан в общении.

Во время разговора собеседник смотрит прямо в глаза другому человеку, противоположность же приравнивается к страху и стеснительности, а англичане не хотят выглядеть так.

Скрещивание ладоней, наклон головы назад и закрытие глаз - признак усталости.

Скрещивание рук перед грудью показывает закрытость и холодность к другому человеку, обхватить рукой шею, провести указательным пальцем по горлу - значит «я тебя задушу» или «я тебя убью».

Чесание головы имеет три разных значения: думать, смущаться и сомневаться.

Моргание глаз означает флирт или деление секретом.

Поднятие бровей со стороны мужчин означает флирт, восхищение или изумление.

Сжимание носа большим и указательным пальцем, используется, чтобы показать неприятный запах, а также отвращение к чему-либо или кому-либо.

Зевание признак, усталости и скуки.

Высовывание языка - это непристойный, грубый и безрассудный поступок.

У узбеков, так же как и у англичан скрещивание ног - это в основном женский акт. В то время как женщины могут скрестить ноги через колени, мужчины могут скрестить ноги в нижней части колен.

Широкие открытые ноги типичны для мужчин, что в большинстве случаев означает агрессию.

Другим паралингвистическим средством является - громкость голоса имеет межкультурные различия, например, в то время как британцы говорят тихим голосом, американцы общаются громким голосом. Существуют аналогичные различия в скорости речи, в то время как скорость речи англоязычных американцев, живущих в Великобритании, значительно ниже, а скорость речи англоязычных американцев значительно выше. Паузы также важны в речи, и хотя молчание является хорошим знаком для японцев, паузы

в речи - неловкая ситуация для американца, который пытается заполнить паузы.

Для европейских народов нормально поднимать ноги выше колен во время собрания, чтобы было видно дно обуви.

В европейских странах высмаркивание среди других людей не является неэтичным поступком, а в азиатских народах это признак непристойности.

В заключение у каждой нации есть свой образ жизни и обычаи, и эти аспекты жизни также отражаются в паралингвистических средствах. Преподавание лингвокультурных особенностей играет важную роль в обучении иностранных языков, а роль паралингвистических инструментов в этом неопределима.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Алан Пиз. Язык телодвижений. – Санкт-Петербург, 1996.
2. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974.
3. Longman Dictionary of Contemporary English. L.: Longman, 1987.
4. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Oxford: Macmillan Publishers Limited, 2002.
5. M. A. K. Halliday, A. McIntosh, P. Stevens, The Linguistic Sciences and Language Teaching (London:1964).
6. Asprin Robert, "Sweet Mythtery of Life"
7. Mark Morris, "Forever autumn"

**Эркабоева Нодирахон Адхамжон кизи
(Коканд, Узбекистан)**

“ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ЭТИМОЛОГИК ЛУҒАТИ” ҲАҚИДА

Тил лексикасида шундай сўзлар борки, уларнинг шакли билан маъноси ўртасидаги боғлиқлик шу тил фойдаланувчилари учун тушунарсиз ҳолга келган. Сўзлардаги бундай ўзгариш унинг дастлабки шакл ва маъносини хиралаштириб, бу сўзларнинг тузилишини тилдаги сўз ясалиш қолиплари асосида изоҳлаб бўлмайди. Сўзнинг қачон, қайси тилда, қандай ясалиш қолипи бўйича, қайси тил материаллари асосида, қандай шакл ва маънода пайдо бўлганини этимологик таҳлил аниқлаб беради³².

Этимология сўзи:

1. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”³³да:

* тилшуносликнинг сўзларнинг келиб чиқиши, манбаини ўрганадиган бўлими;

* сўзнинг манбаи, келиб чиқиши;

2. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”да:

* сўз ва морфемаларнинг келиб чиқишини ўрганувчи тилшунослик бўлими;

* сўзнинг келиб чиқишини аниқлашга қаратилган тадқиқот усуллари мажмуи;

* сўзнинг келиб чиқиши каби маъноларни англатади.

Этимология – тилшуносликнинг муҳим ва мураккаб соҳаси бўлиб, юнонча “этумон” – чин, асл моҳият ва “логос” – таълим маъносини англатади. Бу соҳада сўзларнинг асл шакл ва маъносини аниқлаш бўйича изланишлар олиб борилади. Раҳматуллаев Ш.нинг “Ўзбек тилининг этимологик луғати” номли 3 томли асари тилшуносликда ўзбек этимология соҳасининг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга.

Этимологик тапқин ҳар қандай тилда барча сўзга берилмайди, сўз бойлигининг маълум бир қисмигагина берилади. “Ўзбек тилининг этимологик луғати” нинг 1-том³⁴ида ҳозирги ўзбек адабий тилининг сўз бойлигидаги 2400 дан ортиқ туркий қатлам; 2-том³⁵ида 2600 дан ортиқ араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар; 3-том³⁶ида форсча, тожикча бирликлар ўз аксини топган. Луғатнинг 1-томини ёзишда Маҳмуд Кошғарий, К. К. Юдахин, С. Э. Малов, Л. З. Будагов, Э. В. Севортян, Д. А. Магазаник, Ф. Абдуллаев, А. К. Боровков, А.Г. Гулямовларнинг асарларидан асосий манба сифатида фойдаланилган. 2-томни ёзишда Х. К. Баранов, Б. В. Миллер, Н. Иброҳимов ва М. Юсупов,

³² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 10-қисм. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2005.

³³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I – М., 1981

³⁴ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. I – Тошкент: Университет, 2000. – 600 б.

³⁵ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. II – Тошкент: Университет, 2003. – 600 б.

³⁶ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. III – Тошкент: Университет, 2009. – 283 б.

А. А. Ковалев ва Г. Ш. Шарбатов, П. Шамсиев ва С. Иброҳимов, Б. Бафоев, А. Преображенскийнинг асарларидан фойдаланилган. 3-томнинг ёзилишида эса Маҳмуд Қошғарий, Б. В. Миллер, К. К. Юдахин, Л. З. Будагов, М. Абдусаматов, П. Шамсиев ва С. Иброҳимовларнинг асарлари асосий манба бўлиб хизмат қилган. Қуйида “Ўзбек тилининг этимологик луғати” (1-том) тузилиши билан таништирамиз.

Луғат тузилиши. Луғат мақоласи талқин қилинаётган сўз билан ёки ҳавола сўз билан бошланади, сўзлар бош ҳарф билан ёзилиб, қатъий алифбо тартибида жойлашган, ўзбек-кирилл алифбосида ёзилган. е, ё, ю, я ҳарфлари ўрнига икки товушни ифодалашига кўра икки ҳарф ёзилган. нг ҳарф бирикмаси ўрнига җ ҳарфи ёзилган: тайчан, тайоқ, сўпра каби.

Луғат мақоласида талқин қилинаётган сўзларни ва уларнинг қисмларини ёзишда ўзбек-кирилл алифбосидан туркий луғатшунослик анъаналарига кўра қуйидагича фойдаланилган:

Т/р	Ҳарф	Қадимги туркий тилда ифодаланиши	Ҳозирги ёзувда ифодаланиши
1.	а	Бироз ортқироқ кенг унли товуш (бақалақ, бармақ)	Ўрнига қараб о ёки а (бақалоқ, бармоқ)
2.	ä	Олдинги қатор кенг унли товуш (белкурақ, беләнчәк)	а ҳарфи (белкурак, беланчак)
3.	â	Ортқи қатор лаблашган кенг унли товуш (йәнtäк, йәлмәғиз)	о ҳарфи (йантоқ, йалмоғиз)
4.	о	Ортқи қатор ўрта кенг унли товуш (соқмәқ, чоқмәр)	ў ҳарфи (сўқмоқ, чўқмор)
5.	ö	Юмшоқ о унлиси ифодаланади (чөнтәк, кбчәт)	ў ҳарфи(чўнтак, кўчат)
6.	ү	Юмшоқ й унлиси ифодаланади (сүпүрги, сүргүн)	у ҳарфи (супурги, сургун)
7.	ы	Қаттиқ и унлиси ифодаланади (йырақ, йығын)	и ҳарфи (йироқ, йиғин)
8.	ж	Портловчи қоришиқ ундош (жилмәй, жингәләк)	ж ҳарфи (жилмай, жингалак)
9.	ӷ	Қоришиқ бурун ундоши (муӷрай, теӷкур)	не ҳарфи (мунграй, тенгкур)
10.	ӹ	Қоришиқ дз ундоши	
11.	w	Юмшоқ в ундоши (тәwә)	в ҳарфи (тева)

12. Унлининг чўзиқлиги ҳарфдан кейин икки нуқта қўйиб ифодаланган: та:пан,ö:нүм каби.

13. Девондаги сўзлар таркибида ишлатилган э ҳарфи ўзича сақланган: тэк, тэр

14. е, ё, ю, я ҳарфлари ўрнига икки товушни ифодалашига кўра икки ҳарф ёзилган.

15. Сўзларни луғатга киритишда ҳарфларнинг алифбодаги тартибига риоя қилинган. Сўз ичидаги алифбо тартибида эса туркий луғатчилик анъанасига кўра ӷ ҳарфи иштирок этган сўз н ҳарфли сўздан кейин жойлашган, е, ё, ю, я ҳарфлари алифбо тартибидан чиқарилиб, й ҳарфи мақолалари таркибидаги йе, йи, йо, йу, йў тартиби билан жойланган.

Ҳавола сўздан кейин қ қисқартмаси қўйилиб, луғатда талқини берилган сўз қора кичик ҳарфлар билан ёзилган: АРИТ- қ. ари – каби.

Бош сўз феъл бўлса, туркий луғатчилик анъанасига қўра, шу сўздан кейин чизикча қўйилади. Чизикча феъл асосига грамматик маъно ифодаловчи қўшимча қўшилмаганини билдиради. Феъллар асос ҳолатида киритилганлиги сабабли лексик маъносига берилган таъриф охирига ҳам чизикча қўйилган: БАЖАР – ‘бўйсунган ҳолда амалга ошир’ -, ‘ижро ет’ – каби. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” да феъллар фақат -моқ шакли билан берилган. Феълларнинг -вермоқ, -ёзмоқ, -ганлик, -маслик аффиксини олган шакллари луғат таркибига киритилмаган: йўқламоқ, йўқолмоқ каби. Маҳмуд Кошғарийнинг “Девон-у луғотит турк” асарида эса феъллар ўтган замон -ди қўшимчаси билан берилган: игашдї, алїшдї каби.

Луғат мақоласида бош сўздан кейин талқин қилинаётган сўзнинг маъноси таърифланади ва тирноқларга олинади. Агар сўз кўп маъноли бўлса, асосан бош маъноси, зарур ўринларда икки маъноси келтирилган³⁷. Маъно таърифлари “Ўзбек тилининг изоҳли луғатига” таянган ҳолда мустақил тузилган. Маъно таърифларининг берилиши қуйидаги икки мақсадга асосланган:

1) сўзнинг давр ўтиши билан маъно жиҳатидан қанчалик ўзгарганидан огоҳ қилиш.

2) этимологик луғат талабидан келиб чиқиб “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” да берилган маъно таърифидаги нуқсонга эътиборни жалб этиш.

Маъно таърифидан кейин шу маънони намойиш этувчи жумла келтирилган. Жумла курсив билан ёзилиб, унинг таркибидagi талқин этилаётган сўз ёйиб терилган.

Шундан кейин этимологик талқин бошланади. Талқин қилинаётган сўз ҳозирги ўзбек тилида ҳам, қадимги туркий тилда ҳам туб бўлса, сўзнинг товуш таркибидa юз берган ўзгаришлар кўрсатилган. Берилаётган сўз маъно жиҳатдан ўзгарган бўлса, бундай маъно қандай маъно асосида рўй бергани изоҳланган.

Этимологик талқин берилаётган сўзлар доирасидаги омонимлар рим рақамлари қўйиб фарқланган: тузук I, тузук II. От ва феъл муносабатидаги омоформалар феълдан кейин чизикча қўйиб фарқланган: тўл – тўл-, тўй – тўй.

Қўшимча қўшиш билан янги сўз юзага келса, ясалган сўзи, грамматик шакл юзага келса, ҳосил қилинган сўзи ишлатилган. Асос ва қўшимча орасига қўшув белгиси, улар билан ҳосила орасига баробар белгиси қўйилган. Сўз қисмлари орасидаги муносабатни кўрсатишда қавслардан фойдаланилган. Товуш жиҳатидан ўзгарган сўзнинг олдинги ва кейинги шакли ўтиш белгиси (>) ёрдамида кўрсатилган. Талқин қилинаётган сўз, асос ва қўшимчалар қора кичик ҳарфлар билан терилган. Мисол:

БҮРИ ‘итсимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон’. Тўдадан айрилганни бўри ер (Мақол). Бу от қадимги туркий тилда ‘кулранг’, ‘кўкимтир’ маъносини англатган бор/боз сифатининг бёр шаклидан -и қўшимчаси билан ясалган (ЭСТЯ, ИИ, 221; ПДП, 373; Девон, 239; ДС, 118); ўзбек тилида օ унлисининг юмшоқлик белгиси йўқолган: бօр + и = бօри > бори. Бу ҳайвонга

³⁷ Юқоридаги БАЖАР – феълнинг маъноларига қаранг.

ном рангига кўра берилган. Бу сўз туркий тилга эроний тилдан ўзлашган бўлиши мумкин дейилади.

Луғатда тилшунослик терминларининг ишлатилмаслиги, шархларнинг оммабоп, ихчам тарзда берилиши луғатнинг кенг жамоатчилик (зиёлилар, олий ўқув юрти ва ўрта мактаб ўқитувчилари, талабалар) фойдаланиши учун мўлжалланганлигидадир. Бошланғич синфлар ўқиш дарсларида матн мазмуни билан таништиришда учрайдиган нотаниш сўзлар устида луғат иши ўтказилганда сўзнинг маъноси билан биргаликда этимологиясини ҳам болаларга тушунтиришда ушбу луғат ўқитувчилар учун асосий манба бўлиб хизмат қилади.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 10-қисм. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2005.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II – М., 1981
3. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. I – Тошкент: Университет, 2000. – 600 б.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. II – Тошкент: Университет, 2003. – 600 б.
5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. III – Тошкент: Университет, 2009. – 283 б.

Яхёкулова Нигора Шухратовна
Самаркандский институт ветеринарной медицины
(Самарканд, Узбекистан)

ТЕМАТИКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ АССИИ ДЖЕБАР

Аннотация. *История женской литературы в Алжире была привнесена многими писателями. Они и отметили её на всех уровнях, а также в романтических жанрах: общих и тематических, аналитических... и т. д., развивая темы, которые также описывают культурные и социальные реалии в Алжире. Для этих писателей творчество это пространство облегчения против замкнутого общества, которое никогда не переставало преуменьшать и принижать ценность женщины. Мы решили работать над самым известным писателем на востоке и, возможно, первым алжирским романистом, известным своим сложным стилем письма.*

Ключевые слова: *женская литература в Алжире, творчество, алжирский романист, стиль письма, «L'Amour, la fantasia».*

Annotation. *The history of women's literature in Algeria was introduced by many writers who noted it at all levels and in romantic genres: general and thematic, analytical... etc., developing themes that also describe the cultural and social realities in Algeria. For these writers, writing is a space of relief against a closed society that has never ceased to play down and downplay the value of women. We decided to work on the most famous writer in the Maghreb and perhaps the first Algerian novelist known for his sophisticated writing style.*

Key words: *women's literature in Algeria, creativity, Algerian novelist, writing style, «L'Amour, la fantasia».*

В качестве объекта исследования мы взяли один из самых известных романов Ассия Джебар: «L'Amour, la fantasia», опубликованный в 1985 году Жаном Клодом Латте (второе издание было в 1995 году Альбином Мишелем, С.А.), потому что он богатый, глубокий и очень яркий. С одной стороны, по своей особой структуре. С другой стороны, благодаря своему тематическому богатству, где автор имеет дело со многими темами, такими как: любовь, отец, женщина, история и т. д. Ассия Джебар, использует свое перо, чтобы позволить своим воспоминаниям о детях, запечатленным в его памяти, подняться на поверхность и занять место в его романе, чтобы засвидетельствовать алжирскую драму во время французской колонизации и раскрыть социальные новости в качестве примера: несправедливость алжирского мужчины по отношению к женщине, которая всегда чувствует себя: задушенной, отказанной и жестокой

Курс нашей писательницы весьма своеобразен, начиная с публикаций пятидесятых годов, отстаивающих права женщины и ратующих за ее почтовые расходы. Однако произведения 1904-1990 годов были зарезервированы для смешения сюжетных сюжетов, с другими, которые касаются положения женщины, с текстовым разрывом на уровне формы и мозаикой литературных

жанров, как это имеет место в нашем мемуарном корпусе «L'Amour, la fantasia», или в других сочинениях, таких как: «Loin de Médine» в 1991 году и «Vaste est la prison» в 1995 году.

«L'Amour, la fantasia» - это роман, который представлен под сложная структура. Его оригинальная композиция сочетает три уровня повествования: история французского завоевания Алжира в 1830 году со смесью повествования и вставкой официальных отчетов или писем, написанных французскими участниками завоевания; рассказ о детстве рассказчика (который явно не представлен как автобиографическая часть); свидетельства алжирских женщин об их участии в Войне за независимость / освобождении (название этого периода, очевидно, меняется в зависимости от того, с какой стороны говорят...). Эти свидетельства повторяют слова, собранные Ассией Джебар для ее фильма «La Nouba des Femmes du Mont Chenoua», за счет двух переводов / искажений: переход с арабского языка на французский, с устного на письменный. Эти три уровня повествования не рассматриваются отдельно, а чередуются в каждой части романа.

Работы университетских литературных критиков изобилуют работами Ассии Джебар в целом и **«L'Amour, la fantasia»** в частности, которые считаются ее самым успешным романом. Все они подчеркивают автобиографический размах эпизодов, связанных с детством рассказчицы. В рамках кластера весь роман тем не менее, вероятно, будет прочитан с точки зрения соотношения положений автора с его постановкой. Более того, именно к этому общему чтению работы сама приглашает автора, даже если она принимает другую сетку для чтения. Она подчеркивает аспект, который, безусловно, является автобиографическим для романа, но гораздо более сложным, чем тот, что связан с простыми событиями ее жизни, в том смысле, что роман воссоздает историю ее отношений с французским языком:

«L'amour la Fantasia constitue donc un entreprise de préparation à l'Autobiographie (...) Une autobiographie écrite dans la langue de l'étranger représente donc forcément tout d'abord un éclairage de cette langue en soi et en dehors de soi»[3. p 20].

Автор **«L'Amour, la fantasia»** хотела написать свою жизнь, так как она пыталась написать историю своей страны. Но он сталкивается с острой проблемой, в основном связанной с его гибридной идентичностью. Принадлежащий двум различным культурам, арабо-мусульманской и европейской, рассказчик разрывается между этими двумя противоположными мирами. Написав свои воспоминания на французском языке, она все больше и больше руководствуется желанием писать на своем родном языке. Чем ближе она вспоминает о своем браке и своей жизни в паре, тем больше она сталкивается с трудностью описания их слов, слова любви не могут быть написаны для нее по-французски. Именно по этой причине она ищет следы своей оригинальной личности, своего родного языка. В тексте «L'Amour, la fantasia» четко разграничивается письменное и устное, первое относится к территории мужчины, второе - к женской. Рассказчик, имея возможность посещать французскую школу, смог овладеть письменным словом, она была посвящена во французскую культуру, последняя избавила ее от заключения, в котором ее сестры осуждены с брачного возраста.

«L'Amour, la fantasia» представляет собой чередование глав автобиографические и другие исторические, рассказчик стремится с этим назад и вперед, чтобы дать ритм своему тексту: *«En effet, je crois que pour moi le plus important ce n'est pas la narration en tant que telle, c'est le mouvement ou je trouve un rythme qui correspond a ce qui me pousse.»* [4. p. 60]

Повествование в «L'Amour, la fantasia» является одновременно историческим и автобиографическим, поскольку в нем написано *«на себя»*, чтобы охватить все, что происходит в замкнутых женщинах. Мы обнаруживаем, что она взорвала формы письма, чтобы отразить прекрасные моменты ее собственной жизни, а также страдания женщин во время этой колониальной эпохи. И создать своеобразную текстовую современность самостоятельно. Работы Асии Джебар рождают новую форму письма как структурно, так и тематически. Это своего рода творческая современность, основанная на богатстве тем, разработанных на основе личного опыта.

С тех пор, как Ассия Джебар поступила во Французскую академию в 2005 году, ее литературное творчество стало одним из самых изучаемых в американских университетах. Не только в Магрибе, но также во Франции и в некоторых других странах, включая Бразилию, ее литературные произведения привлекли внимание литературоведов и критиков. Джебар разработал автобиографический проект, который тесно связан с рассказами, рассказывающими историю ее страны. Делая это, отдельные истории Джебара вызывают истории алжирских женщин, которые осуждают наложенное на них подчинение.

Поэтому ее тщательная работа над множеством повествований, которые рассказывают о себе и о своей нации на французском языке, с первых ее публикаций побуждала многих ученых развивать размышления о ее письме. На международном уровне было проведено несколько исследований, будь то диссертации, тезисы, эссе или статьи, опубликованные в журналах, для изучения сочинений Асии Джебара. На протяжении всей этой статьи мы предлагали обсудить элементы, которые подтвердили литературную промежуточность в творчестве Асии Джебар, и представить ее как автора, который пострадал от последствий колониального режима, установленного в ее стране. Среди многих других последствий разрыв идентичности достиг субъективности Джебара и раздробил ее идентичность на две части, поместив ее во франко-арабское промежуточное звено и вызвав несколько признаков фрагментации, которые выражаются чувствами афазии привязанности, меланхолии и поиска для самопонимания и понимания культур, которые пронизывают и составляют ее. Литературная литература, в которой находится Джебар, дает место для вызова ее родной культуры и некоторых вопросов, допускаемых свободой, которую ей дала французская культура. Ассия Джебар еще раз показывает, насколько она верна своим обязательствам, своим идеям и своим принципам без каких-либо уступок. Эта линия поведения встречается в его романах, рассказах и поэзии. Работа переведена на двадцать один язык. Не забывая о двух документальных фильмах, которые она сняла: о ее театре, ее опере, ее работе в качестве исследователя и профессора в крупнейших университетах мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Assia DJEBAR, « L'Amour, la fantasia », Paris, Albin Michel, 1985
2. Dejeux, Jean, « Anthologie des Ecrivains Maghrebins d'expression française », Presence Africaine, Paris, 1964.
3. Dejeux, Jean, La littérature algérienne contemporaine, Presses universitaires de France, 1975.
4. GAUVAIN Lise, L'écrivain francophone à la croisée des langues, Paris, Karthala, 1997.
5. Yaхyoqulova Nigora Shuhratovna «Ассия Джебар – многогранная алжирская писательница» "ORIENTAL ART AND CULTURE" НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ n°1 26 марта 2020 г с.100-104
6. Yahyoqulova N. Sh «The main trends in the literary process in France in the second half of the 20th century» JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal ISSN No: 2581 - 4230 VOLUME 6, ISSUE 4, Apr. -2020
7. Yakhokulova N. Sh. «Algerian post-colonial literature» «RESULTS OF MODERN RESEARCH AND DEVELOPMENT-2020» Part – 1, 27th of April, 2020, p.87-92
10. Wolfgang Asholt, Mireille Calle-Gruber et Dominique Combe « Assia Djébar: littérature et transmission» Paris, Centre culturel international de Cerisy, Presse Sorbonne Nouvelle, 2010, p. 177-186

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

Executive Editor-in-Chief: PhD Oleh M. Vodiany

MAY 2020

ISSUE 5 (27)
Part 1

The results of scientific researches, errors or omissions are the authors' responsibility

Founder: "iScience" Sp. z o. o.,
NIP 5272815428

Subscribe to print 05/06/2020. Format 60×90/16.

Edition of 100 copies.

Printed by "iScience" Sp. z o. o.
Warsaw, Poland

08-444, str. Grzybowska, 87
info@sciencecentrum.pl, <https://sciencecentrum.pl>

ISBN 978-83-949403-3-1

